

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE DEVLETİN TOPLUMSAL REFAHA
YAKLAŞIMI: YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ ÖZELİNDE
AK PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ, 2002-2017**

MURAT KARABAŞ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. AHMET ÖZCAN

2018 - İSTANBUL

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün safhalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlâl edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Öğrencinin Adı, Soyadı

İmza

TEŞEKKÜR

Bilginin tepede üretildiği, hiyerarşik yapılanmanın ve geleneksel bilimin halen hüküm sürdüğü üniversiteler atmosferinde bölümümüzün yarattığı fark dikkate değerdir. Bu farkın ortaya çıkmasına olanak sağlayan Sayın Prof. Dr. Ali Öztekin hocama ve özgür düşüncesi ile eşine az rastlanır bir bilim insanı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Özcan hocama teşekkürlerimi iletirim. Buna ek olarak; siyasal anlayış dünyamıza ekonomik çözümlmeleriyle değer katan Sayın Prof. Dr. Mete Gündoğan ve tabandan okuması ile değersayımlarımızı şekillendiren Sayın Prof. Dr. B. Gültekin Çetiner hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sy.
BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖZET	1
ABSTRACT	1

GİRİŞ

ARAŞTIRMA KONUSU VE GENEL BİLGİLER	2
Araştırmanın Kapsamı	6
Araştırmanın Amacı	6
Araştırmanın Yöntemi	7
Araştırmanın Varsayımları	8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TOPLUMSAL REFAH KAVRAMI VE KAMU HİZMETİ	9
1.1. Toplumsal Refah Kavramı	9
1.2. Kamu Hizmeti İlkeleri ve Görülme Usulleri	13
1.2.1. Kamu hizmetlerinin sınıflandırılması	14
1.2.2. Kamu hizmetinin ilkeleri	15
1.2.2.1. Süreklilik (Devamlılık) ilkesi	16
1.2.2.2. Nesnellik ve eşitlik ilkesi	17
1.2.2.3. Bedelsizlik ilkesi	17
1.2.2.4. Değişkenlik (Uyum) ilkesi	21

1.2.2.5. Kamu hizmeti ilkelerinin gelişimi ve yönelimi	21
1.2.3. Kamu hizmetlerinin görülme usulleri	22
1.2.3.1. Kamu hizmetinin kamu idarelerince yürütülmesi (Emanet usulü)	22
1.2.3.2. Kamu hizmetlerinin özel hukuk kişileri eliyle yürütülmesi	23
1.2.3.2.1. Müşterek emanet usulü	23
1.2.3.2.2. İltizam usulü	23
1.2.3.2.3. İmtiyaz usulü	24
1.2.3.2.4. Ruhsat (İzin) usulü	25
1.2.3.2.5. Yap-İşlet modeli	25
1.2.3.2.6. Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli	26
1.2.3.2.7. Kamu özel ortaklığı kapsamındaki diğer modeller	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAMU HİZMETLERİNİN GÖRÜLME USULLERİNDEN BİRİ OLARAK YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ	28
2.1. Modelin Tarihsel Gelişimi	28
2.2. Modelin Tanımı	30
2.3. Modelin Hukuki Gelişimi	31
2.4. Model İle İlgili Diğer Konular	33
2.4.1. Sıfır kamu ekonomisi ve tekrar eden varsayımlar	33
2.4.2. Ortak girişim şirketi	35
2.4.3. YİD sözleşmesi	36
2.4.4. Katkı payı ve ücretler	36
2.4.5. Yetkilendirme	36
2.4.6. Devir	37
2.4.7. Diğer ayrıntılar	37
2.5. Modelin Finansmanı	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TOPLUMSAL REFAH DÜZEYİ İLE SERMAYE VE KAMU KESİMİ AÇISINDAN YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ	40
3.1. Toplumsal Refah Düzeyi	40
3.2. Sermaye Kesimi Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli	49
3.2.1. TCMB, bankalar ve hazine üçgeninde borçlanma ilişkileri	50
3.2.2. Bankaların kredilendirme sistematığı	51
3.2.3. Elektronik para ekonomisi: Paranın bankalarca kontrolü	58
3.2.4. Bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan	63
3.3. Kamu Kesimi Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli	67
3.3.1. Gösterge ekonomisi, büyüme illüzyonu	67
3.3.2. Kredilerin toplumsal anlamda verimsiz alanlara yönlendirilmesi	76
3.3.3. Borçlanmalar ve göreceli refah artışı	78
3.3.4. Kurulu sistematiğe uyumlu Devlet A.Ş. ve Devletin bankaları	85
3.3.5. YİD modeli özelinde iktisadi bir analiz	91
3.3.6. AK Parti yaklaşımı ve YİD uygulamaları	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER	107
4.1. Genel Değerlendirme	107
4.2. Sonuç	110
4.3. Geliştirilen Öneriler	111
KAYNAKLAR	113
ÖZGEÇMİŞ	123

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sy.
Tablo 3.1 OECD Daha İyi Yaşam Endeksi, Güncel Türkiye Analizi (2016)	41
Tablo 3.2 Karşılaştırmalı İnsani Kalkınma Endeksi Değerleri	43
Tablo 3.3 Legatum Refah Endeksi, Türkiye Sıralamaları	44
Tablo 3.4 Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Fert Geliri Dağılımı	48
Tablo 3.5 TCMB'nin Türk Lirası İçin Belirlediği Zorunlu Karşılık Oranları	55
Tablo 3.6 Taşıt Kredilendirmesi Örneği	57
Tablo 3.7 Bankaların 2016 Yılına Ait Aktif Büyüklükleri	64
Tablo 3.8 Forbes Global 2000 (2017)	66
Tablo 3.9 Cari ve Sabit Fiyatlarla Yıllara Göre GSYH Verileri	72
Tablo 3.10 GSYH Hesaplama Değişikliğinin Etkileri	73
Tablo 3.11 Kişi Başına Düşen GSYH Verileri, Türkiye (2002-2015)	75
Tablo 3.12. Kamu, Özel Sektör ve Hanehalkları Borçlanmaları	79
Tablo 3.13 AK Parti Dönemi Özelleştirme Tutarları ve Bunların GSYH'ye Oranı (2003-2016)	82
Tablo 3.14 GSYH, Enflasyon, Büyüme ve İşsizlik Verileri (2002-2016)	83
Tablo 3.15 Aktif Büyüklüklerine Göre Bankalar Sıralaması	88
Tablo 3.16 Bazı Köprü ve Tünellerdeki Ücret Tarifeleri	102
Tablo 3.17 Sektörel Bazda GSYH Verileri (2016)	104
Tablo 3.18 Bazı YİD Projelerinin Maliyet ve Finansman Ayrıntıları	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sy.
Şekil 1.1 Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Modeli	9
Şekil 1.2 Maliye Politikasının Amaçları	10
Şekil 1.3 Kamu Hizmetinin Klasik İlkeleri	16
Şekil 3.1 OECD Daha İyi Yaşam Endeksi, Ülkeler Sıralaması (2016)	42
Şekil 3.2 Gini Temelli Gelir Eşitsizliği Sıralaması, OECD Ülkeleri Kıyaslaması	46
Şekil 3.3 Yoksulluk Oranı Sıralaması, OECD Ülkeleri	47
Şekil 3.4 TCMB, Bankalar ve Hazine Arasındaki Borçlanma İlişkisi	51
Şekil 3.5 Bankacılık Örnek Muhasebe Kaydı	52
Şekil 3.6 Kredi Kartı Sayılarındaki Değişim (2002-2017)	61
Şekil 3.7 Kişi Başına Düşen GSYH Verileri, OECD Ülkeleri (Bin USD)	74
Şekil 3.8 Toplam Aktifler/GSYH Oranı	78
Şekil 3.9 Kamu ve Özel Kesim Borçları ile GSYH Arasındaki Yüzde Değişim	80
Şekil 3.10 Kamu ve Özel Kesim Borçları (Milyar TL)	81
Şekil 3.11 Enflasyon Verileri (1998-2016)	86
Şekil 3.12 İşsizlik Verileri (1998-2016)	87
Şekil 3.13 Vergi Gelirlerinin GSYH Verisine Oranı (2002-2016)	90
Şekil 3.14 Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı (2002-2016)	94
Şekil 3.15 Yıllara Göre KÖO Proje Yatırım Tutarlarının Kümülatif Değeri	98
Şekil 3.16 KÖO Projelerinin Sektörel Dağılımı	99

RESİMLER LİSTESİ

	Sy.
Resim 3.1 Paranın Sanallaşması: BKM İnternet Sitesindeki Yansımalar	58
Resim 3.2a Paranın Sanallaşması: Kampanya Örnekleri	60
Resim 3.2b Paranın Sanallaşması: Kampanya Örnekleri	60
Resim 3.3 İstanbul Yeni Havalimanı'nın Uzaydan Görüntüsü	101

KISALTMALAR LİSTESİ

BKK	: Bakanlar Kurulu Kararı
C.	: Cilt
d.	: diğerleri
DB	: Dünya Bankası
DHMİ	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KÖO	: Kamu-Özel Ortaklığı
m.	: madde
RG	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
USD	: Amerikan Doları
Y.	: Yıl
YİD	: Yap-İşlet-Devret
YPK	: Yüksek Planlama Kurulu

TÜRKİYE’DE DEVLETİN TOPLUMSAL REFAHA YAKLAŞIMI: YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ ÖZELİNDE AK PARTİ DÖNEMİ İNCELEMESİ, 2002-2017

ÖZET

Bu tez çalışması Türkiye’de devletin toplumsal refaha yaklaşımını, Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli özelinde incelemektedir. Araştırmada arşiv araştırması yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma verileri büyük ölçüde AK Parti dönemi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kamu kesimi-sermaye kesimi ve hanehalkları arasındaki sağlıksız ekonomik ilişki etrafında şekillendirilmiştir. Çalışma sonucunda kamu hizmetinin klasik tanım ve içeriğinden ve bilhassa Para-Banka sistematüğinden hareketle, YİD modelinin bir kamu hizmeti görme usulünden çok “gösterge ekonomisi”ni besleyici bir ekopolitik tercih olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yap-İşlet-Devret Modeli, Toplumsal Refah, Gösterge Ekonomisi, Para-Banka

THE GOVERNMENT’S APPROACH TO SOCIAL WELFARE IN TURKEY: A RESEARCH IN AK PARTY PERIOD SPECIFICALLY IN THE TITLE OF BUILD-OPERATE-TRANSFER (BOT) MODEL, 2002-2017

ABSTRACT

This thesis examines the government’s approach to social welfare in Turkey, specifically in the title of Build-Operate-Transfer (BOT) Model. Archive research method is preferred in the research. Research data is largely limited to the AK Party period. The study is shaped around the unhealthy economic relationship between the public sector, capital sector and households. As a result of the study, the BOT model was found to be an ecopolitical choice which nurtures the “economic illusion” rather than a public service method in the light of the classical definition and content of the public service and especially the money-banking system.

Key Words: Build-Operate-Transfer (BOT) Model, Social Welfare, Economic Illusion, Money-Banking

GİRİŞ

ARAŞTIRMA KONUSU VE GENEL BİLGİLER

Büyüme ve gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) gibi göstergeler ekonomi açısından önemli veriler sağlasa da toplumsal refahı yansıtmada konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Bu açıdan gelir eşitsizliği, yoksulluk oranları ve yıllık hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımı gibi göstergeler toplumsal refah düzeyi konusunda görece bilgilendirici göstergelerdir.

Türkiye gini katsayısı¹ temelli gelir eşitsizliği sıralamasında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri arasında gelirin en adaletsiz dağıtıldığı üçüncü ülke konumundadır. Türkiye aynı göstereye göre Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ile kıyaslandığında gelirin en adaletsiz dağıtıldığı ülke konumuna gelmektedir. (OECD, Gelir Eşitsizliği²) Yoksulluk oranı göstergesinde de durum değişmemektedir. Türkiye yoksulluk oranı sıralamasında OECD ülkeleri arasında sondan üçüncü sırada yer almaktadır. Yine aynı göstereye göre Türkiye, AB ülkeleri ile kıyaslandığında yoksulluk oranının en yüksek olduğu ülke konumuna gelmektedir. (OECD, Yoksulluk Oranı³) Son olarak yıllık hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımı yüzde 20'lik gruplar halinde incelendiğinde Türkiye'de gelir dağılımının ne ölçüde adaletli dağıtıldığı gözler önüne serilmektedir. TÜİK istatistiklerine göre 2016 yılı Türkiyesinde, toplumun ilk %20'lik kesiminin toplam gelirdeki payı %6,2 iken, son %20'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay %47,2 olarak tespit edilmiştir. (TÜİK, 2016⁴) Bu verilerden hareketle Türkiye'de toplumsal refah paylaşımının olumsuz bir görüntüye sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yaklaşık otuz yıldır ülkemizde uygulanmaya çalışılan neoliberalizm doğal olarak toplumsal refah düzeyi konusunda bazı izdüşümlere sahiptir. Bu noktada

¹ Gini katsayısı, bir ülkedeki gelir eşitsizliğini gösteren yaygın kullanılan bir katsayıdır.

² OECD, Gelir Eşitsizliği, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm#indicator-chart/>, 12 Eylül 2017.

³ OECD, Yoksulluk Oranı, <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm#indicator-chart/>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

⁴ TÜİK, Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı, 2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

neoliberal anlayışa dayalı devlet yönetimi ile toplumsal refah düzeyi arasında bir illiyet bağı kurulabilir. (Çam, 2015: 24) Dolayısıyla neoliberalizmin siyasetle olan ilişkisi, dünya sistematüğinden başlanarak incelendiğinde, Türkiye’de toplumsal refahın varlığı veya yokluğunun kaynağıyla ilgili önemli tespitlere varılabilir.

Türkiye’nin 1980 darbesi sonrasında -1960-80 arası dönemdeki ithal ikameci yaklaşımı terk ederek- küresel parasal sisteme eklemleme süreci ile birlikte kapılarını neoliberalizme açtığı açıkça görülmektedir. Özellikle Özal döneminde temelleri atılan neoliberal yaklaşım, koalisyon hükümetleri süresince etkin olarak uygulanamasa da 2002 sonrasında başlayan AK Parti hükümetleri döneminde Kamu Özel Ortaklıkları başlığı altında ekonomik açıdan kapsamlı uygulama alanı bulmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de toplumsal refah düzeyinin neoliberal yönetim anlayışı ile olan ilişkisinin, AK Parti dönemi baz alınarak incelenmesi anlam kazanmaktadır.

Genel anlamda neoliberalizmin küresel bazda hızlı yükselişi, çok uluslu şirketlerin sayısının artışı ve para sistematüğünün küreselleşerek kurumsallaşması, alışlagelmiş devlet mekanizmalarını etkiler hale gelmiştir. Klasik kamu hizmeti anlayışı kamu yararı üretmek iken sözkonusu ekopolitik atmosfer kamu hizmeti kavramında anlam kaymasına yol açmıştır. Bugünkü uygulamalarda özellikle de Yap-İşlet-Devret modelinde kamu yararı konusunda eleştiriler söz konusudur.

Örneğin Charles Eisenstein toplumsal refah seviyesini düşüren esas unsurun para sistemi olduğunu düşünmektedir. Eisenstein’a göre devlet ve para sistemi arasında kukla ve kuklacı şeklinde bir ilişki bulunmakta ve para sistemi perde arkasından seçkinleri yönlendirmektedir. Bahsi geçen para sistemi; rekabeti, kutuplaşmayı ve açgözlülüğü yaratan, sonsuz katlanarak büyümeyi dayatan ve bunları gerçekleştirirken toplumsal, doğal, kültürel ve ruhsal sermayeyi yakıt olarak kullanan krediye dayalı faiz sistemidir. (Eisenstein, 2012: 89)

Eisenstein’a göre kurulu sisteme göre bir taraf kazanırken diğer taraf kaybetmek zorundadır. Zira sistemin özünde rekabetçilik vardır. Bu bakış açısına göre paranın gücü devlet gücünü yönetecek durumdadır ve bunu vatandaşların seçtiği kişiler eliyle yapmaktadır. “İşbirlikçi” hükümetler yeniden dağıtım politikalarının tersini savunurlar. Düz oranlı gelir vergisi, veraset vergilerinin düşürülmesi, sosyal

programlarda kesintiye gidilmesi, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi bunlardan bazılarıdır. (Eisenstein, 2012: 105) İster demokratik olsun, ister olmasın ülke yöneticileri genellikle küresel finans dünyasıyla ittifak içinde olup bunun karşılığında ödüller almaktadırlar. (Eisenstein, 2012: 107) Eisenstein toplumsal refahın çıkmazını paranın gücüne ve sistematığıne bağlamaktadır.

Paul Krugman ise toplumsal refahı, ABD'deki geçmiş siyasal dönemleri göz önünde bulundurarak incelemiştir. (Krugman, 2008: 17) Krugman'a göre dönemler ve ideolojiler değişmekte olsa da oyunun kuralları değişiklik göstermemekte, yalnızca oyuncular yeni isimlerle ortaya çıkmaktadırlar.

Krugman bahsettiği süreci temelde "profesörler" ve "politika taşeronları" olarak isimlendirdiği kimseler üzerinden anlatmaktadır. (Krugman, 2008: 5-13) Krugman, refahın politika çevreleri açısından önemsizleşmesini "kazan-kazan" mekanizmasına bağlamaktadır. Dolayısıyla Krugman da Eisenstein gibi -kendi değimiyle- "politikacılar" ile "politika taşeronları" arasındaki bir mutualist ilişkiye dikkat çekmektedir.

Asbjorn Wahl, *Refah Devletinin Yükseliş ve Düşüşü* adlı eserinde "Güçsüz Devlet" söylemini "efsane" olarak nitelerken, esasen devletlerin güçsüz olmanın aksine çok güçlü olduğu vurgusunu yapmaktadır. Wahl sermayenin, küresel pazarda azami kar sağlamak amacıyla devlete her zamankinden daha fazla muhtaç olduğu tespitini yapmaktadır. (Wahl, 2015: 131) Yazar, daha fazla liberalleşme ve özelleştirmeyi hayata geçirenlerin devletler olduğunu belirtirken, çok uluslu şirketler lehine giderek artan sayıda uluslararası anlaşmalar konusunda devletlerin aktif roller aldıklarını vurgulamaktadır. 2007 ile başlayan küresel mali kriz sürecinde devletlerin adeta kapitalizmi ayağa kaldırmak üzere giriştii siyasal eylemlere de değinen Wahl, devletlerin sermaye lehine tahtlarından feragat etmelerinden ziyade, sermaye çevrelerini siyasal iktidarlarının devamı için kullanılan araçlara dönüştürdüğünü savunmaktadır. (Wahl, 2015: 131, 132)

Wahl, gözlemlerinde ekseriyetle haklı olmakla birlikte esas tespitinde yanılmaktadır. Ekonomi, siyasal iktidarların en önemli dayanağını oluşturmaktadır. Günümüzde neoliberalizm unsurlarının son hızla devletleşmesi ve kamusal

faaliyetlere -ayrıştırılmaz şekilde- nüfuzu nedeniyle, sağlıksız bir küresel ekonomi düzlemi yaratılmıştır. Küresel sermaye siyasal sistemler üzerinde o kadar etkilidir ki ne siyasal iktidarlar ne de hanehalkları küresel sermayeye rağmen tercihte bulunamaz konuma gelmiştir. Dolayısıyla Wahl'in söylediği gibi devletler, sermaye çevrelerini siyasal iktidarları için kullandıkları araçlara dönüştürmemişlerdir. Aksine sermaye çevreleri kişisel çıkarları için devlet aygıtlarını kendilerine çalışır mekanizmalar haline getirmişlerdir.

Pierre Rosanvallon toplumsal refah sürecine farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Esasen diğerleri gibi özelleştirme-devletleştirme ikilemi üzerinden toplumsal refah düzeyinin azaltıldığını vurgulayan Rosanvallon, hanehalklarının “sosyal devletçi senaryo” ile “liberal senaryo” tercihleri arasına sıkıştırıldığını ve yaratılan bakış açısıyla bu tercihlerden başka bir tercihin sözkonusu olamayacağını belirtmektedir. (Rosanvallon, 2004: 91) Ancak bu ikilemin dışında üçüncü bir yolun varlığından bahsetmekte ve “özelleştirme-devletleştirme” alternatiflerinden sıyrılma konusunda görüş bildirmektedir. Rosanvallon'a göre toplumsal refahın varlığına engel temel unsur dayanışmasızlık, devlet talebinin fazlalığı ve toplumsallık algısının eksikliğidir. (Rosanvallon, 2004: 94) Rosanvallon, toplumsal refaha giden yolda sivil inisiyatifin öneminden bahsetmekte ve yerel unsurlara değinmektedir. (Rosanvallon, 2004: 98, 99)

İsmet Galip Yolcuoğlu ise toplumsal refahın istenen düzeyde olmamasını sermaye ve hanehalklarına doğrudan bağlamaktan ziyade toplumsal refah politikalarının toplumsal mekanizmalarda yeterince kurumsallaşmamasına bağlamaktadır. (Yolcuoğlu, 2012: 13-16) Yolcuoğlu toplumsal refahı devletin bireye yaklaşımı perspektifinde incelemektedir. Yolcuoğlu'na göre “bireye özne olarak değer veren” bakış açısı kurumsal refah yaklaşımını doğurmaktadır. (Yolcuoğlu, 2012: 15) Esasen Yolcuoğlu'nun bahsettiği kurumsal refah yaklaşımı “Refah, temel insan hakkıdır.” cümlesiyle özetlenebilir. Dolayısıyla Yolcuoğlu'nun da Rosanvallon'un da özünde, toplumsal refah mekanizmalarına kavuşmanın, toplumsallık algısını şekillendirmekle gerçekleştirilebileceği görüşüne sahip oldukları görülmektedir.

Toplumsallık algısının şekillendirilmesi ve geliştirilmesi toplumsal refah bağlamında kritik öneme sahiptir. Ancak tek başına toplumsal algının geliştirilmesi

toplumsal refah sürecinin olsa olsa başlangıç noktası olabilir. Zira toplumsal refahı tümüyle toplum algısındaki kurumsallaşmaya bağlamak; ekonomi, para yaratımı, sermaye çevreleri ve devletlerarasındaki sağlıklı ilişkileri göz ardı etmek anlamına gelir ki buradan kaynaklanan tespitler toplumsal refahı anlatmakta yetersiz kalabilir.

Araştırmanın Kapsamı

Sosyal bilimciler, kurulu sistematüğın toplumlar için refah yaratmadığı düşüncesinde birleşmektedir. Bununla beraber “toplumsal refahın sağlanamamasındaki temel neden nedir?” sorusunun, göreceli olarak karmaşık ve geniş bir düzlemde yanıtlanması gerektiği de görülmektedir. Sözkonusu geniş ve karmaşık düzlem bu tez çalışmasının sınırlarını aşacağından, tezin temel tartışmasının; neoliberalizmin en belirgin örneklerinden Yap-İşlet-Devret modeli özelinde, gösterge ekonomisi ve para-banka sistematüğü çerçevesinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Belirtildiği gibi, toplumsal refah konusunda -hakkında büyük ölçüde hemfikir olunan- “sağlıksız” sermaye-devlet ilişkisi sosyal bilimciler tarafından sorgulanmaktadır. Bu noktada Türkiye’de kamu hizmetinin neyi ifade ettiğı, neoliberal uygulamaların ve para-banka sistematüğının toplumsal refahı nasıl şekillendirdiğı, bankacılık sektörünün ekonomideki büyüklüğünün ve yarattığı karşılıksız fazlaların neler olduğu, bu süreçlerde kamu yararının önceliğı ilkesinin ne ölçüde uygulandığđ ve devletin kurulu sistematik ile hanehalkları arasında nasıl konumlandığđ yanıtlanması gereken önemli sorulardır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; neoliberal yaklaşımlı AK Parti yönetimindeki Türkiye’de toplumsal refahın adaletli dağıtılıp dağıtılmadığını, YİD modeliyle kamu hizmeti kavramında yaratılan değışimleri, karşılıksız fazla ekonomisinin varlığını ve toplumsal refah ile bunlar arasındaki illiyet bağıını tespit etmektir. Bu bağlamda para-banka sistematüğü ve gösterge ekonomisi ışığında YİD modelinin refah üreten bir kamu hizmeti olup olmadığı çalışmanın temel sorusudur. Bunlara ek olarak refahın adil

dağıtımına engel konumda bulunan siyasal tercihler, toplumsal karakterler ve kurumsal yapıları ortaya koymak tali amaçlardır.

Çalışma; “kamu hizmeti kavramının neyi ifade ettiği”, “YİD modelinin yapı taşlarının, neoliberalizmin devlet yapısıyla bütünleşmesinin toplumsal refah düzeyine menfi etkilerinin ve refahın adil dağıtımına engel teşkil eden siyasal tercihlerin neler olduğu” sorularına cevaplar aramaktadır. Cevap aranan bir diğer önemli soru ise neoliberal siyasal anlayışın Türkiye’deki kurumsal yapısının nasıl bir sistematik içerisinde sürdürüldüğü sorusudur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, öncelikle kamu hizmeti kavramını incelemiş ve YİD modelini bu bakış açısıyla konumlandırmayı amaçlamıştır. YİD modeli, mevcut ekonomik ve demokratik anlayışlar atmosferinde konumlandırılırken, arşiv araştırması kapsamında çok sayıda ekonomik veri bir araya getirilmiştir. Tüm bunlar yapılırken modelin toplumsal refah konulu izdüşümü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Toplumsal refah konusunda somut veriler ortaya koymak adına öncelikle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Bankalararası Kart Merkezi (BKM), Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Uluslararası Para Fonu⁵ (IMF), Dünya Bankası⁶ (DB) ve diğer ulusal/uluslararası kurum ve kuruluşların verilerinden yararlanılmıştır. Bunun dışında Türkiye’de faaliyette bulunan kamu ve özel sektör bankalarının faaliyet raporları da veri anlamında önemli kaynaklar olarak yer almıştır.

Hanehalklarının refah koşullarını yönlendiren “gösterge ekonomisi” verilerinin YİD modelinin konumlandırılmasında anahtar rol üstlenmesi, veri analizi yönteminin kullanılma nedeni olarak görülmüştür. Bunlara ek olarak bazı banka ve AK Parti

⁵ ing. International Monetary Fund (IMF). Türkiye’deki kullanım şekli “İMF” olduğundan “IMF” kısaltması kullanılacaktır.

⁶ ing. The World Bank Group, The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), International Development Association (IDA). “DB” kısaltması kullanılacaktır.

yetkililerinin söylem analizi çalışmaya önemli katkılarda bulunmuştur. Çalışma mevzuat konusunda da hatırı sayılır içeriği barındırmaktadır.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın çıkış noktası; kamu kesimi, sermaye kesimi ve hanehalkları arasındaki sağlıklı ekonomik ilişki olarak kabul edilmiştir ve bu durum çalışmayı, YİD modelini konu alan diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Literatürde YİD modeli çalışılmasına rağmen model, toplumsal refah bağlamında konumlandırılmamış ve klasik kaynaklarda geçtiği üzere özellikle de tanımlamalarda kendini tekrar eden çalışmalar ortaya konmuştur. (Bkz. Avşar, 2012; Ongun, 2009; Koçer, 2008; Erekmekci, 2012; Sakça, 2013; Günaydın, 2015)

Çalışmayı diğerlerinden ayıran bir başka neden, modeli ekonomik atmosfer ve eğilimler süreci içerisinde değerlendirmesidir. YİD modeli bu çalışmada; literatürde neredeyse örneğine rastlanmayan tanımlamasıyla “karşılıksız fazla yaratan” para-banka sistematiği ve gösterge ekonomisi bağlamında tartışılmaktadır.

Bu çalışma; AK Parti hükümetleri süresince refahın adil dağıtımının sağlanamamasının temel nedeni olarak, resmi ve kurumsal bir toplumsal refah yaklaşımı/hedeflemesi bulunmayan hükümetlerin, sermaye kesiminin ekonomideki ayrıcalıklı konumunu destekler nitelikteki siyasal uygulamalarını göstermekte ve YİD modelinin esasen bir kamu hizmeti görme usulü olmaktan çok gösterge ekonomisini besleyici bir ekopolitik tercih olduğunu ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

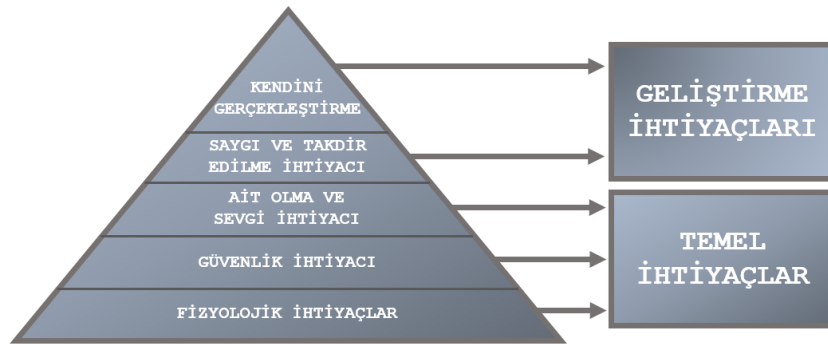
1. TOPLUMSAL REFAH KAVRAMI VE KAMU HİZMETİ

Bu bölümde araştırmanın konusunu oluşturan kamu hizmeti modeli ile toplumsal refah üretimini ilişkilendirmek adına kavramsal temellendirmeler yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle toplumsal refah kavramı ve ardından kamu hizmeti ilkeleri ile görülme usulleri incelenmiştir.

1.1. Toplumsal Refah Kavramı

Kavramsal bir çerçeve sunmak adına öncelikle refah kavramını incelemek gereklidir. Refah, Türk Dil Kurumu'na göre bolluk, rahatlık ve varlık içinde iyi bir hayat sürdürme olarak tanımlanmaktadır.⁷ Bu bağlamda toplumsal refah, toplumun genelinin bolluk ve varlık içinde rahat hayat koşullarına sahip olması durumu olarak tanımlanabilir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden bir çıkarım yapılırsa refahın asgari tanımının, Maslow'un tanımladığı temel ihtiyaçlar olan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları ile ait olma ve sevgi ihtiyaçlarının eksiksiz karşılandığı bir seviye olduğu söylenebilir.

Şekil 1.1 Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Modeli

Kaynak: Fındıkçı, 1999

⁷ Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2017.

“Kurumsal sosyal refah yaklaşımı”, toplumsal refah kavramının çerçevesini belirgin çizen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım üç temel varsayım üzerine şekillendirilmiştir. (Şahin’den aktarılan, Yolcuoğlu, 2010: 13-16) Bunlardan ilki bir toplumda tüm vatandaşların toplumsal hizmet ve olanaklardan yararlanabilmesi, ikincisi tüm vatandaşların eğitim, sağlık ve yaşlılık aylığı gibi hizmetlerden yararlanabilmesi ve üçüncüsü de sosyal refah hizmetlerinin, ulusal ölçekteki temel ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenen bir refah standardını hedeflemesidir. Yaklaşım aynı zamanda toplumun refah standardının sürekliliğini sağlayacak sosyal hizmet ve kurumların, belirli sistematik içinde yürütülmesini öngörmektedir. Yine yaklaşıma göre kişi ve gruplar kendilerini geliştirme konusunda sürdürülebilir olanaklara sahip olmalıdır. Yaklaşım bu yönüyle refah standardının Maslow hiyerarşisinde en tepede konumlanmasını makul görmektedir.

Kurumsal refah yaklaşımı sosyal devlet olma yönünde devletteki kurumsallaşmanın gerekliliğine dikkat çektiği gibi, devlet için aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerinden her birine “özne” olarak değer veren bir bakış açısını öngörmektedir. Bu bağlamda yaklaşımın, sosyal refah hizmetlerini bireylerin ülke vatandaşlığından kaynaklanan bir “insan hakkı” olarak tanımladığı söylenebilir. (Yolcuoğlu, 2010: 15) Yolcuoğlu ülkemizdeki sosyal refah çalışmalarını kurumsallıktan uzak ve “tortusal” olduğunu belirtmektedir. O, bunun gerekçesi olarak dağılık ve kısa süreli yardımlar ile “sosyal haklar” ve “asgari yaşam standartları” gibi toplumsal refah kavramlarının düşünsel olarak yerleşmemesini göstermektedir. (Yolcuoğlu, 2010: 14)

Toplumsal refah konusu maliye disiplini yardımıyla incelenebilir. Devletin maliye politikalarının amaçları aşağıda verilmiştir:

Şekil 1.2 Maliye Politikasının Amaçları

Kaynak: Bozkurt ve Göğül, 2010: 27

Maliye politikası amaçları; fiyat istikrarı ve tam istihdamın bir fonksiyonu olan ekonomik istikrar, iktisadi kalkınma, yaşam düzeylerini iyileştirme, servet dağılımını düzenleme, tasarruf hacmini artırarak sermaye birikimini sağlama, ekonomik refahı maksimize etme olarak da belirtilebilir. Bu maddelere cari açık ve bütçe açığını düşürmek, kamu kesimi borç yükünü azaltmak maddeleri eklenebilir. (Eğilmez, 2013⁸) Değişik kaynaklara göre liste maddeleri değişebilse de nihai olarak bir noktada buluşmaktadırlar. Listeden de anlaşılacağı üzere her bir unsur toplumsal refah seviyesine yöneliktir.

Devlet kaynaklı makroekonomik veriler toplumun maddi unsurlara dayalı mutluluğunu yansıtan ekonomik refahını açıklamaktadır. Ancak bu bağlam gelir dağılımı faktörlerinin dikkate alınmasıyla anlam kazanmaktadır. (Özgüler, 2014: 46) Dolayısıyla büyüme, GSYH, kişi başı milli gelir gibi göstergeler toplumsal refah izdüşümü yeterince güçlü olmayan göstergelerdir.

Kişi başına milli gelirden düşen mal ve hizmet miktarı bir toplumun genel refah düzeyi ile ilgili bilgilendirici olabilir. Ancak bu ilginin toplumsal refah anlamında genelden özele (toplumdan bireye) kadar yansımaları gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, ekonomide büyümenin gerçekleşmesinin toplumsal refah bağlamında anlam kazanabilmesi için gelirlerin adaletle dağıtılması gerekmektedir. Aksi takdirde küresel güncel kullanımı itibarıyla makroekonomik göstergeler, IngSoc Partisi'nin (Orwell, 1984⁹) ekonomik göstergelerindeki anlamlılık sınırını aşamayacaktır.

Enflasyonist ekonomilerde nominal ve reel kavramlarının hanehalkı tarafından yeterince algılanmaması nedeniyle konu makroekonomik verilerin küresel sermaye kesimi ortaklıkları bulunan hükümetler tarafından sıkça kullanılması doğal bir hal almıştır. Hanehalklarının entelektüel seviyesinin doğrudan devletler eliyle kısıtlanması durumu ve yine devlet-sermaye kesimi ortaklıklarıyla büyük ölçüde iyi

⁸ Eğilmez, M. (2013) "Ekonomi Politikasının Başlıca Amaçları, Araçları ve Olası Sonuçları", <http://www.mahfiegilmez.com/2013/01/ekonomi-politikasnn-baslca-amaclar.html>, Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2017.

⁹ IngSoc, 1984 distopyasındaki partinin ismidir. Romana göre IngSoc yönetimindeki ekonomik veriler her geçen yıl artış gösterse de yönetilenlerin refah seviyelerinde artış yaşanmamaktadır.

geçinmek zorunda olan anaakım medya organlarının ekonomi bültenlerindeki yönlendirmeleri, sözkonusu politikaları destekler niteliktedir.

Bu durumla ilgili şöyle bir analiz yapılabilir: Sonraki bölümlerde gösterge ekonomisi verileri olarak tanımlanacak olan (ekonomik büyüme gibi endirek) göstergeler yerine hanehalklarının refahı ile daha doğrudan ilgili olan gini katsayısının ekonomi bültenlerinde yer alması; hanehalklarının toplumsal refah farkındalığı açısından olumlu anlamda yönlendirici olacağından, gelir dağılımı ile alakalı vergilendirme ve kamu harcamaları politikalarının devletler ve hanehalkları tarafından daha sağlıklı şekilde gözden geçirilmesini sağlayabilir. Bu da siyasal sorumluluk mekanizmalarını güçlendireceğinden daha fazla toplumsal refah yaratılması sağlanabilir.

Literatürde refahın; uzun sağlıklı bir yaşam, eğitim imkânlarına erişim, kişi başına enerji tüketimi, okur-yazarlık oranı gibi yüzeysel göstergelerle ifade edildiği görülmektedir. Ancak bu göstergeler refahın yalnızca birkaç yönüyle ilgilidir. (Özgüler, 2014: 47) Yukarıda verilen örnekler artırılabilir gibi aynı zamanda bu örneklerin kalitelerinden de bahsetmek gereklidir. Günümüzde tarımın kimyasal özellikli ürünlerle sürdürülmesi ve gen teknolojisinin (genetiği değiştirilmiş organizma teknolojisi) ürün kalitesi ve dolayısıyla hanehalkı sağlık düzeyini düşürmek pahasına üretimi artırır çalışmaları, toplumda ciddi tepkilere yol açmış ve hanehalkları “organik” olarak nitelenen ürünlere rağbet göstermeye başlamıştır. Bir örnek olarak kokusu olmayan ve toprakta üretilmeyen, bunun yanında beyaz sert çepere olan, dıştan domatese benzese de içten benzemeyen, kaslı ve tatsız özellikli domatesler verilebilir. Bu durum çok sayıda sebze ve meyve ürünlerini kapsamış vaziyettedir. (Saraçoğlu, 2014: 53-55) Görünen o ki 2000’li yıllarla beraber serbest piyasa süreçleri ile hanehalklarının elinden alınan gıda kalitesi refahı gelecek nesiller tarafından fark edilemeyecektir.

Refah algısı kişiden kişiye, hanehalkından hanehalkına değişim gösterebilmektedir. Her bağımsız kişinin refah tatmin düzeyi birbirinden doğal olarak farklıdır. Bireylerin içinde buldukları sosyo-ekonomik çevre koşulları refah algılarının şekillendirmektedir. Örneğin günümüzde elde ettiği ürün miktarını 1980’li yıllar öncesindeki miktarla kıyaslayan bir kişi, geçmişte meyve ve sebze ihtiyaçlarının

yeterince gideremediğini ve yıllar sonrasında gelişen ekonomik süreçlerle miktar bazında daha fazlasına sahip olduğunu iddia edebilir. Bununla beraber bir başka kişi aynı durum içinde, bugün miktar olarak daha fazla elde ettiği ürünlerin kalitesi ve getirdiği sağlık maliyetlerini de göz önünde bulundurarak refahının artmadığını aksine düştüğünü belirtebilir. Belirtmek gerekir ki üretim süreç ve teknolojileri sermaye kesimine daha fazla kazanç getirmek ve hanehalkı refahını düşürmek pahasına gelişim göstermiş ve çok miktarda kalitesiz ürün ortaya çıkmıştır. Refah konusunda sürekli olarak (medya aracılığıyla) şirketler ve devlet tarafından yönlendirilen hanehalkları kalitesiz ürünlere karşı adeta korumasız durumdadır. Zira şirketler daha fazla kazanmanın peşindeyken, devletler üretimin artışı ve dolayısıyla büyüme göstergelerinin yükselmeleriyle ilgilenir görünmektedirler.

Son olarak toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi konusunda gelirlerin adaletli dağıtılması ayrıca önem arz etmektedir. Toplumsal refahı artırmayı bir hedef olarak algılayan devlet politika ve iş görme mekanizmalarına önemli görevler düşmektedir. Zira gelirin dağıtımında genel yetkili ve meşru güç otoritesi devlettir.

1.2. Kamu Hizmeti İlkeleri ve Görülme Usulleri

Ülkemizde devlet güç dağıtımını kurallar koyarak ve özel/tüzel kişileri vergilendirerek sağlamaktadır. Büyük ölçüde kişilerin vergilendirilmesine dayanan bütçe üzerinden kamu harcamaları yapılmakta ve toplumsal ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmaktadır.

Devletlerin kamu hizmetlerini üstlenme davranışları siyasal ve ekonomik rejimleriyle doğrudan ilintilidir. Bu durum tam sosyalist rejimlerde kamu hizmetlerinin neredeyse tümünün devlet tarafından karşılanması ve tam kapitalist devletlerde ise bu hizmetlerin büyük bölümünün özel sektöre gördürülmesi şeklinde ortaya konmaktadır. Ancak bu noktada, uygulanan siyasal ve ekonomik rejimden bağımsız olarak; dış politika, dış savunma ve adalet hizmetlerinden oluşan üçlünün tüm ülkelerde kamu eliyle görüldüğü belirtilmelidir. (Öztekin, 2012: 247)

Kamu hizmeti, devlet ve devlet özelinde kamu tüzel kişisi/leri tarafından veya (bunların gözetim ve denetimleri altında) kâr amacı güden özel kesim tarafından,

toplumsal ihtiyaçları karşılamak için yapılan faaliyet ve her türden çıktıları olarak tanımlanabilir. Kamu hizmetinin; organik, maddi ve şekli anlamda üç ayrı tanıma yapılabilir: (Keskin, 2006: 4)

Organik anlamda kamu hizmeti, belirli bir görevi yürütmek üzere, devlet veya bir kamu tüzel kişisi marifetiyle kurulan örgüt veya teşkilatlar olarak tanımlanmaktadır.

Maddi anlamda kamu hizmeti, konu faaliyeti yürüten örgüt veya teşkilatın niteliklerinden bağımsız olmak üzere, yalnızca faaliyetin niteliği ile ilgilidir. Bu tanıma göre kamu hizmeti, kamu yararı içeren faaliyetlerin tümü olarak gösterilmektedir.

Şekli anlamda kamu hizmeti ise kamu hizmetinin icra edilişinden dolayı belirli usul kurallarının uygulanması anlamını taşır. Bu anlamda şekli anlamda kamu hizmeti, hem idari hem de hukuki zemini ifade etmektedir.

1.2.1. Kamu hizmetlerinin sınıflandırılması

Kamu hizmeti pek çok açıdan sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar; kamu hizmetinin yerel veya ulusal olması, özel teşebbüse açık olup olmaması, hizmetin doğrudan veya dolaylı olarak hanehalkına ulaştırılması gibi örneklenebilir. Sınıflandırma aynı zamanda kamu hizmetlerinin konularına göre de yapılabilir. Bu anlamda iktisadi, idari, sosyal, bilimsel ve kültürel kamu hizmetlerinden bahsedilebilir.

İdari kamu hizmetleri merkez teşkilatı başta olmak üzere, taşra teşkilatı ve yer yerinden yönetimlerin verdikleri hizmetlerle örneklenebilir. Sosyal kamu hizmetleri, günümüzde daha çok Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) ile Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) üstlendiği hizmetleri içermektedir. Bunlarla birlikte belediye bünyelerinde faaliyet gösteren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının sundukları hizmetler de sosyal kamu hizmetlerine örnek olarak verilebilir. Bilimsel anlamda kamu hizmetleri, hizmet yerinden yönetim unsurlarından üniversiteler, TÜBİTAK ve TODAİE ile örneklenebilir. Kültürel kamu hizmetleri ise

büyük ölçüde Kültür ve Turizm Bakanlığı ile belediyelerin kültür çalışmalarıyla örneklenebilir.

Bu konuda kamu hizmetlerinin keskin çizgilerle ayrılmadığı saptaması yapılabilir. Zira ÇSGB, sosyal kamu hizmetleri üretirken aynı zamanda idari kamu hizmetleri de üretmektedir. Aynı şekilde TBMM Başkanlığı idari kamu hizmeti üretirken aynı zamanda Milli Sarayları himaye etmekle kültürel kamu hizmeti üretebilmektedir.

Son olarak iktisadi kamu hizmeti, toplumu oluşturan bireylerin tekil olarak üretemeyeceği ve iktisadi verimlilik açısından kurumsallaşma gerektiren kamu kesimi faaliyetleridir. Bu türden kamusal işler iktisadi kamu kurumları vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu kurumlar Devlet Teşkilatı Bilgi Bankasında¹⁰ Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olarak yer alır ve her biri ortaklıklarıyla birlikte İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT), Kamu İktisadi Kuruluşları (KİK) ve 4046 sayılı Uygulamaları Hakkında Kanun'a tabi kuruluşlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. İDT'ler Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAY-KUR) ve Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü; KİK'ler Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi Genel Müdürlüğü (PTT) ve T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) Genel Müdürlüğü; 4046 sayılı kanuna tabi kurumlar ise Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. Genel Müdürlüğü (TEDAŞ) ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Genel Müdürlüğü ile örneklenebilir.

1.2.2. Kamu hizmetinin ilkeleri

Kamu hizmeti ilkeleri denince akla ilk olarak Rolland Kanunları gelmektedir. Kurumsal anlamda ilk kez Louis Rolland tarafından bir araya getirildiği belirtilen Rolland İlkeleri süreklilik/devamlılık, değişkenlik/uyarlanırlık, eşitlik ve bedelsizliktir. (Evren, 2007: 683, 684) Bu ilkeler klasik ilkeler olarak da bilinmektedir. (Keskin, 2006: 19)

¹⁰ Devlet teşkilatı bilgi bankasına şu bağlantıdan ulaşılabilir:
<http://euygulama.dpb.gov.tr/devletteskilati/kontrollu/Kit.aspx>, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2017.

Şekil 1.3 Kamu Hizmetinin Klasik İlkeleri

Sürekli değişen ve kamu pratikleri bağlamında güncellenen sistematikte kamu hizmetinin klasik ilkeleri değişen kamu hizmeti algısını yeterince anlatmamaktadır. Bu bağlamda son yıllarda kamu alanında pek çok norm yaratan Avrupa Birliği'nin de etkisiyle yeni ilkeler tartışılmaya başlanmıştır. Bu ilkeler katılma, şeffaflık, basitlik, sorumluluk olarak verilebilir. (Evren, 2007: 684) Kamu hizmetinin klasik ilkeleri aşağıda açıklanmıştır.

1.2.2.1. Süreklilik (Devamlılık) ilkesi

Kamu hizmetleri, büyük ölçüde vatandaşların kurumsal veya profesyonel anlamda bir araya gelerek ekonomik olarak üretmeyeceği ortak malların devlet sistematiği ve kurumsallaşması içinde yapılması veya yaptırılmasını içermektedir. Esasen devlet, bu nokta üzerinden tesis edilmiş kurumsal bir örgüttür.

Kamu hizmetleri olarak görülen veya gördürülen eğitim, sağlık, ulaşım, savunma ve güvenlik gibi hizmetler süreklilik ve düzenlilik gerektirmektedir. Bu hizmetlerin sürekliliği toplumsal huzur ve stratejik güvenlik açısından hayati öneme sahiptir.

Süreklilik ilkesi aynı zamanda hizmette belirli bir kalite standardının yakalanmasını da ifade eder. Zira kamu hizmetleri özünde toplumsal ihtiyaçların giderilmesi olduğu gibi tatminini de içermektedir. Dolayısıyla süreklilik ilkesi aynı zamanda kalite standartlarını beraberinde getirmektedir.

Kamu hizmetinin sürekliliği, alanına göre de özel önem arz etmektedir. Örneğin kolluk ve savunma hizmetlerindeki bir kesinti, ülke çapında geri dönülemez süreçleri beraberinde getirebilir. Devlet, kamu hizmetinde sürekliliği sağlamak adına pek çok konuda mevzuat geliştirmiştir. Kamu mallarının haczedilememesi, özel kişiler tarafından görülen kamu hizmet kuruluşlarının kapatılmalarının engellenmesi, kamu görevlilerinin grev ve eylemlerinin yasaklanması bunlardan bazılarıdır.

1.2.2.2. Nesnellik ve eşitlik ilkesi

Nesnellik ve eşitlik ilkesi idarenin kamu hizmetini görmesi veya gördürmesi sırasında tarafsız olmasını öngörür. Nesnellik kamu hizmetlerinin kişilere özel değil, koşullara özel objektif şekilde yapılmasını vurgular. İlkeye göre idare, kamu hizmeti faaliyetlerinde kamu yararının ülke sathında her anlamda homojen dağıtılmasını temin etmelidir. Zira kamu hizmetleri vatandaşlık özelinde toplumu oluşturan tüm bireyler için üretilmektedir.

Anayasanın başlangıç kısmında “Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu...” belirtilmektedir. (Anayasa, Başlangıç Bölümü)

Aynı şekilde Anayasadaki “kanun önünde eşitlik” ilkesi gereği vatandaşlar arasında ayırım yapılamaz. Konu maddede kanun önünde herkesin; dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin eşit olduğu belirtilmiştir. (Anayasa, m.10) Buradan hareketle Anayasa'nın, vatandaşlara eşit hizmet konusunda idareye doğrudan yükümlülük getirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. (Keskin, 2006: 25)

1.2.2.3. Bedelsizlik ilkesi

“Meccanilik” olarak da bilinen bu ilke karşılıksız anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcükten türetilmiştir. (Karahanoğulları, 2015: 228) Yayla'ya göre kamusal faaliyetler, kamu giderlerine yol açar. Bu anlamda devletin faaliyetleri parasız

yürütülemez. (Yayla, 2010: 79) Yayla, bedelsizlik ilkesini klasik idare hukuku esası olarak tanımlamaktadır ve yargı kararlarını kaynak göstermek suretiyle konu ilkenin terkedildiği görüşündedir. (Yayla, 2010: 79, 80)

Klasik öğretime göre kamu hizmetleri karşılıksız olmalıdır. Ancak klasik anlayışta bile kamu hizmetlerinin karşılıksız yapıldığı tartışmalıdır. Zira bütçenin önemli bölümünü vergiler oluşturmakta ve vergiler de hanehalkları tarafından ödenmektedir. Bununla beraber klasik maliye teorisinde vergilerin “karşılıksız” kabul edildiğini belirtmek gerekmektedir. (Yurdakul, 1999: 9)

Esasen bedelsizlik konusundaki temel nokta, konu kamu işinin kamu hizmeti olarak kabul edilip edilmediğidir. Bu noktada kamu hizmeti ile iktisadi nitelikli kamu faaliyeti ayrımı önem arz etmektedir.

Örneğin eğitim, sağlık, ulaşım, savunma ve güvenlik gibi ihtiyaçlar öteden beri kamu hizmeti olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte sermaye kesimi ile girişimci kişilerin talepleri değerlendirilmiş ve kamu faaliyetlerinden bazılarının özel sektör marifetiyle yürütülmesine olanak tanınmıştır. Örnek olarak özel sektörde eğitim, şehir hastaneleri modeliyle sağlık, özel kesim otoyol ve köprüler ile sınır temizliği konusunda savunma sektörleri verilebilir.

Sermaye kesimiyle uzun yıllardır iyi ilişkide olan devletin, özellikle AK Parti Hükümetleri süresince, pek çok sektörde özel kesimin önünü açıcı düzenlemeler ve özelleştirmeler yaptığı görülmüştür. Toplumsal refah düzeyinin güncel hali düşünüldüğünde zorunlu toplumsal ihtiyaçların özelleştirilmesi ve devletin GSYH'ye nispetle artan oranlarda vergi almaya devam ederken kamu hizmeti üretme konusunda çekinceli davranması hanehalkları adına olumsuzluklar doğurmaktadır. Zira vergi/GSYH oranları 2002-2017 döneminde artış gösterirken, kamu kesimi borçları

%77,5'ten %31'e gerilemiştir. Buna mukabil özel kesim borçları %26,9'dan %83'e kadar artış göstermiştir.^{11 12}

AK Parti Hükümetlerinin kamu hizmeti yaklaşımına özel kesim/kamu kesimi borçları ekseninde bakıldığında, devlet mekanizmasının kâr odaklı piyasa aktörü rolünü üstlendiği görülmektedir. Çeşitli özelleştirmeler ve yap-işlet-devret uygulamalarıyla devletin klasik devlet anlayışından uzaklaştığı ve kamu hizmeti üstleniciliğini devam ettirmeme eğiliminde olduğu görülmektedir. (Eryılmaz ve d., 2010: 21) Bu eğilimin en belirgin ifadesi AK Parti Genel Başkanı ve T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın *“Bir anonim şirket nasıl yönetiliyorsa Türkiye de öyle yönetilmelidir. Öyle yönetilmelidir. Yoksa bileğine bağlıyorlar prangayı, yürü yürüyebilersen...”* sözleri ile örneklenebilir. (Balıkesir Ekonomi Ödülleri 2015 Töreni Konuşması)

Yukarıda verilen bilgiler ışığında devlet; İktisadi Devlet Teşekkülleri, Kamu İktisadi Kuruluşları ve 4046 Sayılı Kanuna Tabi Kuruluşlar alt başlıklarında kâr amaçlı Kamu İktisadi Teşebbüslerini sürdürürken, bedelsiz kamu hizmeti üretmeyi neredeyse sonlandırmış vaziyettedir.

Bedelsizlik konusunun, “iktisadi nitelikli kamu hizmetlerinin kârlılık ve verimlilik esaslarına göre yürütülmesi” varsayımında değerlendirilmesi, kamu hizmetleri karşılığında alınan bedellerin ekonomik kâr olup olmadığı tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Zira ekonomik kâr yaratılması durumunda, konu faaliyetin kamu yararı hedeflemesi tartışmalı hale gelecektir.

Gözler, bedelsizlik ilkesini; süreklilik, eşitlik ve değişim ilkelerinden ayırmaktadır. Gözler'e göre bedelsizlik ilkesi “bedavalık” anlamında yalnızca anayasa ve kanunlarda belirli kamu hizmetlerine yönelik belirtilmesi halinde gerçekleşmektedir. Gözler bu durumu Anayasanın 42. maddesi ile örneklendirmiştir. Zira 42. maddede “...İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve

¹¹ Özyıldız, H. (2017) “Borçluyum Kederliyim Her Ne Desen Haklısım”, <http://www.hakanozyildiz.com/2017/02/borcluyum-kederliyim-her-ne-desen-haklsn.html>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.

¹² 2016 yılı GSYH verisi 2,590.517 Milyar TL olarak alınmıştır. Bkz. TÜİK, “Dönemsel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2016”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24566/>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.

Devlet okullarında parasızdır...” ibaresi yer almaktadır. (Gözler’den aktarılan, Göküş, 2010: 199)

Pek çok kaynakta bedelsizlik ilkesinin; gelişen teknoloji, kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi, sayıca artışı ve daha çok mali kaynak gerektirmesi gerekçe gösterilerek terkedildiği ileri sürülmüştür. (Işıklar, 2008: 90; Keskin, 2006: 27; Ergün, 2010: 227) Ancak bu bir çeşit literatür tekrarı ve kapalı çevrim bilgi akışıdır. Zira bahsi geçen kaynaklar somut bir gerekçe ortaya koymadan teknolojinin gelişmesi ve hizmetlerin çeşitlenmesi ile kamu hizmetlerinde bedelsizlik arasında ilişkilendirme yapmışlardır. Böyle bir ilişkilendirme yapmak için bütçelerin de içinde olduğu sayısal verilerin gerekliliği açıktır.

Daha önce de belirtildiği gibi vergiler kamu hizmetlerinin tam karşılıkları kabul edilerek alınmamaktadır. Bu durum anayasada “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.” denilerek açıklanmaktadır. (m.73) Konu madde kamu hizmetlerinin bedeli konusunda aydınlatıcıdır. Esasen devlet kamu giderlerine (veya hizmetlerine) karşılık topluma mali yükümlülük getirmektedir. Bu durumda gerçek anlamda bir bedelsizlik sözkonusu değildir.

Son olarak, resim ve harç türünden mali yükümlülükler, kamu hizmetinden bedelsiz yararlanma konusunu açıklığa kavuşturması anlamında önem taşımaktadır. Örneğin harç, “bazı kamu hizmetlerinden yararlanan kimselerin belirli bir ölçüde bu hizmetlerin maliyetine katlanmaları amacıyla ya da kişilerin bazı işlemleri yapması sırasında konulan ve zor unsuruna dayanan mali yükümlülükler” olarak tanımlanmaktadır. (Anayasa Mahkemesi Kararı, RG: 24 Ocak 2014, S. 28892)

Yukarıdakiler dikkate alındığında bedelsizlik ilkesinin -güncel koşullarda- kelime anlamını yansıtmadığı görülmektedir.

1.2.2.4. Değişkenlik (Uyum) ilkesi

Toplumsal ihtiyaçlar, başta teknoloji ve üretim yöntemleriyle birlikte gelişim ve değişim içindedir. Kamu hizmetleri de varlığının sebebinin oluşturan ortak ihtiyaçlardaki değişim karşısında uyum sağlamaktadır. Esasen değişkenlik/uyum ilkesi kamu hizmetlerinde sürekliliğin bir sonucu olarak da verilebilir.

Kamu hizmeti durağan bir kavram değildir ve ihtiyaca göre uyarlanmaktadır. Ancak kamu hizmetindeki uyarılma, ihtiyacın değişmesinden ziyade yöntemlerin değişmesiyle yakından ilgilidir. (Akyılmaz'dan aktarılan, Keskin, 2006: 30) Sürekli gelişim, toplumsal ihtiyaçları her zaman değiştirmese de ihtiyaçların giderilmesinde başvurulabilecek daha verimli yeni yöntemlerin varlığı ve hizmet standartlarının (gerek hizmetsel gerek siyasal güdülerle) yükseltilmesi isteği kamu hizmetlerinde çevre koşullarıyla uyum gösterme eğilimini ortaya çıkarmaktadır.

Kamu hizmetlerinin değişkenliği ve çevre koşullarıyla uyumu ile ilgili, son zamanlarda “daha az bürokrasi” ilkesini benimsemiş olan ve hizmet alanı genişletilen e-devlet sistemi, hastane randevularında kullanılan Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) örnekleri verilebilir.

1.2.2.5. Kamu hizmeti ilkelerinin gelişimi ve yönelimi

Bahsi geçtiği üzere kamu hizmetinin klasik ilkeleri değişen kamu hizmeti algısını yeterince anlatmamaktadır. Son dönemde katılma, şeffaflık, basitlik, sorumluluk olarak listelenmeye çalışılan ilkeler, günümüz devletleri özelinde kamu hizmeti algısını demokratikleştirmeye yönelik vurgular içermektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki klasik kamu hizmeti ilkeleri, kamu hizmeti kavramını normatif anlamda şekillendirmektedir. Bu şekillendirme, yöntemlerle alakalı olmaktan ziyade, kavrama çerçeve çizmesi bağlamında önem arz etmektedir.

Yeni kamu hizmeti ilkelerinin günümüz kamu hizmeti uygulamalarında olumlu farklar yaratacağı tespiti yapılabilir. Ancak bu ilkelerin klasik ilkeler ile birlikte

düşünüldüğünde önemli farklılıklar yaratmadığı ve temelde kamu hizmeti kavramının toplumsal refah izdüşümüne odaklanmadığı söylenebilir.

1.2.3. Kamu hizmetlerinin görülme usulleri

Kamu hizmetleri çeşitli yöntemlerle görülmekte ya da gördürülmektedir. Bu işlemler her halde devlet gözetimi ve denetimi altında gerçekleşmektedir. Büyük ölçekli kamu hizmetleri son dönemde YİD modeli ile üretilmeye çalışılmaktadır. YİD'e geçmeden önce devletin kamu hizmetlerini gerçekleştirmekte ilkesel olarak kullandığı yöntemleri sıralamak kavramsal konumlandırmayı sağlamak açısından önem arz etmektedir.

Kamu hizmetlerinin görülme usulleri temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki kamu hizmetinin kamu idarelerince yürütülmesi (emanet usulü) ve ikincisi de kamu hizmetlerinin özel hukuk gerçek veya tüzel kişileri eliyle yürütülmesidir. (Avşar, 2012: 5)

1.2.3.1. Kamu hizmetinin kamu idarelerince yürütülmesi (Emanet usulü)

Emanet usulü kamu hizmetlerinin doğrudan doğruya kamu marifetiyle gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda emanet usulünde, devlet veya kamu tüzel kişilerinin kendi personelleri, özkaynakları ve araç gereçlerini kullanmaları sözkonusudur. (Gözübüyük'ten aktarılan, Avşar, 2012: 5)

Emanet usulü tamamen devlet ya da kamu tüzel kişisi faaliyetidir. Dolayısıyla kamu hizmetinin maliyeti, ilgili kurumun bütçesinden karşılanmaktadır. Bu bütçe, genel bütçe olabileceği gibi ilgili idarenin bütçesi de olabilmektedir.

Emanet usulünde bir diğer ayrıntı kamu hizmeti ile ilgili işlemlerin tek taraflı idari işlemler olmasıdır. Dolayısıyla emanet usulünde idari sözleşmelerden bahsedilmektedir. (Avşar, 2012: 5)

1.2.3.2. Kamu hizmetlerinin özel hukuk kişileri eliyle yürütülmesi

Kamu hizmetleri özel hukuk gerçek veya tüzel kişileri (özel hukuk kişileri) eliyle de yürütülebilmektedir. Özel kişiler eliyle yürütülen kamu hizmeti usul ve yöntemleri; müşterek emanet usulü, iltizam usulü, imtiyaz usulü, ruhsat usulü, yap-işlet modeli ve yap-işlet-devret modeli olarak sıralanmaktadır.

1.2.3.2.1. Müşterek emanet usulü

Müşterek emanet usulü; kâr veya zararı idareye ait olmak üzere kamu hizmetinin, kâr payı karşılığında özel hukuk kişisine gördürülmesidir. (Yayla, 2010: 90)

Usule göre kamu hizmeti idare tarafından kurulmakta ve özel hukuk kişileri tarafından görülmektedir. Hizmet finansmanı yararlananlardan elde edilen gelirlerle sağlanmaktadır. Konu hizmet yoluyla ekonomik kâr eldesi halinde, kazanç idare ile özel hukuk kişisi arasındaki idari sözleşme gereğince paylaşılmaktadır. (Polatkan'dan aktarılan, Avşar, 2012: 6)

Müşterek emanet usulünde idare, konu hizmetten doğan zararları karşılamakla yükümlüdür. (Yayla, 2010: 90) Usul, bu haliyle kamu hizmetini yürüten özel hukuk kişisinin kârını büyük ölçüde garanti altına almaktadır. Bu şekilde kamu hizmetinin devamlılığı sağlanmaktadır.

Müşterek emanet usulüne örnek olarak, büyükşehir belediye şehir tiyatrolarının özel hukuk kişileri tarafından işletilmesi verilebilir. (Odyakmaz, 1998: 152)

1.2.3.2.2. İltizam usulü

İltizam usulü; bir özel hukuk kişisinin, idari sözleşme doğrultusunda, idareye ödeyeceği belirli bir ücret karşılığında, bir kamu hizmetini kendi kâr veya zararına yürütmesidir. (Yayla, 2010: 90)

İltizam usulü Osmanlı Devleti maliyesinde başvurulan bir yöntem olmuştur. Usule göre bir kamu gelir kalemine karşılık bedel özel hukuk kişisi tarafından idareye doğrudan ödenmekte ve konu gelirin hanehalklarından özel hukuk kişisi lehine belirli bir rejimle tahsili öngörülmektedir. Osmanlı Devleti bu yöntemi vergi toplamak amaçlı kullanmıştır. İltizam sistemi olarak da bilinen yönteme göre mültezim vergiyi devlete peşin olarak ödemekte ve buradan kaynaklanan haklarıyla peşinen ödediği vergi miktarını kârını da ekleyerek hanehalklarından toplamaktadır. Bu usulde mali yönetimini sağlıklı yürütemeyen idarenin kendini hanehalkları karşısında konumlandığı söylenebilir. Zira iltizam sistemi kamu eliyle, karşılıksız fazladan kaynaklanan refah azaltımı yaratmaktadır.

İltizam usulünün literatürde örneklenmeyerek sistematik anlamda geçerliliğini yitirmiş bir usul olarak gösterildiği görülmektedir. Hartoka, günümüz uygulamaları bağlamında hazine bonoları ve diğer iç borçlanma yöntemlerinin iltizam usulüne benzer noktalar içerdiği tespitinde bulunmuştur. (2012: 8) Hartoka'nın bu önermesi tarihsel iltizam uygulamaları düşünüldüğünde haklı görünmektedir.

Bir ek olarak pek çok sektörün kamusal denetiminin, konu sektörlerde uzman olan girişimci kişilere belirli ücretler karşılığında verilen ruhsat ile gördürülmesi de iltizam usulüne benzerlikler içermektedir. Bu uygulama yetkilendirilmiş danışmanlık ve denetim firmaları ile örneklenebilir.

1.2.3.2.3. İmtiyaz usulü

İmtiyaz usulü, kamu hizmetinin, idare ile yapılan idari sözleşmeye (kamu hizmeti imtiyaz sözleşmesi) dayalı olarak, anonim şirket statüsündeki bir özel hukuk kişisi tarafından, kuruluş da dahil kâr veya zararı özel hukuk kişisine ait olmak üzere ve hizmetten yararlandıktan belli bir ücret alınmak suretiyle gördürülmesidir. (Yayla, 2010: 89)

İdarenin imtiyaz sözleşmesinden kaynaklanan denetim, yaptırım, sözleşmede tek taraflı değişiklik, özel hukuk kişisinin zararını karşılamak kaydıyla fesih ve imtiyazı satın alma yetkileri bulunmaktadır. (Akıllı, 2013: 95)

İmtiyaz usulünde özel hukuk kişinin tekel konumu sözkonusudur. (Yayla, 2010: 89) Hizmet gören şirket idare tarafından; teknik yeterlilikler, deneyim ve malî güç nitelikleri önemsenererek seçildiğinden kamu hizmetini bizzat ifa etmek zorundadır.

1.2.3.2.4. Ruhsat (İzin) usulü

Ruhsat usulünde taraflar özel hukuk kişisi ile idare olup bunlar arasında herhangi bir sözleşme bulunmamaktadır. İdare bu usulde özel hukuk kişisine kamu hizmeti sunma izni vermektedir. Dolayısıyla idarenin tek taraflı işlemi sözkonusudur. (Bozkurt'tan aktarılan, Avşar, 2012: 7)

İdare ruhsat usulünde büyük ölçüde kontrol sahibidir. İdare, konu kamu hizmeti ile ilgili tüm süreçlerde denetim yapabildiği gibi ruhsat iptaline kadar yaptırım uygulayabilmektedir.

Günümüz eğitim ve sağlık sektörlerinde ruhsat usulünün pek çok örneği görülmektedir. Vakıf üniversiteleri, temel liseler, çeşitli kurslar ve özel hastaneler örneklerden bazılarıdır.

1.2.3.2.5. Yap-İşlet modeli

Yap-İşlet modeli, mülkiyeti üretim şirketlerine ait olmak üzere tesislerin kurulmasını, işletilmesini (4283, m.2) ve işletme süresince üretilen elektrik enerjisinin devlet tarafından “hazine garantisi” ile satın alınmasını içermektedir. (m.4) Model elektrik üretimi ile ilgili olarak, 4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve aynı ada sahip yönetmelikten oluşan mevzuatla düzenlenmiştir. (Keskin, 2006: 66) Bu modelde yalnızca termik elektrik santrâl kurma ve işletme söz konusudur. (4283, m.1)

Yap-işlet modeli yukarıda adı geçen kanunda, “Elektrik enerjisi santrallerinin üretim şirketleri mülkiyetlerinde kurulmalarını, işletilmelerini, üretilen elektrik enerjisinin belirlenecek esas ve usuller çerçevesinde satışını içeren modeli ... ifade eder.” şeklinde tanımlanmıştır. (m.2)

TETAŞ şartnamesi, DPT görüşü ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı iznini içeren süreçler sonunda oluşan özel hukuk sözleşmesinde (4283, m.3) süre ile ilgili bir ifade bulunmuyorsa da aynı adlı yönetmelik sözkonusu süreyi 20 yıl ile sınırlanmıştır. (BKK: 97/9853) Yap-işlet modelinde sözleşme sonunda tesisin mülkiyeti idareye geçmemektedir. Yap-işlet modeli, yap-işlet-devret modeli ile büyük ölçüde benzer olmakla birlikte, işletme süresi sonunda tesisin mülkiyetinin kamuya devredilmemesi nedeniyle YİD modelinden ayrılmaktadır. Model özel hukuk hükümlerine tabidir. (Gönen, 2011: 124)

1.2.3.2.6. Yap-İşlet-Devret (YİD) modeli

Yap-işlet-devret modeli, devletin göreceli olarak sınırlı bütçesi ile üstlenmeyi tercih etmediği, genelde büyük ölçekli olan yatırımları gerçekleştirmek ve kamu hizmetine sunmak amacıyla geliştirilmiş bir kamu hizmeti görme usulüdür.

Duran, YİD modelini bir kamu hizmeti özel kesim tarafından kurulması, işletilmesi ve belirli süre boyunca ekonomik kâr eldesinden sonra, kurulu tesisin bedelsiz olarak idareye teslimini sağlayan idari bir rejim olarak tanımlamaktadır. (Duran, 1991: 150) Bu tanıma tesisin borçsuz ve taahhütsüz olarak devredilmesi ve hazine garantisi bilgileri eklenebilir.

YİD modeli ayrıntılı şekilde bir sonraki bölümde incelenmiştir.

1.2.3.2.7. Kamu özel ortaklığı kapsamındaki diğer modeller

Türkiye’de Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) kapsamında, Yap-İşlet ve YİD dışında Yap-Kirala-Devret (YKD) ve İşletme Hakkı Devri (İHD) modelleri uygulanmaktadır.

YKD modelinde özel sektör fiziksel donanımı sağlamak suretiyle tesisi yapmakta, belirlenen süreler boyunca tesisi işletmekte ve süre sonunda tesisi kamuya

devretmektedir. Model Türkiye’de Şehir Hastaneleri ve Sağlık Kampüslerinde uygulanmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017: 14¹³)

İHD modeli ise devletin mevcut bir tesisinin işletme hakkının belirli bir süre için özel sektöre devredilmesidir. Model enerji sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017: 19¹⁴)

¹³ T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzelIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

¹⁴ T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzelIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAMU HİZMETLERİNİN GÖRÜLME USULLERİNDEN BİRİ OLARAK YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ

Bu bölümde YİD modelinin tarihsel gelişimi, hukuki gelişimi, tanımı ve finansmanı incelenmiştir.

2.1. Modelin Tarihsel Gelişimi

Literatürde YİD modelinin ilk örneği 18. yüzyıl Fransa Perier Brothers imtiyazı olarak belirtilmektedir. (Avşar, 2012: 10; Ogun, 2009: 6; Yüzer, 2007: 10; Erekmekci, 2012: 1) Bu türden uygulamalar aynı dönemde İtalya, Almanya, Belçika ve İspanya'da da görülmüştür. (Walker'dan aktarılan, Yüzer, 2007: 10). Büyük ölçekli ilk uluslararası YİD projesi yapımı 19. yüzyılda tamamlanan Süveyş Kanalı'dır. Kanal, Avrupa ve Mısır finansmanı ile Fransız, İngiliz ve Avusturya'nın oluşturduğu bir konsorsiyuma yaptırılmıştır. Proje, 99 yıllık bir işletme imtiyazını içermektedir. (Yüzer, 2007: 11) 19. yüzyıla gelirken Osmanlı Devleti'nde de demiryolu, liman vb. kamu hizmetleri, yabancılara verilen imtiyazlarla sağlanmaya çalışılmıştır. (Yüzer, 2007: 12)

Sanayi devrimi ile paralel artan göç ve dolayısıyla kentleşme sorunları altyapı özelinde büyük ölçekli ihtiyaçlar doğurmuştur. (Avşar, 2012: 10; Ogun, 2009: 7-8) Kentleşme anlamında karar alıcılarca öngörülmemiş bu hızlı değişim devletlerin kamu hizmeti algılarını da şekillendirmiştir. Bu bağlamda kamu hizmeti konusundaki kurumsallaşma eksikliği günümüze kadar etkisini göstermiş, kamu hizmeti üreticisi konjonktüre göre, bazen özel kesim bazen kamu kesimi olmuştur. Konjonktürel zaman aralıkları literatürde ekseriyetle; I ve II. Dünya Savaşları, 1929 Ekonomik Buhranı, 1970 ve 1980 yılları olarak verilmektedir. (Avşar, 2012: 10-12; Erekmekci, 2012: 5-7; Yüzer, 2007: 10-12; Ogun, 2009: 6-11)

Türkiye özelinde YİD modelinin güncel şeklinin oluşmasında; makroekonomik ve siyasal güdülerle büyük projelerin yapılma isteği, sermaye kesiminin paradan para yaratma konusunda yasallaştırılmış gücü, siyasal iktidarla iyi ilişkileri bulunan yüklenici şirketler ve kamu kesiminin küçültülmesi gerektiğini savunan uluslararası kredi kurumlarının yönlendirmeleri ve lobicilik faaliyetlerinin (Gençoğlu, 2008: 40) etkili olduğu söylenebilir. Bununla beraber AK Parti döneminde faizlerin önemli oranda düşürülmesi, değinilmesi gereken bir başka noktadır. Zira konu dönemde faiz giderlerinin bütçe içindeki payı %43,2'den %8,6'ya kadar düşürülmüştür. (Maliye Bakanlığı, 2017: 43¹⁵)

1980'li yıllarda yükselen neoliberal akım Türkiye'yi de etkisi altına almış ve finansal küreselleşme süreci Türkiye'de yaşanmaya başlamıştır. 80 sonrası liberal ekonomik politikaları kabullenen siyasal karar alıcılar, yabancı sermayenin Türkiye'de paradan para kazanması karşısında direnç göstermemişlerdir. Özelleştirmelerin ilk evresini başlatan (Eryılmaz, 2012: 247) 24 Ocak 1980 kararları ile devalüasyon gerçekleştirilmiş, kamu kesimini küçülten önlemler alınmış, tarımsal desteklemeler ve bazı sübvansiyonlar sınırlandırılmış, ithalatın önü büyük ölçüde açılmıştır. Aynı süreçte özel kesimin YİD modeliyle enerji sektörüne girişi sağlanmıştır. (Avşar, 2012: 12)

Devlet mekanizmaları, “özel kesimin mal ve hizmet üretiminde kamu kesiminden daha verimli olduğu” yargısını küreselci ekonomik atmosfer içerisinde kabullenmiş ve kendini geliştirme konusunda kurumsal adımlar atmayı tercih etmemiştir.

YİD modeli günümüzde otoyollar, köprüler ve hava limanlarının yapımında sıklıkla kullanılmaktadır.

¹⁵ T.C. Maliye Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, <http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

2.2. Modelin Tanımı

Kamusal mal ve hizmetlerin sağlanması amacıyla devletle, özel hukuk kişileri arasında sözleşmeye dayanarak yapılan işbirlikleri “Kamu-Özel Sektör Ortaklıkları (KÖO)¹⁶) olarak adlandırılır. Bir görüşe göre KÖO uygulamaları gelecekteki yatırımların bugünden özelleştirilmesi anlamını taşımaktadır. (Günaydın, 2015: 3) KÖO; kamusal bir projenin finansmanı, tasarımı, yapımı, işletimi ile ilgili olabileceği gibi mevcut bir projenin yenilenmesi, genişletilmesi, bakımı ve onarımı ile ilgili de olabilir. (Günaydın, 2015: 3) YİD modeli aynı zamanda KÖO yöntemlerinden biridir.

YİD modelinin tanımı için bazı kaynaklarda, İngilizce “Build-Operate-Transfer” (BOT) isimlendirmesinin karşılığı verilmektedir. (Yüzer, 2007: 1; Sakça, 2013: 4) YİD modeli, bir kamusal mal veya hizmet üretiminin; kuruluşu, belirli süre işletimi ve finansmanı özel hukuk kişinin sorumluluğunda olacak şekilde ve süre sonunda borçlarından arındırılmış halde kamu kişisine devredilmesini içeren idari bir rejim olarak tanımlanmaktadır. (Duran, 1991: 150) Üstlenilen kamu hizmeti organizasyonu idareye tam ve işler bir durumda devredilmektedir. (İmre’den aktarılan, Koçer, 2008: 4)

Teoride YİD modeline genellikle, yüksek miktar sermaye ve ileri teknoloji gerektiren köprüler, otoyollar, limanlar, havaalanları gibi kamusal yapıların gerçekleştirilmesi amacıyla başvurulmaktadır. Avşar’a göre modelin kamu kesimine doğrudan mali ve teknik yük getirmemesi tercih edilirliliğini artırmaktadır. (2012: 9) Ancak ileri teknoloji gerektirdiği konusu tartışmalıdır. (Bkz. Yuvacık Barajı örneği; Çal, 2013: 196-199)

3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapılması Hakkında Kanun, YİD modelini, “İleri teknoloji ve yüksek maddî kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleştirilmesinde kullanılmak üzere geliştirilen özel bir finansman modeli...” olarak tanımlamakta ve elde edilecek kâr dahil yatırım bedelinin; sermaye şirketine veya yabancı şirkete, şirketin işletme süresi içerisinde ürettiği mal veya hizmetin idare veya hizmetten yararlananlarca satın

¹⁶ İngilizcesi, Public-Private-Partnerships (PPP) olarak bilinmektedir.

alınması suretiyle ödenmesini öngörmektedir. (m.3) Danıştay da YİD’i benzer şekilde tanımlamıştır. (Danıştay, 1998: E.1998/267, K.1998/481)

Polatkan YİD modelini; devletin, bir kamu hizmetinin kurulması ve işletilmesi konusunda, bir sözleşme çerçevesinde ve belirli bir süreliğine, sahip olduğu potansiyel rant hakkını, yatırım karşılığında bir özel hukuk kişisine devretmesi olarak tanımlamaktadır. (Polatkan, 1997: 13) YİD modelinde kamu kesimi ve özel sektörün işbirliğinden bahsedilebilir. (Ongun, 2009: 5) Modelde geçen özel hukuk kişisi yerli veya yabancı Ortak Girişim Şirketleri’ni (Joint Venture Company) tanımlamaktadır. (Yüzer, 2007: 1)

2.3. Modelin Hukuki Gelişimi

YİD modeli ile ilgili ilk yasal düzenleme metninde ismen “YİD” geçmese de 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun (1984) olarak verilebilir. (Erekmeçci, 2012: 10) Kanunda Bakanlar Kurulu’nun onay makamı olduğu, özel kesim faaliyetinin yalnızca elektrik üretimi olduğu, sürenin 99 yıl olarak belirlendiği ve tarifenin de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığınca tespit edildiği görülmektedir. Kanun yönetmeliklerle desteklenmiştir. (bkz. 16.08.1985 tarih ve 85/9800 sayılı Türkiye Elektrik Üretim İletim Anonim Şirketi ve Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi Dışındaki Kuruluşlara Elektrik Enerjisi Üretim Tesisi Kurma ve İşletme İzni Verilmesi Esaslarını Belirleyen Yönetmelik)

İkinci yasal düzenleme ise 3465 sayılı Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu (Otoyol) Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun’dur (1988). Bu kanundaki süre ise 49 yıl olarak belirlenmiştir. (m.5)

Modelin hukuki gelişimindeki en temel tartışmanın modelin niteliği ile ilgili olduğu görülmektedir. (Günaydın, 2015: 29-30) Süreçte modelin özel hukuka tabi olacağını belirten kanunlar (3974, 4180) olsa da Anayasa Mahkemesi’nin modeli idare

hukukuna tabi olarak kabul ettiği görülmüştür. (09.12.1994 tarih, 1994/43 esas ve 1994/42-2 sayılı kararı¹⁷ ile 26.03.1997 tarih, 1996/63 esas ve 1997/40 sayılı kararı¹⁸)

Süreçte “YİD” isminin doğrudan geçtiği ilk kanun 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun’dur. (1994) 3996 sayılı kanun da 3974 sayılı kanun gibi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. (28.06.1995 tarih, 1994/71 esas ve 1994/23 sayılı kararı¹⁹) Bu iptal kararıyla birlikte YİD ile alakalı olarak 1326 sayılı Menafi-i Umumiyye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun (1910) geçerli yasal düzenleme durumuna gelmiştir.

Önce 4446 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (1999) ve sonrasında 4493 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (1999) ile YİD modeli çerçevesinde özel hukuk sözleşmesi yapılabilmesinin yolu açılmıştır. (Erekmekci, 2012: 15) YİD modeli konusundaki en kritik noktanın bu anayasa değişikliği olduğu söylenebilir. Zira bu değişiklikle modelle ilgili idari sözleşmelerin yerine özel hukuk sözleşmelerinin tercih edilmesi, kamunun idari sözleşmelerle sahip olduğu tek taraflı gücü paylaşırma anlamına gelmekte ve kamu kesimi ile özel kesimi teorik açıdan eşit seviyeye getirmektedir. Değişiklikle aynı zamanda yabancı parasal yatırımların ülkeye çekilmesi amaçlanmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, yargısal kararların direncine rağmen siyasal karar alıcıların ısrarla devletin kamu hizmeti algısını sermaye lehine şekillendirdiği ve YİD modeli kapsamındaki faaliyetlerle kamu hizmeti niteliğini teorik olarak ortadan kaldırdığı tespitleri yapılabilir.

Mevzuat sürecinde son olarak YİD kapsamını genişletici ve garantileri artırıcı değişiklikler içeren ve sırasıyla 2008 ve 2012 yıllarında kabul edilen 5762 ve 6288 sayılı kanunlar dışında bazı kanunlar çıkarılmıştır. Bunlar; 3218 sayılı Serbest

¹⁷ Bkz. 24.01.1995 tarih ve 22181 sayılı Resmi Gazete

¹⁸ Bkz. 28.06.2001 tarih ve 24446 sayılı Resmi Gazete

¹⁹ Bkz. 20.03.1996 tarih ve 22586 sayılı Resmi Gazete

Bölgeler Kanunu (1985), 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun (1994), 4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun (1997), 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (2000) ve 5393 sayılı Belediyeler Kanunu (2005) olarak verilebilir. (Erekmekci, 2012: 23-27)

Son bir tespit olarak, AK Parti'nin YİD modeli ve özelleştirme bağlamında, yaklaşık 20 yıl boyunca hazırlanmış ve politika belirleyici bir mevzuatla şekillendirilmiş bir devlet yapısını devraldığı söylenebilir. Bununla beraber AK Parti, Parti Programı da dahil olmak üzere pek çok platformda bu politikaları benimsediğini belirtmiş ve bu yönde ulusal anlamda en büyük projeleri ihale etmiştir. (Bkz. İstanbul Yeni Havalimanı, Kuzey Marmara Otoyolu, Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu, Avrasya Tüneli)

2.4. Model İle İlgili Diğer Konular

Model ile ilgili diğer konular; sıfır kamu ekonomisi ve tekrar eden varsayımlar ile sözleşmeler, katkı payı ve ücretler gibi modelin temel taşlarını oluşturan alt başlıklarda ele alınmıştır.

2.4.1. Sıfır kamu ekonomisi ve tekrar eden varsayımlar

YİD modelinin temel varsayımları girişimci potansiyelini değerlendirmek, daha etkin hizmet üretmek ve daha verimli olmak gibi sıralanabilir. Bu bağlamda modelin “Sıfır Kamu Ekonomisi” kavramına dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kavramı bir başka açıdan “özelleştirme” olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. (Koçer, 2008: 5)

“Özelleştirme kavramı “dar” ve “geniş” anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Dar anlamda özelleştirme, devletin mülkiyetindeki iktisadi ve ticari işletmelerin özel sektöre satılmasıdır. Geniş anlamda özelleştirme ise kamu işletmelerinin özel sektöre devrinden başka, devletin ekonomideki rolünün sınırlandırılması, piyasa sistemine işlerlik kazandırılması, kamu hizmetlerinin

yürütülmesinde özel sektörden yararlanılması gibi politika ve uygulamaları kapsamaktadır.” (Eryılmaz, 2012: 246) Buradan hareketle AK Parti hükümetlerinin sistematik olarak, “geniş” anlamda özelleştirme uygulamalarını gerçekleştirme yolunda olduğu söylenebilir. YİD uygulamaları ise bu politikanın en belirgin örneklerini oluşturmaktadır.

Neredeyse her on yılda bir küresel ekonomik krizin yaşandığı dünyada (pratikte ortalama 22 yıllık²⁰) teoride 49 veya 99 yıllık YİD anlaşmaları mantıksal açıklamaya muhtaçtır. Bu noktada özel sektörün 49 veya 99 yıllık YİD modeline dahil olmasını sağlayan itkinin, konu işletme faaliyetinin kendini hızlı amorti etmesi olduğu varsayımı yapılabilir. Aksi takdirde modelin girişimciler açısından ekonomik öngörüsü imkânsız olan yıllar için yükümlülük altına girdikleri anlamını taşıyacaktır. Bahsi geçen uzun sürelerden hareketle devletlerin kamu hizmeti yükümlülüğünü neredeyse fiilen yapmaktan kaçındıkları sonucuna ulaşılabilir.

Bu noktada literatürde sıkça rastlanılan “özel kesim kamu kesiminden daha verimli işlemektedir...” ezberi dikkat çekmektedir. (Bkz. Avşar, 2012: 12; Ongun, 2009: 8; Koçer, 2008: 30; Erekmekci, 2012: 48, 49; Sakça, 2013: 19, 20; Günaydın, 2015: 1) Zira kredilendirmenin tepeden yapıldığı ve haliyle ortalama ücret seviyelerinin (ilerleyen bölümlerde belirtilen ölçülerde) yoksulluk, hatta açlık sınırının altında ve çalışma saatlerinin en yüksek seviyelerde seyrettiği Türkiye’de, özel sektör yönetim anlayışını, “verimli” türünden ifadelerle nitelemek toplumsal refahı yok saymakla eşdeğerdir. Bu durum aynı zamanda kamu kesiminin daha iyiye ulaşma konusundaki motivasyonunu olumsuz etkilemekte ve hatta zihnen imkânsız kılmaktadır. Konu özelleştirme atmosferi neticesinde kamu kurumlarında kalite yönetimine yönelik kurumsal bir yaklaşım ortaya konmamakta, konamamaktadır.²¹

²⁰ T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu, 2017”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzelIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017. İrlanda, Hollanda, Yunanistan, Finlandiya, İspanya, Türkiye, Fransa, Belçika ve Birleşik Krallık’tan oluşan dokuz ülkedeki uygulamalar dikkate alınmıştır.

²¹ Bu noktada bir şerh olarak belirtmek gerekir ki ülkemizdeki demokrasi kültürünün halihazırdaki durumu neticesinde, bazı durumlarda siyasal çıkarlar kamu yararı hedeflemelerini sapıtıcı etkilerde bulunabilmektedirler. (Toprak, 2014: 403)

2.4.2. Ortak girişim şirketi

Ortak girişim şirketleri²² YİD projelerinin gerçekleştirilmesini sağlayan özel hukuk tüzel kişileridir. Ortak girişim şirketleri yerli²³ veya yabancı²⁴ sermaye şirketleri olabilmektedir. (3996, m.3) Bu şirketler büyük ölçekli projelerde konsorsiyumlar şeklinde örgütlenebilmektedir. (Yüzer, 2007: 2)

YİD projelerinde yabancı sermaye şirketlerinin sisteme dahil edilmesinin olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bunlardan olumluları;

- Yerli kaynaklardan edinilemeyen teknolojik bilgi ve ürünlere ulaşım sağlanma potansiyeli,
- Yabancı kaynaklı “yöntem” birikiminin kalite ve verimlilik konusunda sağladığı potansiyel avantajlar,
- Yukarıda verilen süreçlerin, yerli insan kaynaklarını geliştirme potansiyeli olarak verilebilir.

Olumsuz yönler ise;

- Yabancı sermaye şirketlerinin yalnızca parasal sermaye koymak suretiyle diğer fayda çıktılarını üretmeden kazanç sağlaması konusunda modelin engel teşkil edecek bir maddesinin bulunmaması,
- Çok uzun süren sözleşme süreçlerindeki tarife uygulamalarının ödemeler dengesini bozma potansiyeli olarak verilebilir.

²² ing. “Joint Venture Company”

²³ Yerli şirketler Bakanlar Kurulunca öngörülen niteliklerdeki anonim şirketleri ifade etmektedir. (3996, m.3)

²⁴ Yabancı şirketler, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde Türkiye’de faaliyette bulunmasına izin verilen kuruluşlardır. (3996, m.3)

2.4.3. YİD sözleşmesi

YİD sözleşmesi ile ilgili 3996 sayılı kanunda ayrıntılar verilmiştir. Kanuna göre, “Yüksek Planlama Kurulunca belirlenen idare ile sermaye şirketi veya yabancı şirket arasında yapılacak sözleşme, özel hukuk hükümlerine tabidir.” (m.5)

Kanunda sözleşmenin; sermaye miktarı, yatırım için sağlanan krediler, işletme nitelikleri ve projenin mahiyeti dikkate alınmak suretiyle belirleneceği ancak bu sürenin 49 yılı geçemeyeceği belirtilmiştir. (m.7)

2.4.4. Katkı payı ve ücretler

YİD modelinde hazine garantilerinden bahsedilmiştir. Garanti ödemeler, hanehalklarının model kapsamında üretilen ürün veya hizmetler karşılığında ödediği miktarların sözleşmede belirlenen tutarlara ulaşmaması halinde idare tarafından ödenen tutarlardır. Bu ödemeler idare tarafından kısmen veya tamamen yapılabilmekte ve katkı payı olarak adlandırılmaktadır. (3996, m.3)

3996 sayılı kanunda ücretler ile ilgili olarak, “...Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulacak usul ve esaslar uyarınca gerekli görülen hallerde idarenin bağlı veya ilgili bulunduğu bakan tarafından belirlenir.” ifadesine yer verilmiştir. (m.8)

2.4.5. Yetkilendirme

YİD modeli çerçevesinde yetkilendirmeler 3996 sayılı kanunun 4. maddesinde sıralanmıştır. Maddeye göre YİD projelerinin yaptırılması ile ilgili sözleşmenin neredeyse her konuda çerçevesini çizecek usul ve esaslar konusunda Bakanlar Kurulu yetkilendirilmiştir. Uygulama sözleşmeleriyle ilgili olarak da hizmet yaptırıcı idarenin bağlı, ilgili veya ilişkili olduğu bakan yetkilendirilmiştir. Son olarak hizmet yaptırıcı idarenin Yüksek Planlama Kurulu tarafından yetkilendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. (m.4)

2.4.6. Devir

3996 sayılı kanuna göre model çerçevesinde üretilen yatırım ve hizmetler, sözleşmenin sonunda "...her türlü borç ve taahhütlerden arı, bakımlı, çalışır ve kullanılabilir durumda bedelsiz olarak kendiliğinden idareye geçer." (m.9)

2.4.7. Diğer ayrıntılar

Kanunla ilgili yukarıda verilenler dışında birkaç önemli ayrıntı şu şekildedir:

- YİD modelinin köprü, tünel, baraj, haberleşme gibi kullanılabilceği kamu hizmetleri kanununun ikinci maddesinde verilmiştir.
- İdare ve özel hukuk kişilerinin model kapsamındaki tüm işlemleri 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu ve 492 sayılı Harçlar Kanunu hükümlerinden muaftır. (3996, m.12)
- 2011 değişikliğiyle model kapsamındaki işlerle ilgili olmak üzere Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan ve özel hukuk kişinin kullanımına bırakılan yerlerden kullanım bedeli ve hasılat payı alınmamaktadır. (3996, Ek m.1)
- Model kapsamında yapılan kamulaştırmalarda kamulaştırma bedelinin ödenmesi sözleşme hükmüne bağlanabilmektedir. (3996, m.10)

2.5. Modelin Finansmanı

Proje finansmanı bir projenin gerçekleştirilmesi için gerekli olan parasal kaynağın sağlanması olarak tanımlanabilir. Bir proje sıfırdan inşa edilerek yapılan bir iş olabileceği gibi yenileme ve geliştirme niteliğinde bir iş de olabilir. (Erekmekci, 2012: 31)

Proje finansmanında fayda-maliyet, kârlılık ve risk analizleri önem taşımaktadır. Bu noktada fırsat maliyetlerinin de üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olduğu söylenebilir.

Risk analizi uzun süreli yapıdaki YİD modeline etki etmekte ve kamu hizmeti yüklenicisinin amortisman süresindeki pazarlığında dikkate alınmaktadır. Zira uzun dönem ekonomisi öngörülemezdir ve bu durum yükleniciler lehine yüksek kârlılık içeren YİD sözleşmelerini beraberinde getirmektedir. Bu noktada yönetim bağlamında yaratılacak kamuoyu denetimlerinin önemi aşikârdır. (Parlak ve Caner, 2013: 136)

YİD projeleri ülkemizde devletin yoğun yönlendirmesi ile uygulanmaktadır. Öyle ki devlet uygulamada, bankaları ve konsorsiyumları bir araya getirmekte ve sürecin neredeyse her alanında öncülük etmektedir. Dolayısıyla konsorsiyumlar neredeyse finansman aramak gibi bir yükümlülüğe girmemekte ve devlet adeta belirlenmiş bir yaklaşık maliyet planını uygulayacak konsorsiyumu seçmektedir. Bu noktadan hareketle, kendisi de bir anlamda finansman modeli olan YİD modelini diğer finansman modellerinden ayıran en önemli özelliğin, finans kuruluşları nezdinde taahhüt altına giren yüklenicinin kredibilitesi yerine, projenin kredibilitesinin önemsenmesi olduğu söylenebilir. (Çerçi, 2011: 17)

Daha önce de belirtildiği gibi YİD modeli esasen bir proje finansman modelidir. Ekonomik projeler ekonomik riskler taşırlar. Zira projeler insan davranışları ve tabii faktörlerden etkilenmektedir.

YİD projelerindeki riskler; daha çok proje yürütümü sırasında yüklenici firma ile ilgili olan işletme riskleri, döviz kuru, enflasyon ve faiz oranları ile ilgili olan finansman riskleri, siyasal kararlar, mevzuat değişiklikleri ve toplumsal davranışlarla ilgili olan sosyal, politik ve hukuki riskler, YİD faaliyetinin her çalışma alanının sigorta edilememesinden kaynaklanan sigorta riski ve son olarak mali kaygıların gölgesinde kalan tabiatla ilgili çevresel riskler olarak verilebilir. (Durucasu ve Acar: 2015: 306-308; Erekmekci, 2012: 33-36) Risklerin bu kadar çok yönlü ve her birinin kapsamlı olması sözleşmeyi ve esasında modelin kendisini baştan sona etkilemektedir. Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nün İstanbul'un Kuzeyindeki ormanlara zarar vermesi ile yapılması planlanan nükleer enerji santrallerinin yok edici risk potansiyelinin ürettiği sosyal ve çevresel riskler bunlardan bazılarıdır. Ancak YİD modelinde son derecede kararlı olan AK Parti'nin, modelin daha çok gösterge ekonomisi ve oy maksimizasyonu yönleri ile ilgilendiği görülmektedir.

Proje finansmanlarındaki genel uygulama %80 borç - %20 özsermaye yönündedir. (Erekmekci, 2012: 37) Burada borç oranının hayli yüksek olduğu görülmektedir. Hal böyle iken sermaye kesimi olan finans kuruluşlarını modele dahil etmek adına hazine garantileri devreye girmekte ve YİD faaliyetinin finansçılar açısından zarar olasılığı neredeyse sıfırlanmaktadır.

YİD modeli finansmanında; ana kredi, destek kredi ve köprü kredi olmak üzere üç tip kredi kullanılmaktadır. Bunlardan ana kredi, yüklenici tarafından finansmanı sağlanan ve hazine garantisi bulunmayan kredidir. Köprü kredi, yüklenici şirket hatası hariç olmak üzere beklenmeyen nedenlerle ortaya çıkan finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, idarece sağlanan kısmen veya tamamen hazine garantili kredidir. Destek kredi ise yüklenici şirket hatasından kaynaklanan finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik şirketçe sağlanan ve hazine garantisi içermeyen kredi olarak tanımlanmaktadır. (94/5907 sayılı BKK, m.3)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TOPLUMSAL REFAH DÜZEYİ İLE SERMAYE VE KAMU KESİMİ AÇISINDAN YAP-İŞLET-DEVRET MODELİ

Bu bölüm temelde üç alt başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki Türkiye’de toplumsal refah düzeyini tespit etmektir. İkincisi, sermaye kesiminin ekonomideki ayrıcalıklı konumunu; borçlanma ilişkileri, temel kredilendirme sistemiği, paranın bankalarca kontrolü ve bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan üzerinden ortaya koymaktır. Üçüncüsü ise kamu kesiminin modele ve toplumsal refaha yaklaşımını “gösterge ekonomisi” kavramı üzerinden açıklamaktır. Bölüm, bütünüyle kamu kesimi ile sermaye kesiminin kazan-kazan ilişkisini, toplumsal refah düzeyi ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır.

3.1. Toplumsal Refah Düzeyi

Kamu hizmetlerinin YİD modeliyle üretiminin anlamlılığını, modelin esas amacının kamu refahıyla ne ölçüde bağdaştığını tartışmak adına hanhalklarının güncel refah koşullarını tespit etmek önem arz etmektedir. Bundan dolayı hanhalklarının refahına ışık tutmaya çalışan bazı çalışma ve raporlar ele alınmıştır.

Refah, çalışmanın giriş bölümünde de tanımlandığı üzere, bolluk ve varlık içinde rahat bir hayat sürdürme olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda toplumsal refah, toplumun genelinin bolluk ve varlık içinde rahat hayat koşullarına sahip olması durumu olarak tanımlanabilir.

Toplumsal refahın seviyesini ortaya koyan bazı göstergelerden bahsetmek mümkündür. Bu konuda OECD’nin Daha İyi Yaşam Endeksi’nin²⁵, toplumsal refah kavramına geniş kapsamlı bir bakış açısı kattığı söylenebilir. OECD Daha İyi Yaşam

²⁵ ing. “Better Life Index”

Endeksine ek olarak insani kalkınma endeksi, hayat memnuniyeti endeksi, legatum refah endeksi ve başarısız ülkeler endeksi verilebilir.

OECD Daha İyi Yaşam Endeksi toplumsal refahı ülkeler bazında; “konut koşulları ve harcamalar”, “hanehalkı geliri ve finansal servet”, “kazançlar, iş güvenliği ve işsizlik”, “sosyal destek ağı kalitesi”, “eğitim ve kazanımları”, “çevre kalitesi”, “sivil katılım”, “sağlık”, “yaşam memnuniyeti”, “emniyet” ve “iş-yaşam dengesi” olmak üzere on bir başlıkta, 1’den 10’a kadar ölçeklendirilmek suretiyle puanlamaya tabi tutmaktadır. Daha İyi Yaşam Endeksinin toplumsal refah konusuna geniş bir bakış açısıyla yaklaştığı açıktır. Endeks kamu yönetimi disiplinine yön gösterici niteliktedir.

En son verilere göre endeksin başlıklar halindeki Türkiye analizi aşağıda verilmiştir:

Tablo 3.1 OECD Daha İyi Yaşam Endeksi, Güncel Türkiye Analizi (2016)

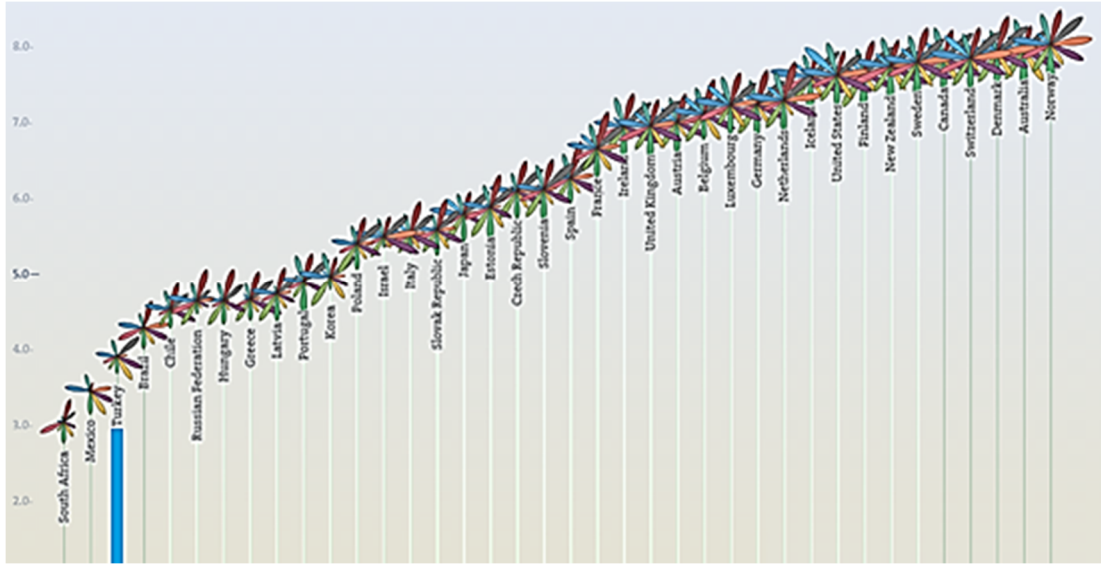
Sıra	Başlık	Puanlama (1-10)
1	Konut Koşulları ve Harcamaları	3,8
2	Hanehalkı Geliri ve Finansal Servet	0,7
3	Kazançlar, İş Güvenliği ve İşsizlik	5
4	Sosyal Destek Ağı Kalitesi	3,6
5	Eğitim ve Kazanımları	3,3
6	Çevre Kalitesi	3,9
7	Sivil Katılım	6,5
8	Sağlık	6,7
9	Yaşam Memnuniyeti	2,3
10	Emniyet (Cinayet ve Güvende Hissetme)	6,8
11	İş-Yaşam Dengesi	0

Kaynak: OECD, <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/turkey/>, Erişim Tarihi: 09 Eylül 2017.

Endekse göre Türkiye’de toplumsal refah seviyesi 10 üzerinden yaklaşık 3,87 seviyesindedir. Tablo incelendiğinde iki başlığın oldukça kötü olan sonuçları göze çarpmaktadır. Bunlar, “Hanehalkı Geliri ve Finansal Servet” ile “İş-Yaşam Dengesi”dir. Bununla beraber “Sivil Katılım”, “Sağlık” ve “Emniyet” başlıklarında seviyenin görece yukarıda olduğu görülmektedir.

Verilen bilgilere göre sağlıklı bir analiz yapmak üzere OECD’nin karşılaştırmalı analizi yol göstericidir. OECD ülkelerindeki toplumsal refah seviyeleri Şekil 3.1’de karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Şekilde Türkiye’nin sondan üçüncü sırada olduğu görülmektedir.

Şekil 3.1 OECD Daha İyi Yaşam Endeksi, Ülkeler Sıralaması (2016)

Kaynak: OECD, Daha İyi Yaşam Endeksi,

<http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/11111111111/>, Erişim Tarihi: 09 Eylül 2017.

Toplumsal refah konusundaki ikinci endeks olarak Birleşmiş Milletler Gelişme Programının²⁶ yıllık olarak yayınladığı İnsani Kalkınma Endeksi^{27, 28} verilebilir. Bu endeks “uzun ve sağlıklı yaşam”, “bilgi-eğitim” ve “makul bir yaşam standardı” olmak

²⁶ ing. “United Nations Development Programme-UNDP”

²⁷ ing. “Human Development Index-HDI”

²⁸ İnsani Kalkınma Endeksi, rapor halinde ve İnsani Kalkınma Raporu (ing. “Human Development Report”) adıyla yayınlanmaktadır.

üzere üç temel yaklaşım üzerine kurgulanmıştır. (UNDP²⁹) Bu yaklaşımlardan makul bir yaşam standardı; satın alma gücü paritesi (SAGP) temelli kişi başına düşen Milli Gelir seviyesi üzerinden analiz edilmektedir.

İnsani Kalkınma Endeksi puanlandırma sistemine göre ülkeleri; hayli yüksek insani kalkınma, yüksek insani kalkınma, orta düzey insani kalkınma ve düşük insani kalkınma sınıflarına ayırmaktadır. En güncel verilere göre Türkiye'nin insani kalkınma endeksi değeri 1 tam puan üzerinden 0,767 olarak belirtilmekte ve bu değerlendirme ile Türkiye "yüksek insani kalkınma" sınıfında yer almaktadır. (UNDP, 2016: 199³⁰) Karşılaştırmalı bir bakış açısı için şu tablo incelenebilir:

Tablo 3.2 Karşılaştırmalı İnsani Kalkınma Endeksi Değerleri

Sıra	Ülke	Endeks Değeri	2016 Sıralaması
1	Norveç	0,949	1
2	Almanya	0,926	4
3	ABD	0,920	10
5	Hayli Yüksek İnsani Kalkınma Ülkeleri Sınıfı	0,892	-
4	Türkiye	0,767	71
6	Yüksek İnsani Kalkınma Ülkeleri Sınıfı	0,746	-
7	Dünya Ortalamaları	0,717	-
8	Orta Düzey İnsani Kalkınma Ülkeleri Sınıfı	0,631	-
9	Düşük İnsani Kalkınma Ülkeleri Sınıfı	0,497	-

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2016, <http://hdr.undp.org/en/2016-report/>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.

Endeks; genel eşitsizlik, cinsiyet temelli eşitsizlik, gelir eşitsizliği, çok boyutlu yoksulluk, sağlık çıktıları, okulluluk oranları, fiyatlar genel düzeyi, gıda fiyatları, yetersiz beslenme, borçlanma düzeyleri, toplam borç servisi, işgücü katılımı, genç

²⁹ UNDP, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi/>, Erişim Tarihi: 09 Eylül 2017.

³⁰ Human Development Report 2016

işsizliği, yoksulluk sınırı altında yaşayan sayısı, vergi oranları, emniyet, mahkûm sayısı, kadına şiddet, cinayet ve intihar oranları, mülteci sayısı, orman alanları, finansal yatırımlar, kişi başına düşen milli gelir, internet kullanıcı sayısı, uluslararası öğrenci sayısı ve doğal afet sonucu evsiz kalan kişi sayısına kadar geniş bir gösterge listesi üzerinden değerlendirilmektedir. (UNDP, 2016: 199-257³¹)

Toplumsal refah konusunda analizler yapan bir diğer kurum Legatum Institute'tür. (Özgüler, 2014: 51) Bir düşünce kuruluşu olan Legatum Enstitüsü'nün endeksi Legatum Refah Endeksi³² olarak adlandırılmıştır. Endeks; “ekonomik kalite”, “iş ortamı”, “yönetim-yönetişim”, “eğitim”, “sağlık”, “güvenlik ve emniyet”, “doğal çevre”, “kişisel özgürlük”, “sosyal sermaye” başlıklarında ülke sıralamaları³³ yapmaktadır. Endekse göre Türkiye aşağıdaki sıralamalara sahiptir:

Tablo 3.3 Legatum Refah Endeksi, Türkiye Sıralamaları

Sıra	Başlık	Ülke Sıralaması
1	Ekonomik Kalite	49
2	İş Ortamı	74
3	Yönetim-Yönetişim	65
4	Eğitim	80
5	Sağlık	52
6	Güvenlik ve Emniyet	126
7	Kişisel Özgürlük	94
8	Sosyal Sermaye	104
9	Doğal Çevre	55
10	Genel Sıralama	78

Kaynak: Legatum Institute, <http://www.prosperity.com/rankings/>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.

³¹ Human Development Report 2016

³² ing. “The Legatum Prosperity Index”

³³ Endeks sıralamaları 149 ülke üzerinden yapmaktadır.

Yukarıda verilen ve bunlar dışında kalan, toplumsal refah ölçekli diğer endekslerde ülkeler bazında paralellikler sözkonusudur. (Özgüler, 2014: 53) Örneğin Norveç, Danimarka, Finlandiya ve diğer Kuzey Avrupa ülkelerinin konu endekslerde en üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber son sıralarda da benzer ülkeler görülmektedir. Türkiye özelinde ise ekonomik büyüklüğü düşünüldüğünde³⁴ refah düzeyinin kötü sıralamalara sahip olduğu tespiti yapılabilir. Yine bu veriden hareketle toplumca üretilen mal ve hizmetlerin adil dağıtılmadığı söylenebilir.

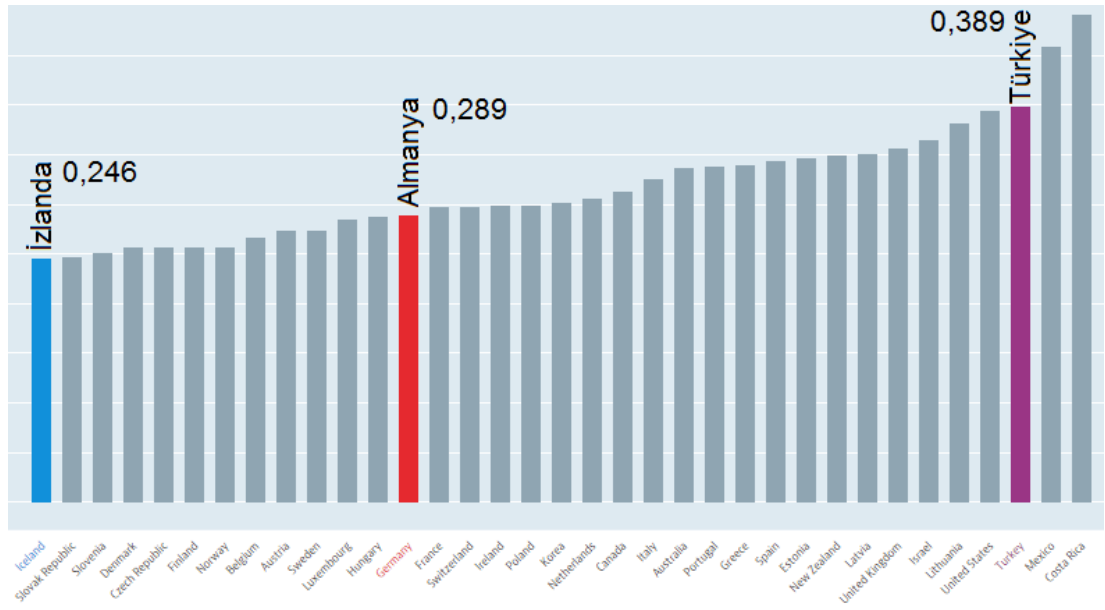
Bu durum TÜİK verilerince de desteklenmektedir. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları (2016) çalışması verilerine göre yoksulluk oranı %14,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem veri grubuna göre yoksul sayısı 11,03 Milyon kişi olarak tespit edilmiştir. Verilere göre %49,7'si maaşlı/ücretli, %19,6'sı sosyal transferlerle geçimini sağlamaktadır. Yaşam koşullarına ilişkin göstergelerde 2016 yılı sonuçlarına göre nüfusun; %38,1'i konutunda sızdıran çatı, nemli duvarlar, çürümüş pencere çerçevesi vb. sorunlar yaşadığı ve %42,2'sinin izolasyondan dolayı ısınma sorunu yaşadığı belirtilmiştir. Devamla nüfusun, %68'i konut alımı ve konut masrafları dışında taksit ödemeleri ve borçları olduğunu, %66'sı evden uzakta bir haftalık tatili, %34,4'ü beklenmedik harcamalarını, %65,4'ü yıpranmış ve eskimiş mobilyalarını yenileme ihtiyacını, %24,2'si konutun ekonomik olarak ısınmasını ve %37,7'si iki günde bir et, tavuk ya da balık içeren yemek masrafını maddi imkânsızlıklar sebebiyle karşılayamadığını bildirmiştir. Ciddi finansal sıkıntıyla karşı karşıya olan nüfusun oranı olarak tanımlanan ve beklenmedik harcamalar, evden uzakta bir haftalık tatil, ödeme zorluğu, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek, evin ısınma ihtiyacı, çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon, otomobil sahipliği olarak belirlenen dokuz maddeden en az dördünü karşılayamayanların oranı %32,9 olarak tespit edilmiştir. (TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları, 2016) Kalan %67,1'lik nüfusun önemli bölümünün bu ihtiyaçlara kredi kartlarıyla (borçlanarak) ulaştığı³⁵ düşünüldüğünde refah seviyesi daha gerçekçi bir düzlemde incelenebilmektedir.

³⁴ DB verilerine göre 13. Sıradadır. Aşağıdaki bağlantıdan ayrıntılı verilere ulaşılabilir: http://databank.worldbank.org/data/download/GDP_PPP.pdf, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2017.

³⁵ Bankacılık ile alakalı bölümde ayrıntılarına değinilecektir.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nın gini katsayısını temel alan gelir eşitsizliği raporuna göre üye ülkeler arasında gelirin en adaletsiz dağıtıldığı üçüncü ülke Türkiye olarak belirlenmiştir. (OECD³⁶) Katsayı 0,398 olarak belirlenmiştir. Türkiye aynı alanda Avrupa Birliği üye ülkeleri ile kıyaslandığında gelirin en adaletsiz dağıtıldığı ülke konumuna gelmektedir. Veriler aşağıdaki grafikte izlenebilir:

Şekil 3.2 Gini Temelli Gelir Eşitsizliği Sıralaması, OECD Ülkeleri Kıyaslaması

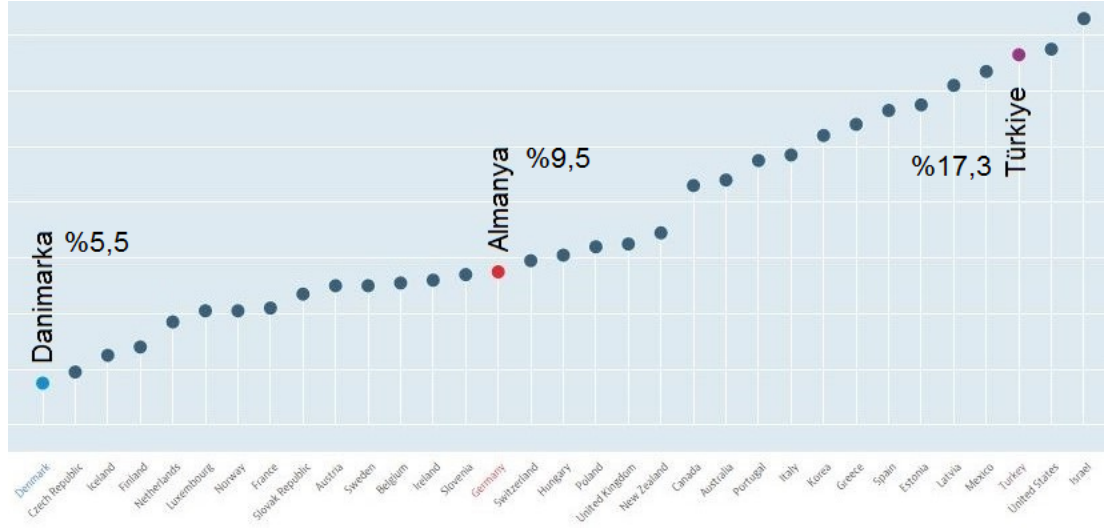
Kaynak: OECD, Gelir Eşitsizliği, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm#indicator-chart/>, 12 Eylül 2017.

OECD'nin yoksulluk oranı çalışmasında ise durum gelir eşitsizliği sıralamasına paraleldir. Yoksulluk oranı raporuna göre üye ülkeler arasında yoksulluk oranının en fazla olduğu ikinci ülke (İsrail ve ABD'den sonra) Türkiye'dir. (OECD³⁷) Bu oran %17,3'tür. Türkiye aynı alanda Avrupa Birliği üye ülkeleri ile kıyaslandığında yoksulluk oranının en yüksek olduğu ülke konumundadır. Yoksulluk verileri genç ve yaşlı yoksulluğu verileriyle birlikte aşağıda verilmiştir.

³⁶ OECD genel bir karşılaştırma yapmak amacıyla tüm ülkeler için mümkün olan en güncel verileri kullanmaktadır. Veriler içinde 2014 yılı verileri de kullanılmıştır.

³⁷ OECD genel bir karşılaştırma yapmak amacıyla tüm ülkeler için mümkün olan en güncel verileri kullanmaktadır. Veriler içinde 2014 yılı verileri de kullanılmıştır.

Şekil 3.3 Yoksulluk Oranı Sıralaması, OECD Ülkeleri

Kaynak: OECD, Yoksulluk Oranı, <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm#indicator-chart/>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

Gelişen ülkelerde gelir adaletsizliğinin daha yüksek seviyelerde seyrettiğini belirten OECD, tüm ülkelerdeki gelir adaletsizliğinin tarihi zirvelere yaklaştığı kanısındadır. OECD Genel Sekreteri Angel Gurría, gelir adaletsizliğinin ülkelerin ekonomik büyüme potansiyeline zarar verdiğini belirtmektedir. Gurría dünyanın, önemli bir krizin eşiğinde olduğunu “Artık bardağı taşıran son damla noktasındayız.” şeklindeki ifadelerle anlatmaktadır. O, sorunun çözümü için zengin kesimlerden ve uluslararası şirketlerden daha fazla vergi alınmasını, bu vergi gelirinin de en fakir kesimin iş becerilerinin geliştirilmesi için kullanılmasını önermektedir.³⁸ Gurría’nın bu tespitleri ve önerileri, kapitalist ekonominin “sürdürülemez” noktasına yaklaştığını ve toplumsal refah için yeni bir iktisat anlayışının bir zorunluluk olduğunu bildirir niteliktedir.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (Türk-İş) Ağustos 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırmasında dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 1 505 TL ve yoksulluk sınırı 4 901 TL olarak belirtilmiştir. Açlık sınırı; dört kişilik bir ailenin

³⁸ BBC Türkçe (2015) “OECD: Türkiye Gelir Eşitsizliğinde Üçüncü”, http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/05/150521_oecd_gelir_adaletsizligi_turkiye/, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarını ve yoksulluk sınırı; gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı olarak tanımlanmaktadır. Aynı raporda bekâr bir çalışanın aylık yaşama maliyeti ise 1 881 TL olarak belirlenmiştir. (Türk-İş, 2017³⁹) Çalışanların önemli bölümünün⁴⁰ açlık sınırı civarında ücret alan vatandaşlardan oluştuğu düşünüldüğünde toplumsal refah düzeyinin ne denli düşük olduğu görülmektedir.

Ülkemize ait sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımı verileri aşağıdaki TÜİK (2016) çalışmasında görülmektedir.

Tablo 3.4 Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Fert Geliri Dağılımı (Yüzde 20'lik Gruplar)

2016 Yılı		Yüzde 20'lik Gruplar				
Gruplar	Toplam	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20
Grubun Gelirden Aldığı Pay (%)	100	6,2	10,6	15	21,1	47,2
Yıllık Ortalama Gelir (TL)	19 139	5 880	10 174	14 288	20 194	45 173

Kaynak: TÜİK, Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı, 2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

Tablodan elde edilen verilere göre son yüzde yirmilik kesimde bulunan ve geliri en yüksek olan grup ülkemizin toplam gelirlerinin %44,2'sine sahiptir. %80'lik diğer gruplar ise toplam gelirlerin %55,8'ini elde etmektedirler. Bununla beraber geliri en düşük grubun toplam gelirlerden aldığı pay oldukça düşük olup %6,2 olarak

³⁹ Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), "Ağustos 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırması", <http://www.turkis.org.tr/AGUSTOS-2017-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d10574/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

⁴⁰ Asgari Ücret Tespit Komisyonunda görevli işçi kesiminin temsilcisi Nazmi İrgat'ın aktardığı bilgiye göre asgari ücretlilerin sayısı 8 ila 10 Milyon aralıktadır. Kaynak: Bulut B. (23.12.2016), "Asgari Ücretle Geçinen Sayısı Azalmalı", <https://www.evrensel.net/haber/300941/asgari-ucetle-gecinen-sayisi-azalmali/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

belirlenmiştir. Geliri en yüksek %20'lik grubun yıllık ortalama gelirleri 45 173 TL olarak tespit edilmiştir. Bu gelir fert başına aylık olarak yaklaşık 3 764 TL'ye tekabül etmektedir. Geliri en düşük %20'lik grup ise yılda ortalama 5 880 TL gelir elde etmektedir. Bu gelir ise fert başına aylık 490 TL gelir elde edildiği anlamına gelmektedir. İlk ve son gruplar arasında (45 173 / 5 880 =) 7,68'lik bir oran mevcuttur. Tablo %5'lik dilimler bazında incelendiğinde ise aynı oran (81 773 / 3 569 =) 22,91 olarak tespit edilmektedir.⁴¹ Bu değerler refahın adil bölüşülmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

3.2. Sermaye Kesimi Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli

Herhangi bir kamu hizmeti üretiminde kaliteden sonra en önemli unsur ekonomiktir. Kamu hizmetlerinde tercih edilen finansman yöntemi hizmetin toplum nezdinde hizmet olup olmaması konusunda belirleyicidir. Zira ekonomik olmayan bir yöntemle kamu hizmetinin üretilmesi toplumsal refah düzeyini düşürücü etki yaratabilir ve konu kamu hizmeti adeta bir kamu yükümlülüğüne dönüşebilir.

Günümüzde kamu hizmetinin görülüş usullerinden biri olarak YİD modelinin verimliliği ve anlamlılığı tartışılmaktadır. Esasen yalnızca YİD modelinin değil KÖO bağlamında neredeyse tüm projeler üzerinde ekonomiklik tartışması sürmektedir. (Bkz. Erdoğan, 2014⁴²)

YİD modelinde en kritik sürecin finansman olduğu açıktır. Devlet; teşvik, muafiyet, ödeme ve finansman garantileriyle YİD modelinin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda YİD modelinde finansman kuruluşlarının sözleşmelerle kazançlarını garanti altına aldıkları görülmektedir.

YİD modeli ile gerçekleştirilen kamu hizmetlerinin anlamlılığı hakkında yorum yapmak adına modelin sermaye kesimi açısından değerlendirilmesi

⁴¹ TÜİK, Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Sıralı Yüzde 5'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Dağılımı, 2006-2016,

http://www.turkstat.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2358/, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

⁴² Erdoğan, A. (2014) "100 Milyar Dolarlık Gizli Borç Var!", <https://www.birgun.net/haber-detay/100-milyar-dolarlik-gizli-borc-var-79353.html/>, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2017.

gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Bankalar ve Hazine üçgeninde borçlanma ilişkilerinin incelenmesi fayda sağlayacaktır.

3.2.1. TCMB, bankalar ve hazine üçgeninde borçlanma ilişkileri

Öncelikle TCMB'nin bir ilişkili kuruluş olup merkezi yönetimin hem hiyerarşi hem de vesayet denetimi dışında olduğunu belirtmek gerekmektedir. (Kestane, 2002: 12) Konuyla ilgili önemli bir ayrıntı olarak TCMB adında "Türkiye Cumhuriyeti..." ifadesi yerine "Türkiye Cumhuriyeti..." ifadesinin tercih edilmesi de ayrıca vurgulanabilir.⁴³

TCMB, bankalar ve Hazine'nin oluşturduğu borçlanma ilişkisi 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununda yapılan 2001 yılı değişiklikleriyle⁴⁴ yeniden yapılandırılmıştır. Bu değişikliklerde en dikkat çeken "Bankanın Yapamayacağı İşlemler" kısmındaki 56. maddedir.

Maddeye göre "Banka, Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarına avans veremez ve kredi açamaz. Hazine ile kamu kurum ve kuruluşlarının ihraç ettiği borçlanma araçlarını birincil piyasadan satın alamaz." (m.56) Dolayısıyla Merkez Bankası ile Hazine arasındaki bir borçlanma ilişkisi ancak üçüncü şahısların aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Bu da denkleme üçüncü kişiler olarak sermaye sahipleri ve bankaların girmesi anlamına gelmektedir.

2001 değişikliklerinde buna ek olarak "Hazine ve kamu müesseseleriyle işlemler" başlığı altındaki "Hazineye kısa vadeli avans" ve "Kamu müesseselerine kredi" alt başlıklarındaki maddeler (m.51 ve 52) yürürlükten kaldırılmıştır.

Bahsi geçen değişiklikler aşağıda görülen borçlanma ilişkisini beraberinde getirmiştir.⁴⁵

⁴³ Benzer bir durum ABD konumlu merkez bankası olan Federal Reserve System isminde de görülmektedir. Kurum isminde "federal" ifadesi kullanılmıştır. Ancak banka, federal sistemden bağımsız olarak işlev görmektedir.

⁴⁴ 25.04.2001 tarih ve 4651 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

⁴⁵ Yaşar, S. (2015) "Faiz Lobisinin İktidarı", <http://www.taraf.com.tr/faizlobisininiktidari/>, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2017.

müşterisine borç verdiğiğinde aslında yeni bir kredi ve para yaratmaktadırlar. (Werner, 2015) Dolayısıyla bankalar zannedildiği üzere mevduat toplayıp bunları borç vermek üzere teşkil edilmiş piyasa unsurları değildirler.⁵⁰ Para bankalar tarafından, herhangi bir kredilendirme anında sanal olarak üretilmektedir.⁵¹

Genel kabul görmüş muhasebe hesapları iki taraflı çalışır. Herhangi bir işlem muhasebe hesaplarında “varlıklar” ve “kaynaklar” olarak ayrılan iki bölüm üzerinden takip edilir. Bankacılık muhasebesinde de aynı yöntem aşağıdaki gibi kullanılmaktadır.

Şekil 3.5 Bankacılık Örnek Muhasebe Kaydı

Varlıklar	Kaynaklar
(K) MÜŞTERİSİNDEN ALACAKLAR 100.000 TL	MEVDUAT SAHİPLERİNE BORÇLAR 100.000 TL

Kaynak: Werner, 2015

Örnek bir işlem yukarıda verilmiştir. Bir banka müşterisi olan K kişisine 100 000 TL kredi verdiğiğinde bu işlemi muhasebe kayıtlarına şekildeki gibi geçirmektedir. (Werner, 2015: 11, 12⁵²) Örnekte varlıklar kısmı K kişisine verilen kredi miktarınca alacaklandırılmış ve kaynaklar kısmı ise mevduat sahipleri lehine borçlandırılmıştır.

Hakkaniyetli ve mantığa uygun bir alışverişte her iki alışveriş kişinin karşılıklı fedakârlıkları sözkonusudur. Ancak banka, K kişisine kredi verdiğiğinde

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak karşılaştırmalı bir analiz için R. A. Werner’in “A lost century in economics: Three theories of banking and the conclusive evidence” adlı makalesi incelenebilir. Makalenin Türkçe çevirisi için: (https://drive.google.com/open?id=1DSSpM_nrum0uuffEeU01EIOIc_FkDpcm) bağlantısına gidilebilir veya “Ekonomide Kayıp Bir Yüzyıl: Bankacılık İle İlgili Üç Teori ve Kesin Kanıtları” aratılabilir.

⁵¹ Çetiner, G. (2011) “BDPS Nedir?”, <http://drcetiner.org/genel/bdps-nedir.html/>, Erişim Tarihi: 22 Eylül 2017.

⁵² Bununla ilgili olarak adı geçen makaledeki RaiffeisenbankWildenberg e.G. örneği açıklayıcıdır.

herhangi bir kişinin hesabında bir azalma meydana gelmemektedir. Bu durumda bankanın hangi konuda fedakârlıkta bulunduğu sorusu sorulabilir. Bunun yanıtı fedakârlıkta bulunmadığıdır. Zira banka, kurulu ekonomik mekanizma ve düzenlemelerle uyumlu olan, küçük karşılıklar bulundurmak gibi çeşitli yöntemlerle piyasadaki para döngüsünü sağlamaktadır. Bu noktada bankanın, hesapların her iki tarafına birer sayı yazarak kredi yaratması ve K kişisini borçlandırırken kendisini alacaklandırması sözkonusudur.

Yukarıdaki sistematığın çalışması adına bankaların fiziksel paranın kullanımının önüne geçmek adına pek çok yöntem uyguladığı görülmektedir. Müşteriler, paralarını fiziksel olarak istediklerinde birkaç gün beklemek gibi güç koşullarla karşılaşabilmektedir. Fiziksel paraların aynı gün içinde bankadan alınması halinde ise kesintiler sözkonusu olmaktadır. Bankaların fiziksel parayı vermekten imtina etmesi kredilendirme sonrasında da kendini göstermekte ve kredilendirme ile birlikte banka hesapları açtırılmaktadır. Paranın sanallaştırılması ve dolayısıyla para üzerinde yaratılan orantısız güç ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Tedavüle bankalar tarafından çıkarılan kâğıt paranın kaynağı, tüccarlar, sanayiciler ve hanehalkları tarafından kullanılan kredi araçlarıdır. (De Brunhoff, 2009: 91) Dolayısıyla para borç üzerine yaratılmaktadır. Karşılıksız nitelikte kredi olarak üretilen para, gelir seviyelerinin de düşüklüğü nedeniyle sürekli olarak para ihtiyacı olan hanehalklarını sistematik şekilde borçlandırmakta ve bankacılık sistemini alacaklandırmaktadır. Bu sistematik “3.3.3. Borçlanmalar ve göreceli refah artışı” bölümünde özel kesim ve hanehalklarının borçluluklarının bankalar lehine sürekli artışını açıklar niteliktedir. Esasen borçların GSYH’ye oranındaki artışlara bakılarak da sistematığın bankalar lehine çalıştığını görülebilir.

Konuyu daha iyi kavramak adına Prof. Gündoğan’ın faiz konulu örneği incelenebilir.

“Örnek bir ülkede para basımı konusunda tek yetkili olan bir merkez bankası bulunsun. Merkez bankası piyasayı, yıllık %1 faizle banknot veya diğer şekillerde 100 Milyon Lira kredilendirsin. Bu durumda basılan 100 Milyon Lira 1 yıl içinde piyasada tedavül eder ve yılsonunda piyasa, merkez bankasına

100 Milyon Lira anapara ile faizi olan 1 Milyon Lirayı ödemekle yükümlü olsun.

Para basma yetkisi yalnızca merkez bankasında olduğundan piyasa kişilerinin konu 101 Milyon Lirayı ödemesi mümkün değildir. Hal böyle iken kurulu değersayım (paradigma) özelinde zorunlu nitelikli iki durum söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi, anaparanın kullanıcılarda kalması ve yalnızca faizlerin ödenmesi; ikincisi ise piyasanın yeni borçlar talep etmesidir.

Birinci durumda piyasada var olan paranın adım adım eksilmesi sözkonusudur. Bu seçenek doğal olarak ekonomiyi yavaşlatıcı olacaktır. İkinci durumda ise piyasadaki para miktarı rakamsal olarak sürekli artarken ödenmesi gereken borçlar da sürekli olarak artacaktır. Dolayısıyla borçlar hiçbir zaman geri ödenemeyecektir. Bu yöntem tercih edildiğinde zamanla paranın tamamının borçlardan ibaret olduğu görülecektir.” (Gündoğan, 2017: 66, 67)

Gündoğan’ın belirttiği gibi ülkemizde de bu değersayım kurulu vaziyettedir ve borçlanma güncel devlet bütçesinde olağan bir kamu geliri olarak kabul edilmektedir. (Gürdal ve Yavuz, 2015: 119)

BDDK’nın Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2017 verilerine göre bankacılık sektörünün toplam aktifleri 2,972 Trilyon TL değerine ulaşmıştır. Aynı dönemde zorunlu karşılıklar toplamı 215 Milyar TL ve krediler ise 1,919 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu bilgiden hareketle kabaca 215 Milyar TL zorunlu tutulan mevduat karşılığında kaydi olarak 1,919 Trilyon TL kredi yaratıldığı söylenebilir. Kaydi para miktarının toplam aktifler içindeki oranının %65 olduğu görülmektedir. Verilere göre kredilerin nakit ve nakit benzeri kalemlere (226 Milyar TL) oranının 8,49 kat ve zorunlu karşılıklara oranının 8,93 kat olduğu görülmektedir. (BDDK, 2017⁵³) Bu duruma temelde; bankaların karşılıksız olarak kredi yaratmaları

⁵³ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), “Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2017”, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/16208tbs_temel_gostergeler_raporu_haziran_2017.pdf, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2017.

sırasında herhangi bir zorlukla karşılaşmamaları ve devlet politikalarının sermaye çevreleri lehine konumlanmasının neden olduğu söylenebilir.

Zorunlu karşılık oranı (ZKO), serbest bölgelerde faaliyette bulunanlar dâhil olmak üzere Türkiye’de kurulmuş veya şube açmak suretiyle Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar ile finansman şirketlerinin faaliyetleri neticesinde TCMB himayesinde bulundurmak zorunda oldukları karşılıklardır. (Talaslı, 2012: 22) Bu oran ülkemizde Merkez Bankası tarafından belirlenmektedir. (1211, m.4) ZKO, günümüzde TCMB tarafından aktif olarak para likiditesi (ve dolayısıyla kredi hacmi) kontrol aracı olarak kullanılmaktadır.

Merkez Bankası’nın 2010 yılının son çeyreğinden itibaren uygulamaya başladığı yeni strateji çerçevesinde, makro finansal risklerin azaltılabilmesine yönelik bazı politikalar geliştirilmiştir.⁵⁴ Bu stratejiye paralel, zorunlu karşılıklar aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Zorunlu karşılık oranları vade ve mevduat çeşitlerine göre değişen tarifelerde uygulanmaktadır. Tablo 3.5’te TCMB’nin Türk Lirası için belirlediği güncel oranlara ulaşılabilir. Yabancı paralar için de ayrı bir tarife uygulanmaktadır.

Tablo 3.5 TCMB’nin Türk Lirası İçin Belirlediği Zorunlu Karşılık Oranları

Mevduat ve Katılım Fonu (Yurt dışı bankalar mevduatı/katılım fonu hariç)	Oranlar
- Vadesiz, ihbarlı, 1 aya ve 3 aya kadar (1 ay ve 3 ay dâhil) vadeli	10,5
- 6 aya kadar (6 ay dâhil) vadeli	7,5
- 1 yıla kadar vadeli	5,5
- 1 yıl ve daha uzun vadeli	4
Müstakrizlerin Fonları	10,5

Kaynak: TCMB, Zorunlu Karşılıklar, <http://www.tcmb.gov.tr/>, Erişim Tarihi 19 Eylül 2017.

⁵⁴ TCMB, Zorunlu Karşılıklar, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Para+Politikasi/ZK/>, Erişim Tarihi: 19 Eylül 2017.

Yukarıdaki oranlardan da anlaşılacağı üzere para-banka ilişkisinin temelinde yer alan ZKO, bankaların olmayan paraları kredilendirmeler suretiyle piyasa alıcılarına sunarak oranlar nispetinde sürekli olarak para yaratmalarını sağlamaktadır. Bu durum fiziksel para ile sanal para miktarları arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Buna ek olarak kredilendirmenin esas tercih nedeninin faiz gelirleri olmayıp yaratılan anapara olduğu örnekler üzerinden incelenebilir. Örneğin, Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) aracılığıyla kanuni takip müşterilerine ilişkin 164,5 Milyon TL tutarındaki nakdi alacaklarını 1,6 Milyon TL'ye Sümer Varlık Yönetim A.Ş.'ye sattığını beyan etmiştir.⁵⁵ Aynı şekilde Türkiye Garanti Bankası A.Ş. 229,4 Milyon TL değerindeki tahsili gecikmiş alacaklarını 13,4 Milyon TL'ye⁵⁶ ve Yapı ve Kredi Bankası da 307 Milyon TL değerindeki tahsili gecikmiş alacaklarını 17,7 Milyon TL'ye⁵⁷ varlık yönetim şirketlerine sattıklarını beyan etmişlerdir. Albaraka Türk'ün yaklaşık 103'te 1'e, Garanti ve Yapı Kredi Bankaları'nın yaklaşık 17'de 1'e karşılık alacaklarından vazgeçmeleri bahsi geçen durumu destekler niteliktedir.

Anapara yaratma hedefinin bir başka sağlaması için taşıt kredilendirmeleri incelenebilir. Aşağıda C segmenti ortalama bir sıfır sedan aracın kredilendirilmesi örneği üzerinden durum tespiti yapılmıştır.⁵⁸

⁵⁵ Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) bildiri, 03.10.2017, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/632253/>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2017.

⁵⁶ Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) bildiri, 03.10.2017, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/632040/>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2017.

⁵⁷ Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) bildiri, 22.09.2017, <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/630673/>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2017.

⁵⁸ En çok binek araç satan üç markanın C segmenti ortalama sıfır araç fiyatları gözetilerek örnek taşıt kredisi için taşıt fiyatı 90 000 TL olarak kabul edilmiştir. Kredilendirme 50 000 TL üzerinden hesaplanmış ve kalan kısmın peşinen ödendiği düşünülmüştür. Maksimum süre değerlendirilerek 48 aylık hesap yapılmıştır.

Tablo 3.6 Taşıt Kredilendirmesi Örneği

Kredi Miktarı	50 000 TL
Vade	48
Faiz Oranı	1,28%
Taksit Tutarı	1 480 TL
Taksit Periyodu	1 ay
KKDF ⁵⁹	15,00%
BSMV ⁶⁰	5,00%
Toplam Ödenecek Tutar	71 043 TL

Kaynak: Vakıflar Bankası, Hesaplama Araçları, <http://www.vakifbank.com.tr/kredi-hesaplama-araci.aspx?pageID=1333/>, Erişim Tarihi: 27 Eylül 2017.

Verilere göre ödenecek toplam tutar 71 043 TL olarak görünmektedir. Diğer koşulların sabit kalması ve %10,68 olan güncel enflasyon oranının 4 yıl boyunca sabit devam etmesi varsayımları altında aylık 1 480 liralık ödemelerin gerçek zamanlı değerleri toplamı yaklaşık 58 000 TL tutmaktadır. Şu halde bankanın dört yıllığına 50 000 TL karşılığında 8 000 TL kazandığı gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu kazanç içerisinde BSMV ve KKDF kalemleri çıkarılmamıştır.

Dört yılda elde edilecek azami 8 000 TL (%16) kazanç için 50 000 TL yatırım yapmak akla ve bilime uygun olmadığına göre, bankaların müşterileri kredilendirmekle hedeflediği kazancın faiz gelirleri olmadığı açıktır. Bu ve bahsi geçen diğer çözümlerinde bankaların esas olarak anapara kazançlarını hedefledikleri görülmektedir.

⁵⁹ Kredi Kaynak Destekleme Fonu

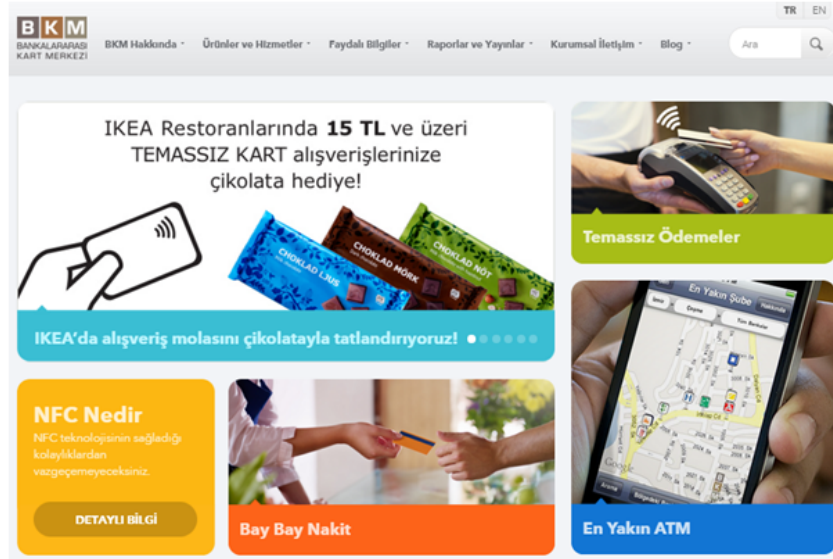
⁶⁰ Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi

3.2.3. Elektronik para ekonomisi: Paranın bankalarca kontrolü

Geçmişte çeşitli metallerle tanımlanan ve değerli olan para, zamanla kâğıda ve sonrasında elektronik veriye dönüşmüştür. Sözkonusu değişim hem bir durum tespiti olarak hem de bir yönlendirme olarak Bankalararası Kart Merkezi'nin (BKM) internet sitesinde görülebilir.

Aşağıda verilen resimde görüleceği üzere BKM elektronik para kullanımını açıkça teşvik etmektedir. Sayfada görülen beş bölümün her birinde paranın sanallaştırılması-elektronikleştirilmesi kullanıcıların dikkatine sunulmaktadır.

Resim 3.1 Paranın Sanallaşması: BKM İnternet Sitesindeki Yansımalar

Kaynak: BKM, <http://bkm.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2017.

Paranın sanallaşmasındaki en temel nokta, bankaların para üzerindeki kontrolünün kolaylaşmasıdır. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere paranın fiziksellikten çıkarılıp yalnızca veriye dönüştürülmesi kredi yaratma mekanizmalarıyla uyum göstermektedir. Bu kolaylaşma bankalar lehine karşılıksız fazla üretiminin önünü açmaktadır. Zira bankaların kredi yaratma işlemi için azami %10,5 zorunlu karşılık bulmak ve muhasebe hesaplarının her iki tarafına belirli parasal verileri işlemek yeterlidir. Bu noktada bankaların karşılıksız fazlalarının limiti piyasada parayı çevirme kabiliyetleri ile ölçülmektedir.

Bankaların piyasada para çevrimini sağlamaları; fiziksel paranın sınırlandırılması, hanehalklarının sanal hesaplara zorunlu yönlendirilmesi ve gün içinde düşük çekim limitlerini içeren politikalarla mümkün olmaktadır. Bu konuda yasal olarak bankalara esneklik sağlayan bir mevzuat bulunmaktadır. Zira elektronik para ile birlikte paranın izlenmesinin kolaylaşması, yolsuzluk vakalarının gözlenmesi ve vergi ziyaının önlenmesi potansiyeli devletin de elektronik paraya yaklaşımını olumlu yönde şekillendirmiştir.

Haksız kazancın oluşması kredi kartı ile yapılan bir alışveriş örneğinde izlenebilir. Örnek işlemde bankaların herhangi bir alışveriş işlemine üçüncü kişi olarak katılıp nasıl para kazandığı görülebilir.

Bir kişi alışkanlıktan veya yeterli nakdi olmadığından kredi kartı ile 50 liralık akaryakıt almaktadır. Kişi kredi kartı ile ödeme yaptığında banka tarafından 50 TL borçlandırılır. Satıcı ise 50 TL alacaklandırılır ve kazancı banka nezdindeki hesaba sanal olarak işlenir.

Satıcı, -banka parayı fizikselleştirme konusunda direnç gösterdiğinden- günlük çekim limitleri ve hesaptan çekme zorlukları ile karşılaşır. Satıcı bu yolla hesabındaki sanal parayı fizikselleştirmeden kullanma yoluna gider ve sürekli özendirilen internet bankacılığını kullanır. Alıcı da aynı şekilde internet bankacılığının kolaylıklarından faydalanarak borcu olan 50 lirayı maaş hesabından kredi kartı hesabına havale eder. Bu süreçte para sanal kalmaya devam etme eğilimindedir.

Yukarıdaki sistemikte banka; alıcıya borç satıcıya alacak yazmakla 50 TL kredi yaratmış olmaktadır. Bankaların karşılık oranları sayesinde sahip oldukları kaldıraç etkisi düşünüldüğünde, bankanın kazancının bu 50 liradan daha fazla olduğu görülecektir. Aşağıda verilen görseller bu bağlamı destekler niteliktedir.

Resim 3.2a Paranın Sanallaşması: Kampanya Örnekleri

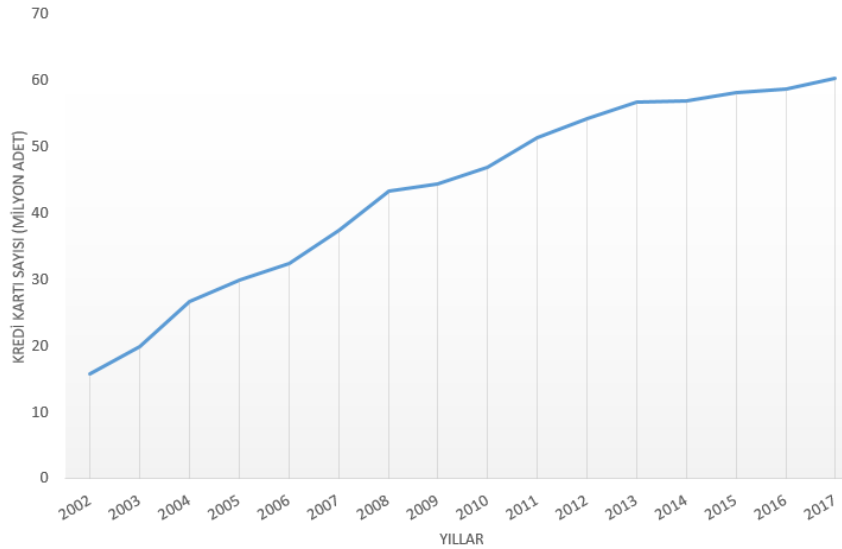
Resim 3.2b Paranın Sanallaşması: Kampanya Örnekleri

Elektronik para ekonomisinde hanehalklarının dijital kartlı tüketim alışkanlıkları ile ilgili bilgi önem arz etmektedir. Dijital kartlar elektronik para sistematığının en önemli unsurlarının başında gelmektedir. Kredi kartlarının nakit para sahibi olmadan ürünleri satın almayı sağlayan bir araç olması tüketicilerin satın alma

güdüsünü şiddetlendirmekte ve satın alma frekanslarını artırmaktadır. BKM'nin sektörler bazında Haziran 2017'ye ait bir aylık harcama istatistiklerine göre yalnızca yemek, çeşitli gıda, market ve alışveriş merkezleri kalemlerinde toplam 16,56 Milyar TL'lik dijital kartlı işlem gerçekleşmiştir.⁶¹ Yine BKM'ye göre internetten yerli kartlar kullanılarak yapılan yurtiçi ve yurtdışı ödeme işlemleri tutarı 2016 yılı için 68,88 Milyar TL olarak tespit edilmiştir. Aynı istatistik 2017 yılının henüz ilk yarısında 43,98 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir.⁶² Geçmiş dönem verilerine de bakıldığında internet kaynaklı ödemelerin ivmelenecek arttığı görülmektedir. Kredi kartı sayılarındaki değişim ise aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.6 Kredi Kartı Sayılarındaki Değişim (2002-2017)

Kaynak: Özkan, 2014; BKM, Dönemsel İstatistikler, POS, ATM, Kart Sayıları, <http://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2017.⁶³

Bahsi geçen istatistikler bankaların dijital kartlarla para yaratma güçlerini ortaya koymaktadır. Bununla beraber hanehalklarının gıda türünden ihtiyaçlarda dahi gerekli alımları borçlanarak yapması dikkate değer bir konudur. Yine ek olarak bankaların dijital kartlarla yapılan işlemlerde işlem başına komisyon almaları

⁶¹ BKM, Dönemsel Bilgiler, Seçilen Aya Ait Sektörel Gelişim, http://bkm.com.tr/secilen-aya-ait-sektorel-gelisim/?filter_year=2017&filter_month=6&List=Liste/, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2017.

⁶² BKM, Dönemsel Bilgiler, Yerli Kartların Yurt İçi ve Yurt Dışı Kullanımı, <http://bkm.com.tr/internetten-yapilan-kartli-odeme-islemleri/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2017.

⁶³ 2017 yılı verisi için ilk yarı sonundaki kredi kartı sayısı kullanılmıştır.

sözkonusudur. Bu durum fiyatları yükseltmekte ve hanehalkı alım gücünü doğal olarak düşürmektedir.

Ekonomideki sanallaştırmayı olumlayan kişilerden BKM Genel Müdürü Canko, “Türkiye’nin 2023 yılında nakitsiz toplum olma hedefinde temponun düşmediğini, nakitsiz yaşam, mobil ticaret ve finansal teknoloji girişimleri başlıklarında Türkiye’nin sağlıklı büyümesini sürdürdüğünü” savunmaktadır. Canko borçlanarak büyüme modelini “sağlıklı büyüme” olarak nitelemektedir. BKM verilere göre Türkiye, kart sayısı ile Avrupa’nın bir numaralı kart pazarı konumundadır.⁶⁴

Paranın sanallaştırılarak kontrolü ile ilgili örnekler artırılabilir. Ziraat Bankası Genel Müdürü Hüseyin Aydın, ATM sayılarını 6 000’in üzerine çıkararak Türkiye’nin en yaygın ATM ağlarından birine sahip olduklarını ve para yatırılabilen ATM sayısı ile ATM’lerden yapılan işlem türlerinin artırılmasını hedeflediklerini belirtmiştir.⁶⁵ İfadeden de anlaşılacağı üzere sisteme ne kadar çok mevduat girerse o kadar kredi hacmi doğmaktadır. Bankalara yatırılan her birim para bankalar tarafından çoğaltılarak ekonomiye enjekte edilmektedir. Bankalar kendilerine ait olmayan ancak kullanım haklarına sahip oldukları miktarlarla işletmelere finansman sağlayarak ticari kazançlara ortak olurken, aynı paralarla hanehalklarını kredi kartı alışverişleri, taşıt, konut ve bireysel krediler adları altında borçlandırmaktadırlar. Kaldıraç etkisi ile yasallığı onaylanmış bu sistematik sermaye sahiplerini üretimle fedakârlıkta bulunmaksızın sürekli zenginleştirirken, üretici olan hanehalklarını ise sürekli olarak fakirleştirmektedir.

Ekonomide kredilendirme yoluyla yapılan her alışveriş bankada paralel bir bakiye izdüşümü yaratmaktadır. Hanehalklarının sanal paraya güvenlerini yitirip fiziksel paraya dönüş isteklerine (kolaylaştırmalar ve devlet teşvikleri ile) tam bir direnç gösterildiği varsayımı altında güncel küresel ekonominin, sermaye kesimi lehine haksız kazançlar dolayısıyla ortaya çıkacak sosyal krizler veya kişi gelirlerinin borçları ödemeye yetmeyeceği noktalarda çıkacak krizlere kadar sürdürülmesi

⁶⁴ Canko, S. (2016) BKM Yıllık Basın Toplantısı 2016, http://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2017/01/BKM_Yillik_Basin_Toplantisi_2017BB.doc/, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017.

⁶⁵ ..., “Ziraat Bankası’ndan Rekor Kar”, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/02/10/ziraat-bankasindan-rekor-kr#/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2017.

mümkündür. Dolayısıyla düzenlemelerle ekonomik sistemin belirli süreler boyunca refahın adil dağıtılmadığı bir yöntemle de olsa sürdürülebildiği görülmektedir. 2008 Krizinde buna benzer bir durum yaşanmış ve ödenemeyecek bir borç yükü ile (önceki cümlede bahsi geçen ikinci nedenle) karşılaşmıştır. Kriz, Obama Hükümeti'nin 787 Milyar USD'lik ekonomik canlandırma paketi müdahalesi ile aşılmıştır. (Ferguson, 2011: 287)

Devlet-sermaye kesimi ortaklığında yönetilen küresel ekonominin sürdürülebilmesi konusunda hanehalklarının sosyal kriz eşikleri önem arz etmektedir. Örneğin gini katsayısının OECD ülkelerindeki ortalaması yaklaşık 0,30 değerindedir. Bu ülkelerdeki sosyal kriz eşiği (kabaca), verilen değer biraz üstünde olan 0,40 değerine atfedilebilir. Sosyal krizlerden kaçınmak adına devlet-sermaye ortaklığının özellikle medya ve gösterge ekonomisi araçlarıyla bu değerleri gözettiği söylenebilir. Hanehalklarının güncel eşitsizlik seviyelerini neden kabullendiği ise ayrıca bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu noktada hanehalklarının kurumsal sivil hareketlerinin eksikliğinden bahsedilebilir. (Eisenstein, 2012; Rosanvallon, 2004)

3.2.4. Bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan

Bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan hakkında daha tutarlı değerlendirmeler yapmak adına karşılıksız fazla olan ribadan bahsetmek gerekmektedir. Riba bir alışverişle ilgili her türden fazlalık anlamını taşıırken faiz ise daha dar bir anlam içermekte ve güncel kullanımda alışverişte yüzde değer izdüşümlü parasal karşılıksız fazlayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda kredilendirme mekanizmalarında bankaların yarattıkları kredilerde “faiz kalemi” özelinde faizden bahsedilirken, anapara yaratma özelinde tümünden bir ribadan söz edilebilir. Ancak her ne ile ilgili olursa olsun karşılıksız fazlanın üretim karşılığının olmaması toplumsal refah düzeyinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Türkiye'nin kamusal sermayeli mevduat bankalarından biri olan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., özel sermayeli mevduat bankalarından olan Türkiye İş Bankası A.Ş. ile Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. ve Türkiye'de kurulmuş yabancı

sermayeli bankalardan QNB Finans Bank A.Ş.’ye ait 2016 yılı faaliyet raporlarından aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

Tablo 3.7 Bankaların 2016 Yılına Ait Aktif Büyüklükleri

Bankalar	Toplam Aktif Büyüklüğü (Milyar TL)
TC. Ziraat Bankası A.Ş.	357,8
Türkiye İş Bankası A.Ş.	311,6
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	271,1
QNB Finans Bank A.Ş.	101,5

Kaynak: T.C. Ziraat Bankası, 2016 Faaliyet Raporu; Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye’nin Bankası 2016 Faaliyet Raporu; Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Faaliyet Raporu 2016; QNB Finans Bank A.Ş. Faaliyet Raporu 2016; Erişim Tarihi: 03 Ekim 2017.

Tablodan elde edilen verilere göre yalnızca bu dört bankanın 2016 yılı sonu aktif büyüklükleri toplamı 1,04 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamların geçmiş dönemlere göre istikrarlı bir artış sürecinde olduğu da raporlara yansımıştır.

Ziraat Bankası Genel Müdürü Hüseyin Aydın, banka bilançosunun yaklaşık %60’ının kredilerden oluşan, yaşam boyu hizmet vermeyi hedeflediği bireysel müşterilerinin konut ve ihtiyaç gibi bireysel finansal ihtiyaçlarını etkin şekilde karşılayan bir banka olmayı sürdürürken, ağırlıklı olarak reel sektörün finansman ihtiyaçlarına cevap veren bir iş modelini uygulandığını belirtmektedir.⁶⁶ Bankanın bireysel müşterilerine ‘yaşam boyu hizmet verme’ hedefi adeta belirlenen veya kendisiyle anlaşılan müşterinin finansal ihtiyaçlarını ömür boyu söz konusu kişiye satması anlamına gelmektedir. Söz konusu edilen durum bir kişinin parasının, ömrü boyunca bir banka tarafından sağlanması hatta yönetilmesi durumudur. Bu durum kişinin mal edinme hakkını bankalar aracılığıyla sağlaması ve bankaya bağımlı hale gelmesi anlamını taşımaktadır. Toplumsal açıdan analiz edildiğinde durumun

⁶⁶ Duyar, Z. (2015) “Ziraat Bankası'ndan 2,4 Milyar TL Kar”, <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/ziraat-bankasindan-2-4-milyar-tl-kar/19346/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2017.

vahameti gözler önüne serilmektedir. Her bir alışverişte komisyon alan bir bankacılık sistemi, ekonomiyi kısılcasına almış bir tür haraç mekanizmasına doğru gitmektedir. Bu noktada ücretlerin azlığı ve servet birikiminin mümkün olamaması finansal sıkıntıların bankalar aracılığıyla giderilmesi yolunu açmakta ve toplum bankalara bağımlı hale getirilmektedir.

Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Adnan Bali ise, “Gerek yurtiçi gerek yurtdışında belirsizliklerin yoğun olarak yaşandığı ve bölgesel jeopolitik sorunların ülkemizi de olumsuz etkilediği 2015 yılında, sürdürülebilir ve sorunsuz büyüme politikamızdan ödün vermeyerek, bilançomuzun yüzde 64,5’ini oluşturan kredilerimiz vasıtasıyla ülke ekonomisine destek olmayı sürdürdük. Yılı sonu itibarıyla ekonomiye nakdi ve gayri nakdi krediler aracılığıyla sağladığımız toplam kaynak 229 Milyar liraya ulaştı” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁷ Bali, İş Bankası’nın krediler vasıtasıyla ülke ekonomisine destek olduğunu düşünmektedir. Ancak gelir dağılımındaki sürekli adaletsizlik ve sosyal gruplar arasındaki refah uçurumu her geçen gün yükselmektedir. Büyük ölçüde bankaların yarattıkları kaydi paralarla enflasyon yaratılmakta ve bunun önüne geçilememektedir.⁶⁸ Türkiye’de para-banka ilişkisinin güncel haliyle devam etmesi durumunda enflasyonu engellemek veya indirmek mümkün görünmemektedir. Zira faiz kazançtan düşülen bir tutardır ve mal veya hizmet üretimine ilişkin gerçek bir katkıda bulunmamaktadır. (Yazıcı, 1998: 3) Bu anlamda faiz kurumunun enflasyon yarattığı ortadadır. (Yazıcı, 1998: 175)

Forbes Global 2000 sıralamalarına göre (2017) dünyanın en büyük 2000 halka açık şirketi arasına girmiş olan Türk şirketleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁶⁷ ..., “İş Bankası'ndan 2015'te 3.08 Milyar TL Net Kar”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1851771-is-bankasindan-2015te-308-milyar-tl-net-kar/>, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2017.

⁶⁸ Enflasyon verilerinin 2004 yılından bu yana %8,7 seviyelerinde seyrettiği TÜİK verilerinde görülebilir.

Tablo 3.8 Forbes Global 2000 (2017)

Sıra	Şirketler	Varlıklar (Milyar USD)
1	<i>İşbank</i>	<i>118,0</i>
2	<i>Akbank</i>	<i>91,6</i>
3	<i>Garanti Bank</i>	<i>88,1</i>
4	Sabancı Holding	87,9
5	<i>Halkbank</i>	<i>71,0</i>
6	<i>Vakıfbank</i>	<i>69,0</i>
7	Koç Holding	25,1
8	Türk Hava Yolları	18,5
9	Turkcell	9,0
10	Enka	7,6

Kaynak: Forbes, “Global 2000”,

https://www.forbes.com/global2000/list/#header:assets_sortreverse:true_country:Turkey/, Erişim Tarihi: 4 Ekim 2017.

Tablo sektörel bazda incelendiğinde, bankacılık sektörünün öne çıktığı rahatlıkla görülebilir. Listede beş banka yer almaktadır. Burada irdelenmesi gereken husus devasa bankacılık sektörünün topluma ne verdiği ve karşılığında ne aldığıdır. Şurası açıktır ki bankacılık topluma refah artışı sağlayan bir ürün sunmamaktadır.

Bankacılık sektörü işletmeleri borçlandırmakta ve faiz giderleri nedeniyle ürünlerde fiyat artışını sağlamaktadır. Bunun sonucunda faaliyet giderleri artan işletmeler ücret politikalarında çalışanlar açısından olumsuz değişikliklere gitmektedir. Sermaye birikimi sağlayamayan hanehalkları ise parasal yetersizliklerden dolayı bankalara tekrardan borçlanmaktadır. Bankalar üretime kâr veya zarara ortak olmak üzere girmemekte ve yalnızca para satmaktadırlar. Dolayısıyla bankalar ipotek, sigortacılık, mevzuat vb. uygulamaların da yardımıyla üretim mekanizmalarından mutlak olarak kârlı çıkmaktadırlar.

TCMB, bankalar ve hazine üçgeninde borçlanma ilişkileri, bankaların kredilendirme sistematığı, elektronik para ekonomisine geçişle paranın bankalarca kontrolü ve bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan düşünüldüğünde, sektörün piyasadaki ayrıcalıklı konumu tespit edilebilir. YİD modeli ise yukarıda bahsi geçen sistematığın en büyük ölçekli örneklerini oluşturmaktadır. Modelle çok büyük projeler çok büyük krediler yaratılarak üretilmektedir. Yaratılan kredilerin uygulamalardaki büyüklüğü ve koşulları göz önüne alındığında bankacılık kârının nedeni garantili ve büyük olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Kamu Kesimi Açısından Yap-İşlet-Devret Modeli

YİD ile alakalı son olarak kamu kesimi yaklaşımının analizi, modelin tercih edilmesindeki nedenler ve ne ölçüde kamu hizmeti olup olmadığı konularında aydınlatıcı olacaktır. Bu bölüm araştırmanın temellendirildiği “gösterge ekonomisi” kavramı, AK Parti hükümetlerinin ekopolitik tercihleri, borçlanarak yaratılan refah artışları, Devletin kendine anonim şirket statüsü atfetmesi ve Parti Programı çerçevesinde AK Parti’nin ekonomik değersayımlarını incelemektedir.

3.3.1. Gösterge ekonomisi, büyüme illüzyonu

Literatürde, gelişmemiş ve gelişmekte olan devletlerin kalkınması için yatırımlara ve yatırımlar için de parasal kaynaklara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. (Sakça, 2013: 39) Daha önce de belirtildiği gibi parasal kaynakların yetersizliği göreceli bir kavram olup senyoraj hakkının/parasal egemenliğin algısı ile ilgilidir. Günümüzde DB, IMF ve FED merkezli küresel sermaye sistemi parasal egemenliğin tasarruf sahibi konumundadır. Son derecede merkezîyetçi olan bu yapı dünyadaki diğer kurumları kendileriyle eşgüdümlü çalışmaya zorlamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak gelişmekte olan devletlerde eşgüdüm durumuna göre kaynak sıkıntıları yaşanabilmektedir.

Kaynak sıkıntılarının yaşanması ve sıfır kamu kesimi politikaları, düşük kamu bütçe ve borçları hedeflerini beraberinde getirmektedir. Bu hedeflere yönelik devletler de büyük ölçekli yatırımlarda özel kesimi kamusal hizmet mekanizmalarına dahil

etmeye çalışmaktadırlar. Türkiye de gelişmekte olan ekonomiler arasında yer almakta ve sıfır kamu hedeflemesi dolayısıyla 80'lerden bu yana işlenen YİD modeline rağbet göstermektedir.

Bir diğer önemli nokta siyasal iktidarların, kamu borçlarını azaltmayı oy potansiyeli yüksek bir konu olarak görmeleridir. Toplumsal refaha etkisi bağlamında düşünüldüğünde, kamu borçlarının azaltılması sürecinde özel kesimin borçlarının artması ve kamusal hizmetlerin kâr güdüsüyle yerine getirilmesi, aksi duruma nispetle olumsuz görünmektedir. Bu noktada sürekli borçlanma durumunun adeta bir karadelik yaratması gözlerden kaçırılmamalıdır. Zira her iki durumda da kamu hizmeti üretimi neticesinde borçlar artmakta ve refah sermaye kesimine doğru yönlendirilmektedir.

Kamu kesiminin modele olumlu yaklaşımında tekraren belirtilen nedenler şehirleşme, nüfus artışı, kamu kaynaklarının kıtlığı, ödemelerin zamana yayılması, rekabetin refahı artıracığı düşüncesi, özel sektör dinamizmi, vergi artışı, hizmette etkinlik, kalite, tasarruf vb. olarak sıralanmaktadır. (Ongun, 2009; Sakça, 2013; Günaydın, 2015) Kurulu küresel sermaye düzleminde düşünüldüğünde bu nedenlerin haklı yanlarının bulunduğu söylenebilir. Bununla beraber bu nedenlerin belli kabullenmeler atmosferinde yapıldığına dikkat edilmelidir. Bu kabullenmeleri dogmatik kabullenmeler olarak nitelemek yerinde olacaktır. Dogmatik kabullenmeler “gerekli kalkınma ve sosyal refah için yol, köprü, baraj, enerji santrâlleri gibi büyük yatırımların özel sektör eliyle gerçekleştirilmesi zorunlu hale gelmiştir.” (Günaydın, 2015: 17) ile örneklenebilir. Çal, dogmatik bilim kültürünü, “...-neredeyse tüm idare hukuku kitaplarında rastlanan- olumlamalar, idare hukuku kültürümüzün rekabet kavramıyla tanıştırılması gereksinimini ortaya koymaktadır.” şekilde eleştirmektedir. (Çal, 2010: 70) Çal aynı çalışmada bir adım daha giderek durumun adını koymakta ve “bilimsel hurafe” kavramından bahsetmektedir. (2010: 70)

Kamu kesiminin olumlu yaklaşımının bir diğer nedeni ekonomik göstergelerin önemsenmesidir. Ekonomik analizlerde kullanılan GSYH, büyüme ve kredibilite gibi toplumsal refah izdüşümü tartışmalı olan göstergelerin reel ekonomiye olan uzaklığı, durumu adeta bir illüzyona çevirmektedir. TÜİK'in GSMH ölçümünde yöntem

değiştirmesiyle kişi başına düşen milli gelirin artması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁹

YİD modelinde teşvikler önemli bir yere sahiptir. Devlet, modeli özel kesim açısından cazip kılmak adına yatırım maliyetlerini büyük ölçüde azaltıcı pek çok teşvik uygulaması gerçekleştirmektedir. Bu konuda geniş bir mevzuat olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Teşvikler; 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu, 5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar⁷⁰ çerçevesinde geniş bir yelpazede uygulanmaktadır. (Ongun, 2009: 22-29)

Bu teşvikler; gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, puan bazlı faiz desteği, gelir stopajı vergi desteği, sigorta primi işveren payı teşviki, enerji desteği, garanti ödemeler ve bedelsiz arsa tahsisi gibi sıralanabilir.

Toplumsal refah ile YİD modeli arasında bağlantı kurmak adına devletin güncel durum, motivasyon ve davranışlarını analiz eden bir tespitte bulunmak gerekmektedir. Bu analiz günümüz Türkiye'sinde, "Gösterge Ekonomisi ve Liberalizasyon Sürecinde Devlet Anonim Şirketi" başlığıyla özetlenebilir.

Devletler belli başlı olan makroekonomik göstergeler üzerinden birer profil oluşturmakta ve genel anlamda bu profilleri ekonomilerinin güncel halini ortaya koymak ve siyasal kampanya üretmek amacıyla ileri sürmektedirler. Göstergeler, belirli referans noktaları içermekte ve kur hareketliliği, enflasyon değerleri gibi verilerle şekillendirilmektedir. Dolayısıyla farklı referans noktalarına göre farklı tablolar oluşturulabilmektedir. Örneğin ABD Doları cinsinden hesaplanan GSYH verilerindeki yüzde değişim aynı dönem aralığı için Türk Lirası cinsinden yapılan

⁶⁹ Eğilmez, M. (2016) "GSYH Hesaplaması Değişti, Kişi Başına Gelirimiz Arttı", <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/gsyh-hesaplamas-degisti-kisi-basna.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

⁷⁰ 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı incelenebilir.

hesaplama da farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir.⁷¹ Aynı şekilde referans yılı değiştirildiğinde göstergeler farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir.⁷²

Gösterge ekonomisinin hanehalkı ekonomisini tanımlaması siyasal maksimizasyon amacıyla yapılan gösterge yıpratmaları haricinde bir ölçüde sağlanabilmektedir. Ancak gösterge ekonomisi güncel siyasal hesap verme mekanizmalarının nesnesini oluşturmaktadır. Bu noktada siyasal karar alıcılar tarafından bu göstergelerin yönlendirilme ve şekillendirilme olasılığı, mevcut sistemdeki hesap verme mekanizmasının sağlıklı işleme si konusunda tereddütler yaratmaktadır. Bu duruma örnek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 11 Ağustos 2014'te Ankara'da söylediği “2002 sonunda 230 Milyar dolar milli gelikle yola çıktık. Şimdi üç kattan fazlasıyla dikkat edin 820 Milyar dolara ulaştık.” sözleri⁷³ verilebilir. Cumhurbaşkanı'nın belirttiği bu rakamlar bazı açılardan yönlendiricidir. İlk olarak belirtilen sayısal veriler Milli Gelir verileri olmayıp GSYH verileridir.⁷⁴ Bu noktada GSYH'nin Gayri Safi Milli Hasıla'dan (GSMH) farklı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. GSMH yurtiçi ve dışındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ürettiği mal ve hizmetlerin yarattığı zenginlik iken; GSYH, yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin yarattığı zenginliği tanımlamaktadır. GSYH bu anlamda; yurtiçinde üretilen ve hanehalklarına doğrudan yansımayan yabancı gelir, mal ve hizmetleri de kapsamaktadır.

Buna ek olarak bahsi geçen veriler cari fiyatlarla hesaplanmış olup Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın belirttiği gibi Milli Gelir üç kattan fazla artmamıştır. Enflasyon ve kur etkisi hesaplamalarda ve dolayısıyla gerçeklikte sapmalara yol açmaktadır. Büyüme ve refah arasındaki ilişkiyi daha doğru tanımlamak adına reel büyüme ve nominal büyümeden bahsetmek gerekir. GSYH'nin artışı mal ve hizmet miktarındaki artıştan kaynaklanıyorsa reel büyümeden bahsedilir. Bu artış fiyatlar

⁷¹ Eğilmez, M., (2014), “Büyüme İllüzyonu”, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/10/buyume-illuzyonu.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

⁷² Eğilmez, M. (2016) “GSYH Hesaplaması Değişti, Kişi Başına Gelirimiz Arttı”, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/gsyh-hesaplamas-degisti-kisi-basna.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

⁷³ Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, 11.08.2014 tarihli konuşmasından, Ankara, <http://www.dogrulukpayi.com/iddia-kontrolu/recep-tayyip-erdogan/2002-sonunda-230-milyar-dolar-milli-gelikle-yola-ciktik-simdi>, Erişim Tarihi: 06 Ekim 2017.

⁷⁴ TÜİK sitesindeki Temel İstatistikler bölümünden kontrol edilebilir.

dolayısıyla artış gösteriyorsa nominal büyümeden bahsedilir. (Özgüler, 2014: 37) Hesaplamalarda bu etkilerden kurtulmak adına enflasyondan arındırılmış sabit fiyatlar kullanılmaktadır. (Eğilmez, 2016⁷⁵) Cari fiyatlarla yapılan analizde GSYH verilerinin %212 artış gösterdiği dönemde sabit fiyatlarla yapılan analizde aynı verinin gerçekte %81 artış gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla cari fiyatlarla yapılan analizler refah düzeyi artışı konusunda ciddi oranda yanıltıcıdır. 1998 sabit fiyatları baz alınarak yapılan TÜİK verilerine göre Türkiye GSYH verisi 2002-2013 aralığında %69'luk bir artış göstermiştir. Veriler Tablo 3.9'da izlenebilir:

⁷⁵ Eğilmez, M. (2016) "Gerçekte Refahımız Ne Kadar Arttı?", <http://www.mahfiegilmez.com/2016/03/gercekte-refahmz-ne-kadar-artt.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

Tablo 3.9 Cari ve Sabit Fiyatlarla Yıllara Göre GSYH Verileri

Yıllar	Nüfus (Milyon)	Cari Fiyatlarla GSYH (Milyar USD)	Sabit Fiyatlarla ⁷⁶ GSYH (Milyar TL)
2002	66	231	72,5
2003	66,8	305	76,3
2004	67,6	390	83,5
2005	68,44	481,5	90,5
2006	69,3	526,4	96,7
2007	70,16	648,8	101,3
2008	71,05	742,1	101,9
2009	72,04	617,6	97
2010	73,14	735,8	105,9
2011	74,22	774	115,2
2012	75,18	786,3	117,6
2013	76,06	823	122,6
2014	76,9	799,4	126,3
2015	77,74	720	131,3
	Artış	2,1 kat	81%

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218/, Erişim Tarihi: 07 Ekim 2017.

Gösterge ekonomisinin önemini vurgulayan bir diğer örnek GSYH hesaplama yöntemi değişikliği ile verilebilir. TÜİK'in 2016 yılı sonunda GSYH hesaplama yöntemini değiştirmesi ile geçmiş dönem verileri güncellenmiştir. Yeni hesaplama yöntemiyle daha önce 1998 olan baz yılı 2009 olarak güncellenmiştir. Bu güncelleme genel anlamda verileri olumlu yönde etkilemiştir. Veriler aşağıdaki tablodan incelenebilir:

⁷⁶ TÜİK sabit fiyatlar için referans yılı olarak 1998'i kabul etmiştir.

Tablo 3.10 GSYH Hesaplama Değişikliğinin Etkileri

Yıllar	GSYH Referansı	Eski Kişi Başı GSYH (USD)	Yeni Kişi Başı GSYH (USD)	Eski Büyüme (%)	Yeni Büyüme (%)
2009	100	8 561	8 980	-4,7	-4,7
2010	108,49	10 079	10 560	9,2	8,5
2011	120,54	10 444	11 205	8,8	11,1
2012	126,32	10 497	11 588	2,2	4,8
2013	137,04	10 822	12 480	4,2	8,5
2014	144,12	10 404	12 112	3,0	5,2
2015	152,86	9 285	11 014	4,0	6,1
Fark		\$1,121		%1,83	

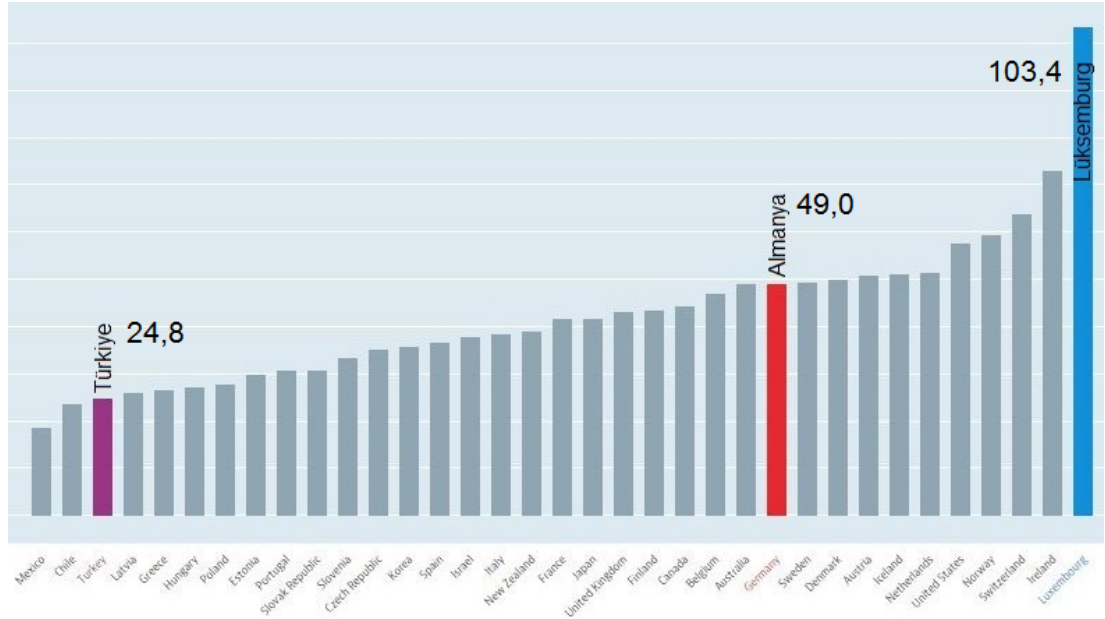
Kaynak: Eğilmez, M. (2016) “GSYH Hesaplaması Değişti, Kişi Başına Gelirimiz Arttı”, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/gsyh-hesaplamas-degisti-kisi-basna.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

Esasen sürekli gelişen ve yenilenen ekonomik ilişkiler sarmalında GSYH hesaplarının revize edilmesi gereklilik olarak kabul edilmektedir. Ancak baz yılı olarak 2009 yılının seçilmesi eleştirilere konu olmuştur. (Eğilmez, 2016) Zira 2008 küresel ekonomik krizinin yarattığı tahribat göstergeleri son derecede olumsuz etkilemiş ve Türkiye ekonomisi bu süreçte 2007’deki %4,7 büyümenin ardından 2008 yılını %0,8 büyüme ile kapatmış ve 2009 yılında %4,7 küçülmüştür.

2002’den bu yana en düşük büyüme performansının sergilendiği 2009 yılının baz yıl olarak seçilmesi, bazın düşük tutulması nedeniyle 2009 sonrasındaki ekonomik performansları olduğundan fazla göstermektedir. (Eğilmez, 2016) Nitekim bu şekilde 2009-2015 yılları arasındaki süreçte GSYH değerleri ortalama olarak kişi başına \$1 121 olacak şekilde artırılmıştır. Buna paralel büyüme verilerinde de olumlu değişim gerçekleşmiş ve ortalama %1,83 değerinde bir ek büyüme artışı yaratılmıştır. Tüm bunlara rağmen göstergelerdeki artışın hanehalkı ekonomisine etkisi bulunmamaktadır.

Aşağıda bazı ülke ve örgütlerin kendi sınırları içerisindeki faaliyetleri sonucu üretilen ürün ve hizmetlerin yarattığı toplam zenginlik hakkında genel bir veri sunan grafik verilmiştir.

Şekil 3.7 Kişi Başına Düşen GSYH Verileri, OECD Ülkeleri (Bin USD)

Kaynak: OECD Data, <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>,
Erişim Tarihi: 08 Ekim 2017.

Grafiğe bakıldığında Türkiye’de kişi başına düşen GSYH’nin \$24 636 olup OECD ortalamalarının %58,63’ü olduğu görülmektedir. (OECD GSYH Ortalaması: \$42 021) Bununla beraber Avrupa Birliği’nin (AB) oluşturduğu 28 ülke GSYH ortalamasının \$39 632, Almanya’nın \$48 989 ve ABD’nin \$57 591 seviyelerinde olduğu görülmektedir. GSYH verisi ile toplumsal refah arasında doğrudan olmasa da dolaylı olan bir birlikte değişim göze çarpmaktadır. Ülkeler ve örgütler bazında incelendiğinde de bu durumun tekrarı izlenebilmektedir.

2008 Krizi süreci hariç olmak üzere, 2002-2015 yılları arasında sabit fiyatlarla kişi başı GSYH (TL) verileri yukarı yönlü hareket etmiştir. Verilere göre (Tablo 3.11), sayısal anlamda toplumsal refah düzeyinin %52 mesabesinde artış gösterdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 3.11 Kişi Başına Düşen GSYH Verileri, Türkiye (2002-2015)

Yıllar	Kişi Başı GSYH (USD)	Kişi Başı GSYH (TL)	Sabit Fiyatlarla Kişi Başı GSYH (TL)
2002	3 500	5 311	110
2003	4 559	6 798	114
2004	5 761	8 257	123
2005	7 019	9 459	132
2006	7 585	10 928	139
2007	9 242	12 011	144
2008	10 437	13 368	143
2009	8 566	13 212	135
2010	10 079	15 052	145
2011	10 445	17 513	155
2012	10 505	18 929	157
2013	10 730	20 404	160
2014	10 395	22 732	163
2015	9 261	25 130	167
Artış	1,6 kat	3,7 kat	52%

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler,

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218/, Erişim Tarihi: 07 Ekim 2017.

Gösterge ekonomisi⁷⁷, hanehalkı ekonomisini çoğu zaman yansıtmamaktadır. Yukarıda da görüldüğü üzere cari fiyatlarla refahın 3,7 kat artması gibi bir durum görünse de bakılması gereken veri grubu eksik de olsa sabit fiyatlar olmalıdır. Bununla beraber seri üretim tekniklerine her geçen gün bir yenisinin eklenmesiyle yaratılan

⁷⁷ Gösterge ekonomisi ile ilgili aşağıdaki makale incelenebilir:

Eğilmez, M. (2016) “Yalnız GSYH ile Yaşanmaz”, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/07/yalnz-gsyh-ile-yasanmaz.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

büyüme hanehalklarına aynı kalitede ürünler sunmamaktadır. Şu halde %52 büyümenin de tartışılır olduğu görülmektedir.

Devletler siyasal karar alıcılar tarafından yönetilmekte ve siyasal kampanyalar gereği gösterge ekonomisi verileri kullanılmaktadır. Yukarıda verilen örneklerden hareketle gösterge ekonomisi verilerinin kullanımını sonucunda hesap verme mekanizmalarının felce uğratıldığı tespiti yapılabilir.

Aşağıdaki alıntı, gösterge ekonomisi verilerinin toplumsal refahı açıklama konusundaki başarısı ile ilgili ipuçları vermektedir:

“GSMH hava kirliliğini, sigara reklamlarını, kan gölüne dönen otoyollardaki ambulans sayısını hesaba katar. Özel kapı kilitlerimizi ve onları kıranlar için kurulan hapishaneleri sayar. Kızılağaçların yok oluşunu ve Superior gölünün ölümünü kapsar. GSMH; napalm üretimi, füzeler ve savaş başlıkları ile büyür. Ama ailemizin sağlığını, çocuklarımızın eğitim kalitesini, oyunlardaki neşesini hesaba katmaz. Fabrikaların insanca çalışılan, sokakların huzurla dolaşılan yerler olmasına aynı şekilde kayıtsızdır. Kısaca; GSMH her şeyin hesabını tutar, hayatı anlamlı kılanlar hariç...” (Rifkin'den aktarılan, Özgüler, 2014: 38)

3.3.2. Kredilerin toplumsal anlamda verimsiz alanlara yönlendirilmesi

Türkiye’de parasal yatırımlar toplumsal refah yaratımı düşük olan alanlarda değerlendirilmektedir. Yatırımların son yıllarda alışveriş merkezleri, lüks inşaat projeleri ve menkul sermaye iradına kaydığı görülmektedir. Finansal küreselleşmenin son derece hızlı bir şekilde piyasaları kontrol altına almasıyla kârlı işler olarak görülen bu sektörler yatırımcılarına yüksek miktarlarda kazandırmaktadır.

Borçlanma-tüketim ilişkisine dayanan bir modelin kısa ve orta vadede GSYH’yi olumlu etkilemekte olduğu görülmektedir. Zira bir kişinin borçlanarak ödediği ücret diğer kişinin geliri konumundadır. Ancak bu olumlu atmosferin, borçlanma/GSYH oranının belirli bir seviyeye ulaşmasıyla borçların ödenemeyeceği duruma gelindiğinde sonlanacağı açıktır. Görünen o ki AK Parti dönemselsel anlamda

borçlanma/GSYH oranının kriz ile olan mesafesini bir yakıt olarak değerlendirmekte ve potansiyel durumdan büyüme yaratarak ekonomik illüzyonu ve siyasal kazanımları devam ettirme çabasındadır.

Hem alışveriş hem de inşaat sektörü; kapitalist ekonomi temelli işletme yönelimleri neticesinde ucuz işçilik ve maliyet kombinasyonlarını değerlendirerek, albenisi yüksek ancak insanlar için son derecede önemi bulunmayan ürünleri fahiş fiyatlarla pazarlamakta ve sermayenin üretken olmayan kullanımından kâr elde etmektedir. Yatırımların refah ve istihdam artırıcı sektörler yerine bu türden sektörlerle aktarılması ve aktarılmasının desteklenmesi gösterge ekonomisine olumlu yansısa da ödemeler dengesini bozucu etkiler yapmaktadır. Zira Türkiye hanehalkları pek çok ürün ve hammadde grubu açısından dışa bağımlı durumdadır.

Menşei yurtdışı olan ürünlerin Türkiye’de büyük alışveriş merkezlerinde pazarlanması, bu ürünlerin dijital kartlar vasıtasıyla borçlanmak suretiyle satın alınması, büyük ölçüde yurtiçine yönelik olan emlak sektörünün yine bankaları alacaklandırmak suretiyle sürdürülmesi; daha çok istihdam yaratacak ve Türkiye’nin dışa bağımlılığını azaltacak üretim sektörlerinin fırsat maliyetleri düşünüldüğünde, sermayenin son derecede verimsiz alanlara yönlendirildiği ve bu yolla borçlanmaların sürekliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Bir ayrıntı olarak kaynakların yukarıda sayılan verimsiz alanlara harcanmasıyla oluşan istihdam kalitesi önemlidir. Zira sayılan sektörlerdeki ortalama ücretler asgari ücret mertebesinde. Ülkemizde Ağustos 2017 itibarıyla, açlık sınırının 1 505 ve yoksulluk sınırının 4 901 TL olduğu düşünüldüğünde, 1 404 TL (ÇSGB, 2017⁷⁸) olan asgari ücretin, asgari geçim şartlarını taşımadığı açıktır.

Ücret seviyelerinin düşüklüğü ve dolayısıyla servet birikiminin oluşamaması, insanların ev sahibi olmak gibi en doğal haklarını elde edebilmek için banka kredilerine başvurmalarına yol açmaktadır.⁷⁹ Bu durum sermaye sahiplerinin

⁷⁸ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Faaliyet Raporu”, https://www.csqb.gov.tr/media/4792/2016_faaliyetraporu.pdf, Erişim Tarihi: 11 Ekim 2017.

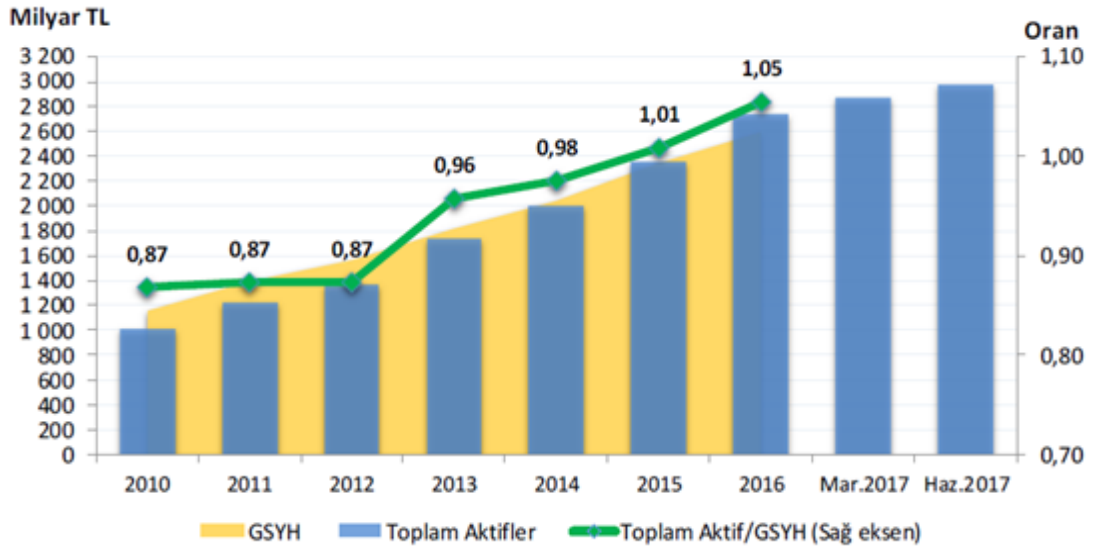
⁷⁹ Türkiye Bankalar Birliği (TBB) verilerine göre 2011 itibarıyla konut kredisi kullanan kişi sayısı artma eğiliminde olup stok olarak 2,2 Milyon’a ulaşmıştır. TBB, 15.03.2017 tarihli yayını, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7436/TBB_BD_150317.pdf, Erişim Tarihi: 13 Ekim 2017.

servetlerini artırırken, nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu düşük gelirli hanehalklarının refah düzeyini düşürmektedir.

3.3.3. Borçlanmalar ve göreceli refah artışı

Günümüz Türkiye'sinde göreceli refah artışının bir diğer nedeni borçlanmadır. Bankacılık merkezli kurulu sistematiğe GSYH verileri ile bankacılık toplam aktiflerinin paralelliği sözkonusudur. Toplam aktiflerin önemli kısmının kredilerden oluştuğu düşünüldüğünde, borçlanarak büyüme önermesinin doğrulandığı görülmektedir. Sözkonusu durum aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.8 Toplam Aktifler/GSYH Oranı

Kaynak: BDDK (2017) "Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Haziran 2017", https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSGG/16208tbs_temel_gostergeler_raporu_haziran_2017.pdf, Erişim Tarihi: 13 Ekim 2017.

Türkiye'de neoliberalizmin inşa sürecinde AK Parti'nin rolü önemlidir. Bu bağlamda AK Parti'nin borçlanma politikası Tablo 3.12'de izlenebilir:

Tablo 3.12. Kamu, Özel Sektör ve Hanehalkları Borçlanmaları

Başlıklar (Milyar TL)	2002	2008	2010	2016
Toplam Hazine Borç Stoku	242,7	380,3	473,5	759,6
- İç Borç Stoku	149,9	274,8	352,8	468,6
- Dış Borç Stoku	92,8	105,5	120,7	291
KİT Borçları	27,6	69	64,3	38
- İç Borçları	15,8	62,6	55,9	31,8
- Dış Borçları	11,8	6,4	8,4	6,2
Belediyelerin Banka Borçları	1,3	7,6	5,9	15
Kamu Kesimi Toplam Borç Stoku	271,6	456,9	543,7	803,8
Özel Kesim Toplam Kredi Borç Stoku	87,8	396,4	507,5	1 709,5
Hanehalklarının Bankalara Borcu	6,6	118	174,3	439,8
Özel Sektör + Hanehalkı Borç Toplamı	94,4	514,4	681,8	2 149,3
Toplam	366	971,3	1 225,5	2 953,1

Kaynak: Özyıldız, H. (2017) “Borçluyum Kederliyim Her Ne Desen Haklısın”, <http://www.hakanozyildiz.com/2017/02/borcluyum-kederliyim-her-ne-desen-haklsn.html>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.

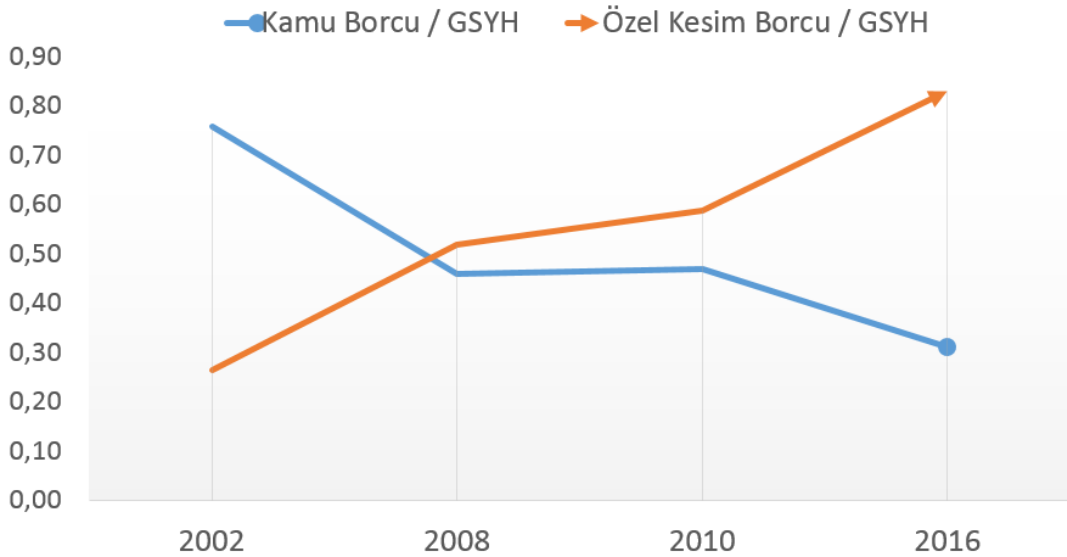
Tabloya göre Hazine dış borcu 3,14 katına ve belediyelerin banka borçları 11,54 katına çıkmış, KİT borçları önemli bir değişim göstermemiş, kamu kesimi toplam borç stoku yaklaşık 2,96 katına çıkarken özel kesim bankalara olan toplam kredi borç stoku 19,47 katına ve hanehalklarının bankalara olan borç toplamı 66,64 katına çıkmıştır. Özel kesimin bankalara olan borçları toplamı 87,8 Milyar TL’den 1 Trilyon 710 Milyar TL’ye ve yine hanehalklarının bankalara borçları toplamı 6,6 Milyar TL’den 439,8 Milyar TL’ye ulaşmıştır. Son olarak AK Parti iktidarları süresince toplam Türkiye borç tutarı 366 Milyar TL’den 3 Trilyon TL’ye ulaştırılmıştır. (Eğilmez, 2017⁸⁰)

⁸⁰ Eğilmez, M. (2017) “Son 14 Yılda Türkiye Ekonomisi”, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/03/son-14-yilda-turkiye-ekonomisi.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

Verilerin daha doğru anlam ifade edebilmesi için nominal değerler yerine GSYH ile yüzde kıyaslama yapılması uygundur. Yukarıdaki verilerle Türkiye'nin toplam borçları 8 kattan fazla artmış ve bu haliyle GSYH'nin %114'ünü aşmış vaziyettedir. Bu durum, yılda 100 liralık üretime sahip bir ekonominin 114 liralık borç alması anlamına gelmektedir. Üstelik bu 100 lira içerisinde önemli bir kısmın yurtdışına doğrudan çıkışı sözkonusudur.

Bu süreçte kamu borç stokunun GSYH verisine oranı %77,5'ten %31'e gerilerken, özel kesim ve hanehalklarının toplam borçlarının GSYH verisine oranı %26,9'dan %83'e yükselmiştir.^{81, 82} Borçların GSYH bazlı oransal değişimi aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.9 Kamu ve Özel Kesim Borçları ile GSYH Arasındaki Yüzde Değişim

Kaynak: Eğilmez, M. (2017) “Son 14 yılda Türkiye Ekonomisi”,

<http://www.mahfiegilmez.com/2017/03/son-14-yilda-turkiye-ekonomisi.html>, Erişim

Tarihi: 11 Eylül 2017.

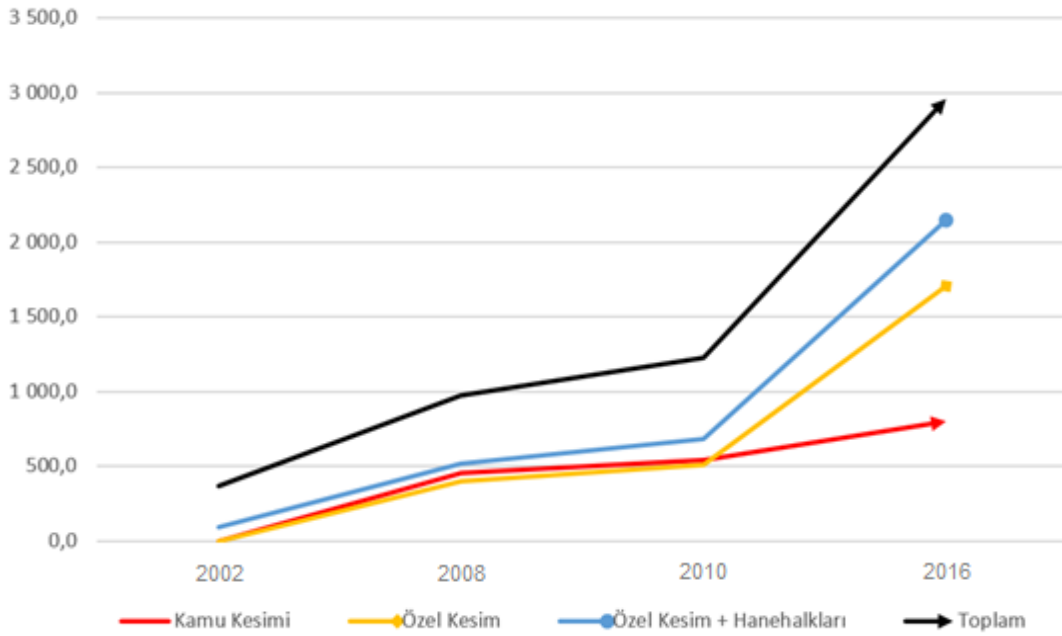
⁸¹ Özyıldız, H. (2017) “Borçluyum Kederliyim Her Ne Desen Haklısım”, <http://www.hakanozyildiz.com/2017/02/borcluyum-kederliyim-her-ne-desen-haklsn.html>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.

⁸² 2016 yılı GSYH verisi 2,590.517 Milyar TL olarak alınmıştır. Bkz. TÜİK, “Dönemsel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, IV. Çeyrek: Ekim - Aralık, 2016”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24566>, Erişim Tarihi: 15 Ekim 2017.

Grafikten hareketle siyasal iktidarın; devletin borçlarını sistematik olarak azaltırken, özel kesim ve hanehalklarının borçlanmalarını kolaylaştırıcı bir piyasa ortamı yarattığı tespiti yapılabilir.

Buna ek olarak, borçlanmanın 2008 küresel ekonomik krizi sonrasındaki hızlı yükselişi dikkat çekmektedir. Krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki çıktıları daha fazla ve hızlı borçlanma olarak kendini göstermiştir. Konu durum aşağıdaki grafikte incelenebilir.

Şekil 3.10 Kamu ve Özel Kesim Borçları (Milyar TL)

Kaynak: Eğilmez, M. (2017) “Son 14 yılda Türkiye Ekonomisi”,
<http://www.mahfiegilmez.com/2017/03/son-14-yilda-turkiye-ekonomisi.html>, Erişim Tarihi: 11 Eylül 2017.

Siyasal iktidar aynı dönemde liberalizasyon politikasına uygun olarak çok sayıda özelleştirmede bulunmuştur. Bu dönemde özelleştirmelerden yaklaşık 60 Milyar USD gelir sağlamıştır. AK Parti dönemi özelleştirme tutarları ve bunların GSYH katkısı aşağıdaki gibi görünmektedir.

Tablo 3.13 AK Parti Dönemi Özelleştirme Tutarları ve Bunların GSYH'ye Oranı (2003-2016)

Yıllar	Tutar (Milyon USD)	Özelleştirme Gelirleri / GSYH Oranı (%)
2003	289	0,09
2004	1 283	0,30
2005	8 222	0,61
2006	8 096	1,58
2007	4 259	1,40
2008	6 259	0,86
2009	2 275	0,46
2010	3 082	0,36
2011	1 358	0,32
2012	3 021	0,46
2013	12 486	0,81
2014	6 279	0,69
2015	1 996	0,62
2016	1 314	0,51
Toplam/Ortalama	60 219	0,61

Kaynak: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2017) “2016 Yılı Faaliyet Raporu”, <http://www.oib.gov.tr/dokuman/faaliyet-raporlari/2016-yili-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2017.

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Genel Devlet Konsolide İstatistikleri”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/YillarBazindaGenelDevletIstatistikleri/Attachment/s/2/Genel%20Devlet%20Konsolide%20%C4%B0statistikleri.xls>, Erişim Tarihi: 18 Ekim 2017.

Yukarıda sayılan koşullarla ilgili yorum yapmak adına bazı göstergeler yardımcı olabilir. Bu noktada büyüme, enflasyon ve işsizlik rakamları incelenebilir.

Tablo 3.14 GSYH, Enflasyon, Büyüme ve İşsizlik Verileri (2002-2016)

Yıllar	GSYH (Milyar USD)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)
2002	231	6,2	29,8	10,8
2003	305	5,3	18,4	11
2004	390	9,4	9,3	10,8
2005	482	8,4	7,7	10,4
2006	526	6,9	9,6	9,5
2007	649	4,7	8,4	9,9
2008	742	0,7	10,1	12,7
2009	617	-4,8	6,8	12,6
2010	732	9,2	6,4	10,6
2011	774	8,8	10,5	9
2012	786	2,2	6,2	9,3
2013	823	4,2	7,4	9,6
2014	800	2,9	8,2	10,9
2015	856	6,1	8,8	10,8
2016	852	1,8	8,5	12,1

Kaynak: Eğilmez, M. (2017) “GSYH, Büyüme, Oranlar ve Tuhafliklar”, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/04/yeni-seri-gsyh-ve-buyume-oran-uzerine.html>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

Ekonominin en önemli göstergesi işsizliktir. (Özyıldız, 2017⁸³) Tablo incelendiğinde büyümenin düzensiz gerçekleştiği, enflasyonun 2004 yılından bu yana belirli bir seviyede seyrediyor olduğu ve işsizliğin 2012 ve sonrasında sürekli olarak arttığı görülmektedir. Türk Lirasında son yıllarda gerçekleşen değer kayıpları üretimi ithalata dayanan özel kesimi büyük ölçüde etkilemiş ve borçlanmada artışlar meydana getirmiştir. Bu süreçte bazı firmalar kapatılmış bazılarıysa yabancı yatırımcılara

⁸³ Özyıldız, H. (2017) “Borçluyum Kederliyim Her Ne Desen Haklısın”, <http://www.hakanozyildiz.com/2017/02/borcluyum-kederliyim-her-ne-desen-haklsn.html>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2017.

satılmak zorunda bırakılmıştır.⁸⁴ Ekonomide gerçekleşen bu olumsuz seyir borçlanarak büyüme eğilimini devam ettirmiştir. Ancak sözkonusu koşullarda değişim yaşanmadıkça borçlanma ve sonu görünen özelleştirmelerle ekonomik büyümeyi sürekli kılmak mümkün görünmemektedir.

Bu noktada siyasal iktidarın, borçların ödenemeyecek noktaya gelmesini ertelemek adına Varlık Fonu girişiminden kısaca bahsetmek gereklidir. Varlık fonu kamuya ait değerli varlıkları teminat göstererek borçlanmaya devam edebilmeyi hedeflemektedir. (Eğilmez, 2017⁸⁵) Şu halde siyasal iktidarın, borçlanarak büyüme yaratma politikasını benimsediği söylenebilir.

Tüm bu veriler ışığında iki sonuca varılabilir. Birincisi bankacılık sisteminin incelenen süreç dahilinde sürekli olarak alacaklandırılırken, hanehalkları ve özel kesimin sürekli olarak borçlandırılmasıdır. İkincisi ise hanehalkları ve özel kesimin borçlandırılırken kamu kesimi borçlarının sistematik olarak azaltılmasıdır. İşte bu noktada Türkiye’de devlet mekanizmasının kâr odaklı özel kesim unsuru gibi hareket ettiği ve adeta “Devlet A.Ş.” görünümüne ulaştığı söylenebilir.

YİD uygulamaları ise yukarıda anlatılan durumun büyük ölçekte uygulaması olarak görünmektedir. Devlet kamu hizmeti yükümlülüklerini, göreceli olarak gereksiz ve verimsiz olduğu durumlarda⁸⁶ dahi, -sürdürülebilir yapılmaya çalışılan-borçlanma yöntemleri ile hanehalklarına yüklemektedir. Yapım işleri için yüklenicilerle kazan-kazan düşüncesi içinde çalışmakta ve bankacılık sisteminin havadan para yaratmasını sağlamakla sermaye kesimi ile olan iyi ilişkilerini sürdürmektedir. Zira siyasi partiler siyasal iktidar yarışına girerken yalnız değildir (Öztekin, 2014: 117) ve sermaye kesiminin desteği siyasal maksimizasyon için ön koşul mesabesinde.

⁸⁴ ..., (2015) “5 Ayda 11 Milyarlık 40 Şirket Satıldı”, http://tv5haber.com/57673_5-ayda-11-milyarlik-40-sirket-satildi.html, Erişim Tarihi: 25 Ekim 2017.

⁸⁵ Eğilmez, M. (2017) “Karışık İşler Bunlar”, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/10/karsk-isler-bunlar.html>, Erişim Tarihi: 25 Ekim 2017.

⁸⁶ YİD modeli ile gerçekleşen ve aktarılan kaynaklar düşünüldüğünde alternatif maliyetinin oldukça yüksek olduğu görülecektir. Alternatif maliyet kapsamında; refah artışını doğrudan sağlayacak üretim işletmelerinin açılması, büyükşehirlere göçün önüne geçmek amaçlı Anadolu’da istihdam sağlayacak firmaların kurulması gibi örnekler verilebilir.

Devlet sermaye kesimi ile olan ilişkilerinde özel tarifeler uygulamaktadır. Bu bağlamda 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun geçici 67 ve 68. Maddeleri incelenebilir. Daha önce 2005 yılında değiştirilen kanunun 67. maddesine dayanılarak, 2006-2016 arası sermaye çevrelerinin ülkemizdeki menkul kıymet ve sermaye piyasası gelirleri ile mevduat faizleri, repo gelirleri ve katılım bankalarının elde ettiği kâr paylarından vergi almayan Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, çıkarılan kanunla⁸⁷ 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun söz konusu maddesinde bulunan "31/12/2015" ibaresini "31/12/2020" olarak değiştirerek, beş yıl daha faiz gelirlerinden %35'lere kadar alınabilecek vergiyi almamayı tercih etmiştir. (Bkz. 6655, m.2)

Kanun tasarısının muhalefet şerhinde muhalefet grubu, yıllık olarak 20 Milyar Liralık vergi potansiyelinin sermaye sahiplerine hibe edildiğini savunmakta, "Asgari ücretten bile vergi alınırken, yılda ortalama 20 Milyar Liralık bir vergiden vazgeçilmektedir." şeklindeki ifadelerle kanunu eleştirmiştir. (TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, YD.26, YY.1, SS.11: 14⁸⁸) "Asrın Projesi" şeklinde anılan Marmaray'ın yaklaşık 8 Milyar Liralık maliyeti ile kıyaslandığında önemli bir kaynağın kullanımının tercih edilmediği görülmektedir.

3.3.4. Kurulu sistematikte uyumlu Devlet A.Ş. ve Devletin bankaları

Türkiye'de devlet-sermaye kesimi ilişkileri 1980 darbesi ile başlatılan süreçte önemli yollar kat etmiş ve adeta birlikte yaşamayı öğrenmiş vaziyettedir. Daha önce de bahsedildiği gibi bankacılık sisteminin önünü açıcı pek çok mevzuat bu süreçte geliştirilmiştir. Bu durumun haliyle bazı göstergelerde olumlu çıktılar görülmektedir.

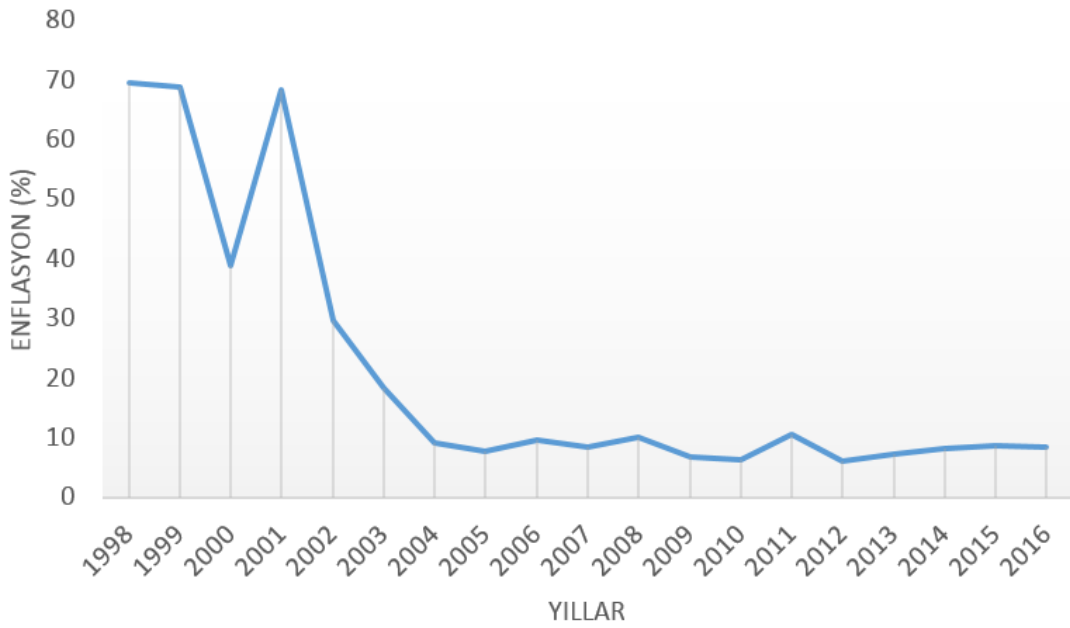
2002'deki siyasal iktidar değişimi, devletin sermaye kesimi ile olan ilişkilerini geliştirmek bağlamında Türkiye için önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. AK Parti adeta kendi iktidar dönemi için hazırlanan bir mevzuatla birlikte icraatlara başlamıştır. 2002 yılında; kamulaştırma ve devletleştirme politikalarını benimseyen

⁸⁷ 25/12/2015 tarihli ve 6655 sayılı Kanunun 2 nci maddesiyle, 67 nci maddenin on dokuzuncu fıkrasında yer alan "31.12.2015" ibaresi ile geçici 68 inci maddenin birinci fıkrasında yer alan "31/12/2015" ibaresi "31/12/2020" şeklinde değiştirilmiştir.

⁸⁸ TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu (2015) "Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı (1/318) ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu", <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss11.pdf>, Erişim Tarihi: 28 Ekim 2017.

bir siyasal parti yerine, sermayeyi önceleyen “muhafazakâr demokrat” (Erler, 2007: 129) bir parti olarak AK Parti’nin iktidara gelmesi, şüphesiz yaklaşık 20 yıl boyunca ortaya konan özelleştirme itkisi ile uyumlu bir sonuç vermiştir. Bu uyumluluk AK Parti’nin henüz ikinci yılı bile dolmadan enflasyonda önemli düzelmelerle sonuçlanmıştır. Bu kritik değişim aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.11 Enflasyon Verileri (1998-2016)

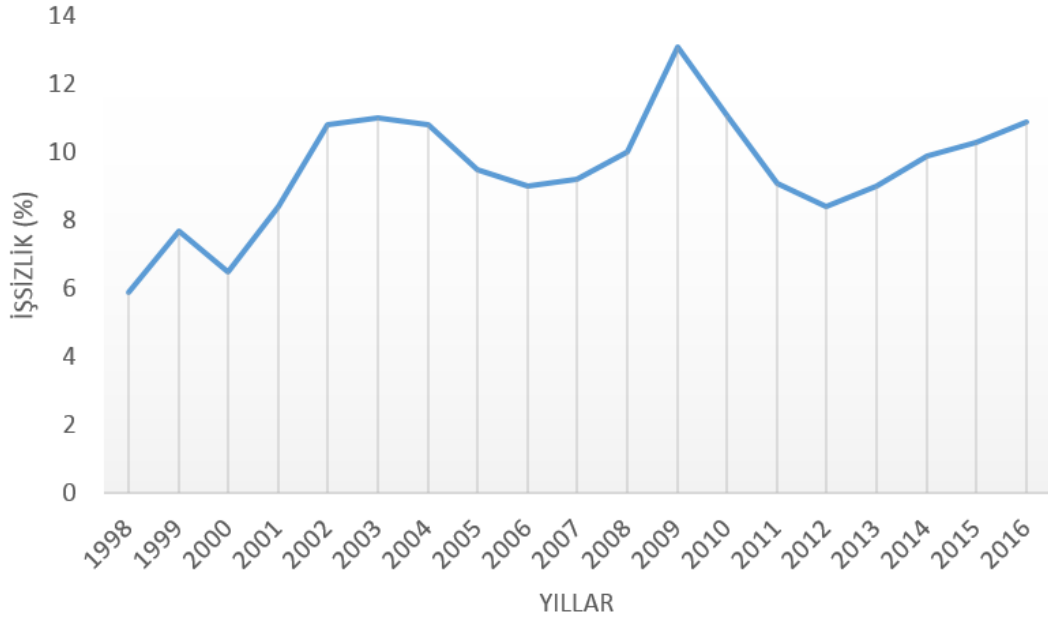
Kaynak: Eğilmez, M. (2017) “GSYH, Büyüme, Oranlar ve Tuhafliklar”, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/04/yeni-seri-gsyh-ve-buyume-oran-uzerine.html>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

Ancak bu ani ve olumlu değişimin devamı gelmemiş ve enflasyon verisi yaklaşık 13 yıldır belirli bir bantta seyrini sürdürmektedir. Bu noktadan hareketle devlet borçlanmalarını azaltıcı, hanehalkları ve özel kesim borçlanmalarını artırıcı politikaların enflasyon verisine katkısı durumu bu seviyelere kadar idare etmektedir.

Ekonominin bir başka önemli göstergesi olan işsizlikte ise önceki bölümlerde bahsi geçen borçlanmalara karşılık işsizliğin azaltılması sağlanamamıştır. İşsizlik verisinin AK Parti döneminde belirli bir seyir izlemediği, son tahlilde ise arttığı

gözlennmektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin temel politikası olan borçlanarak büyümenin istihdam sağlayıcı yönünün zayıf olduğu aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.12 İşsizlik Verileri (1998-2016)

Kaynak: Eğilmez, M. (2017) “GSYH, Büyüme, Oranlar ve Tuhafliklar”, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/04/yeni-seri-gsyh-ve-buyume-oran-uzerine.html>, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2017.

Bu durum paranın piyasalara tepeden arzı ile doğrudan alakalıdır. Zira para, piyasaya büyük şirketler başta olmak üzere özel kesimi kredilendirmek suretiyle arz edilmektedir. Piyasalarda kapitalist işletme süreçlerinin benimsenmesi işgücü piyasalarına da doğal olarak etkide bulunmuş, üretimlerde maliyetlerin azaltılması ve üretimin olabildiğince kâr yaratması hedeflendiğinden işçi ücretlerinin yükseltilmesi işverenlerce tercih edilmemiştir. İşverenlerin temel hedeflerinin sonsuz kâr elde etmek, devletin temel hedefinin ise büyüme sağlamak ve GSYH verilerini yukarı çekmek olması ücret politikalarının göz ardı edilmesi ile sonuçlanmıştır. Zira gösterge ekonomisinin iyi sonuçlar vermesi sorunların görülmesini perdelemiştir.

Paranın piyasalara tepeden arz edilmesi ile yatırımlardan elde edilen refah büyük ölçüde kapitalist işletme sahiplerinde birikmektedir. Bu durumun aksi, paranın

piyasalara tabandan verilmesidir. Paranın piyasalara tabandan verilmesi, hanehalklarına sağlanacak ek gelirlerle ürün talebinin tabanda başlatılması anlamına gelmektedir. Düşünceye göre ek gelir elde eden hanehalkları tüketimlerini artıracak, artan tüketim karşısında yeni işletmeler kurulacak ve yeni işletmeler de işgücü talebini doğuracaktır. Bu düşünce toplumsal refah adına son derecede olumlu olsa da bankacılığın sermaye kesimi lehine karşılıksız fazla yaratması ve bu durumu mevzuatla destekleyen siyasal iktidarlar düşünüldüğünde, taban tarafından etkin ve kurumsal bir toplumsal hareket üretilmedikçe gerçekleşmesi mümkün olmayacak özelliktedir.

Paranın tabandan değil de tepeden arzı sistematığı uzun yıllarda kurumsallaşmış ve bu süreçte devlet ve sermaye kesiminin birlikte yaşama ve faydaları uyumlaştırma becerisi geliştirdikleri görülmektedir. Temmuz 2017 itibarıyla aktif büyüklüklerine göre banka sıralamaları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.15 Aktif Büyüklüklerine Göre Bankalar Sıralaması

Sıra	Banka	Toplam Aktifler (Milyon TL)
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	399 947
2	Türkiye İş Bankası A.Ş.	340 510
3	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	308 683
4	Akbank T.A.Ş.	290 562
5	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	265 125
6	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	264 808
7	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	236 623
8	Finans Bank A.Ş.	116 437
9	Denizbank A.Ş.	110 973
10	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	80 365

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2017) <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/4/>, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2017.

Tablodan da görüldüğü üzere listenin ilk sırasında T.C. Ziraat Bankası yer almakta ve diğer iki kamu bankası da ilk yedi banka içerisinde yer almaktadır.

Konu bankaların faaliyet raporları incelendiğinde hedeflerinin sektördeki paylarını artırmak olduğu görülmektedir. Hem kâr hedefleri hem de kredi yaratma sistemikleri düşünüldüğünde diğer özel kesim bankalardan bir farkları bulunmamaktadır. Bu anlamda devletin, güncel politikalarıyla diğer özel kesim bankalarla da uyumlu olan bir piyasa aktörü konumunda olduğu görülmektedir.

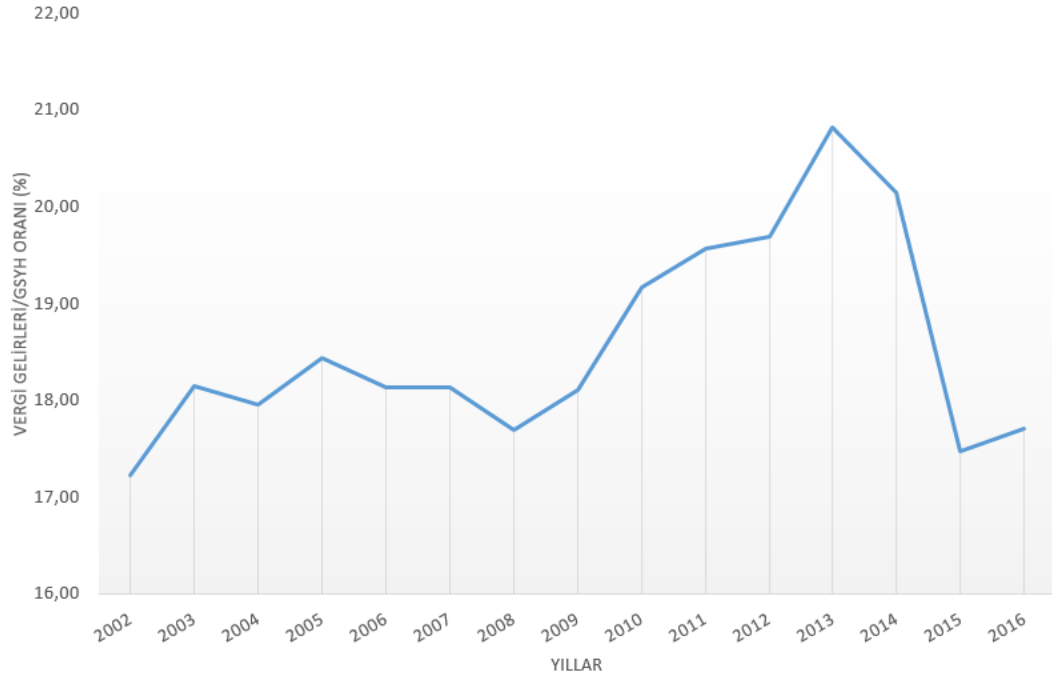
Kamu hizmetlerinin azaldığı, yararlılığı tartışmalı olan YİD modeli türünden kamu özel ortaklıklarının arttığı günümüz Türkiye'sinde devletin, bankacılık sektöründe anapara ve faiz kazançlarıyla kâr hedeflediği görülmektedir. Devletin ortaklığının bulunduğu konu bankalar da aynı merkez bankası ekosistemi altında çalıştıklarından, yarattıkları krediler için zorunlu karşılıklar bulmaları gerekmektedir. Hanehalklarının tasarruf oranlarının doğal olarak sınırlı olması veya olmaması bankaları dış borçlanmaya itmektedir. Gündoğan'ın örneğinde de belirtildiği gibi paranın ekonomiye mevcut yöntemler kullanılarak sokulması, hanehalkları adına borca dayalı bir ekonominin yaratılmasını sağlamaktadır.

Kamu maliyesinde “2002-2016 döneminde, merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ye oranının yüzde 11,2'den yüzde 1,2'ye, AB tanımlı genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının ise yaklaşık 44 puan azalarak yüzde 72,1'den yüzde 28,3'e düştüğü görülmektedir.” (T.C. Maliye Bakanlığı, 2016: 3⁸⁹) Bununla beraber vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı, bütçe gerçekleştirmelerinde %17,7 olarak görülmektedir. (s.35)

“Toplam vergi yükü, bir ülkede belli bir dönemde (yılıda) ödenen tüm vergilerin o dönemde elde edilen gayri safi yurt içi hasılaya oranı şeklinde hesaplanmaktadır.” (İnaltonç, 2012: 17) Vergi yükü, devletin toplumsal refah yaklaşımının bir ölçüde göstergesi niteliğindedir. Vergi gelirlerinin yıllar bazında GSYH'ye oranını gösterir grafik aşağıda verilmiştir:

⁸⁹ T.C. Maliye Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, <http://www.maliye.gov.tr/bakanlik-duyurulari/maliye-bakanligi-2016-yili-faaliyet-rapor/>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

Şekil 3.13 Vergi Gelirlerinin GSYH Verisine Oranı (2002-2016)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü,

<http://www.gep.gov.tr/web/RUlusal.aspx?prmts=115/>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2017.⁹⁰

T.C. Maliye Bakanlığı (2016) “2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu”,

<http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

T.C. Maliye Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”,

<http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

Siyasal iktidarın neoliberal sıfır devlet politikaları düşünüldüğünde vergilerin GSYH’ye oranının artması akla uygun görünmemektedir. Zira bir yandan kamu kesimi ölçeği küçülmekte diğer yandan vergi oranları artış göstermektedir. Bu durum

⁹⁰ T.C. Maliye Bakanlığı Gelir Politikaları Genel Müdürlüğü sayfasında 2002’den 2014’e kadar olan Vergi Gelirleri/GSYH oranları, eski GSYH hesaplama yöntemiyle hesaplanan verilere dayanmaktadır. 2015 ve 2016 verileri ise GSYH hesaplama yöntemi değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla, oranın 2014 sonrasındaki düşüşünün TÜİK hesaplama yöntemi değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

ekonomi yönetiminde, devleti hanehalklarının karşısına koyan ve devleti adeta kâr amacı güden bir piyasa kişisi olarak algılayan siyasi anlayışın varlığını ortaya koymaktadır.

3.3.5. YİD modeli özelinde iktisadi bir analiz

2002'den bu yana siyasal iktidarı elinde bulunduran AK Parti'nin YİD modeli algısını analiz etmek adına bazı kavramlara değinmek gerekmektedir. Bu kavramlar neoliberalizm ve finansal küreselleşme olarak verilebilir.

Yüzyıllardır kurumsal anlamda süregelen iktisat politikaları, halen anaakımlar olarak adlandırılan iki yaklaşım üzerinden tartışılmaktadır. Bunlar klasik ve keynesyen yaklaşımlardır. Daha tartışmanın başında bu ikilemin bir algısal felce yol açtığı söylenebilir.

Ekonomik sorunlar bu ikilemin oluşturduğu düzlem üzerinde tartışıldığından krizlerle başlayan ve krizlerle sonlanan iktisadi dönemlerden bahsedilir. Klasik iktisadi eğilimli politikaların egemen olduğu bir dönem büyük ölçekli bir küresel ekonomik krize dönüştüğünde keynesyen eğilimli politikaların egemen olduğu yeni bir döneme geçilmektedir. Bu dönüm noktaları 1929, 1970, 2008 yıllarıyla örneklenebilir.

Literatürde bu anaakımlar üzerinde değerlendirmeler yapılmakta ve bakış açısı felce uğratılmaktadır. Zira konu yöntemler sırayla pek çok kez denenme imkânı bulmuştur. Bireysel özgürlükler, baskıcı devletsel refleksler, sendikal tartışmalar özelinde ekonomik refah konusunda hedef saptırıcı nitelikli pek çok tartışmanın yapıldığı görülmektedir. (Bkz. Akıllı, 2010: 29-32) Bununla beraber temel sorun paylaşımında adaletin sağlanamamasıdır.

Paylaşım sorununun nedeninin sözkonusu kesimlerin karşılıksız eldeleri olduğu söylenebilir. Buradan hareketle paranın yaratılması sürecinin kimler tarafından sağlandığı, sağlayıcıların değişmesi halinde ekonominin nasıl bir hal alacağı önemli sorular olarak görünmektedir. Bir örnek olarak bankacılık işlemlerinin tamamen devletleştirilmesi incelenebilir. Bu yöntemle, yaratılan anaparaların hanehalklarına

kamusal yatırımlar olarak yönlendirilmesi, hanehalklarının vergi yükünü büyük ölçüde azaltabilir.

Literatürde pek çok örneğine rastlanılabilen ve yukarıda bahsi geçen ikilemin oluşturduğu algısal atmosfer aşağıdaki örnekte izlenebilir.

“Refah devletine yönelik tüm bu eleştiriler sonuçta ABD ve İngiltere başta olmak üzere Keynesyen ekonomiye karşı neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesine yol açmıştır. İlk olarak Latin Amerika ülkelerindeki tehlikeli sosyalist yükselişe karşı Pinochet eliyle gerçekleştirilen bir askeri darbe sonrasında monetarist ekolün öğrencileri olan monetarist ekolün öğrencileri olan Chicago Boys tarafından Şili’de uygulama alanı bulan neoliberalizm, daha sonra ABD’de Ronald Reagan, İngiltere’de ise Margaret Thatcher dönemlerinde keskin bir dönüşle başat ekonomi anlayışı haline gelmiştir.” (Akıllı, 2010: 32)

Neoliberalizm liberalizmin bir türevi olarak, ekonomiye devlet müdahalesinin kaldırılması, toplumsal refah harcamalarının azaltılması, devlet yapısının her anlamda küçültülmesi (Akıllı, 2010: 32); buna ek olarak IMF, DB, uluslararası finans kurumları ve uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının oluşturduğu konsorsiyumun dünya genelinde tüm hanehalklarının toplumsal refahının yegâne belirleyicisi olarak kabul edilmesini içeren bir program ortaya koymaktadır. Bu program büyük yatırımlar konusunda yönlendirici politikalar izlemektedir.

Örneklendirildiği üzere günümüz ekonomisinin neoliberalizmi kabullenmesi belirgin olaylar ve çözüm önerilerine dayanmamaktadır. Örneğin kredi derecelendirme kuruluşlarının ülke ekonomilerini derecelendirmesi, parasal yatırımların bu yollarla yönlendirilmesi, yine parasal yatırımların merkez bankacılığı, DB ve IMF araçlarıyla tepeden yönlendirilmesinin gerekçesi ortaya konamamaktadır. Hatta, 2008 krizinde kredi derecelendirme kuruluşlarının yaptıkları belirgin, bazılarına göre kasıt içeren hatalar⁹¹, bankacılığın kredilendirmeler suretiyle karşılıksız para yaratması ve krizin

⁹¹ Bu konuda “Inside Job” (2008) adlı belgesel-film izlenebilir.

temel nedeni olarak gösterilen derin ve karmaşık finansal işlemler, (Oktar ve d., 2013: 1) neoliberalizmin tercih edilmemesi adına pek çok önerme sağlamaktadır.

YİD modelinin tercih edilmesi ile ilgili neoliberal politikalara destek olarak finansal küreselleşmeden bahsedilebilir. Finansal küreselleşme, kavramsal olarak sınır ötesi sermaye akımlarının arttığı bir durumu ifade etmektedir. Sermaye akımı bir ülke ile diğer ülkeler arasındaki borç, portföy yatırımları, doğrudan yatırımlar ve gayri menkul yatırımlarından oluşmakta ve konu ülkenin sermaye hesabında izlenmektedir. Dolayısıyla sermaye hesaplarının liberalleşmesi finansal entegrasyonu artırmaktadır. (Oktar ve d., 2013: 5)

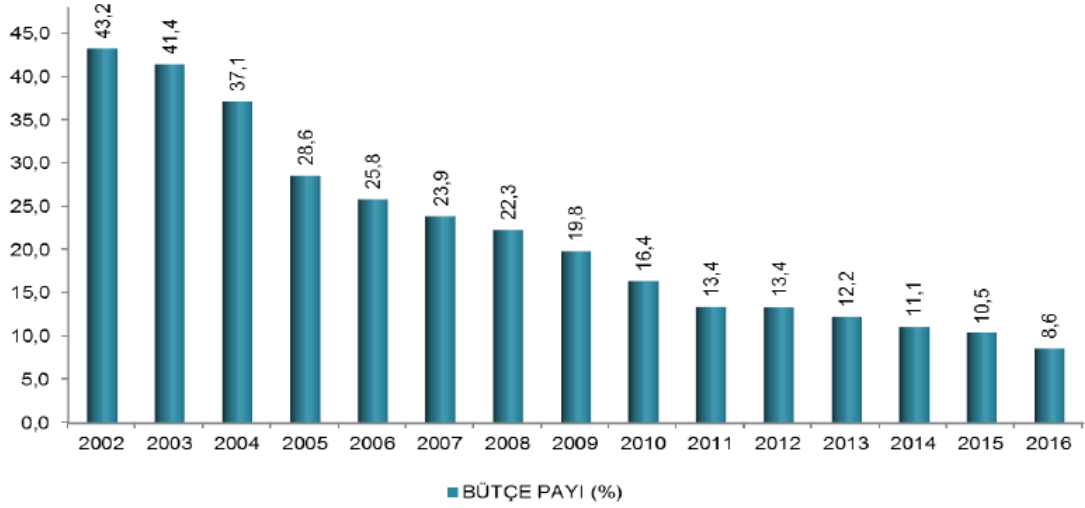
Finansal piyasalarda internet altyapısının gelişimine paralel olarak meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin yarattığı kâr potansiyeli, piyasalardaki kurum ve finansal araç sayısını sürekli olarak artırmıştır. (Oktar ve d., 2013: 2) Finansal küreselleşme, pek çok yerel finans piyasasının küresel ölçekli tek bir finansal piyasada konumlanmasını ve sermaye hareketliliğinin bu yolla kolaylaşmasını beraberinde getirmektedir. Ancak Oktar ve arkadaşlarına göre bu küreselleşmenin gerçek anlamda sağlanabilmesi için konu devletlerde finansal liberalizasyon süreçlerinin önünün açılması ve kamu kesimi kontrolünün geri çekilmesi sağlanmalıdır. (2013: 6)

Finansal küreselleşmenin sağlanması ile ilgili son bir madde olarak piyasa aktörlerinin az sayıda para biriminin kullanılması konusundaki konsorsiyumlardır. Bu para birimi günümüzde ABD doları olarak kabul edilmektedir.

Finansal liberalizasyon Türkiye’de; sermaye akımlarındaki ani değişimlerin, güçlü ve derin finansal piyasalara sahip olan ülke ekonomileri üzerindeki etkisinin daha az olacağı öngörüsü ve siyasal motivasyonlarla beslenen ekonomik büyüme isteği sonucu, anaakım siyasal çevrelerce geniş kabul görmüştür. Bu konuda, 1980’lerde başlayan mevzuat değişiklikleri 2000’lerde tamamlanmış ve buna paralel olarak neoliberal politikalar hızla uygulanmaya başlanmıştır. Bu noktada Türkiye’de yaşanan finansal liberalizasyon süreci ile bütçedeki faiz giderleri arasında birlikte değişimden bahsedilebilir.

Ekonominin küresel sermaye ile uyum içinde yürütülmesi, bütçe içindeki faiz ödemelerinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bütçeden faize aktarılan paranın oransal olarak istikrarla azaltılması aşağıdaki grafikte izlenebilir.

Şekil 3.14 Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı (2002-2016)

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, <http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

Bir tespit olarak, kapitalizm sistematığının ürettiği finansal küreselleşme olgusu, kapitalizmin çerçevesini fevkalade şekillendirerek yeni bir süreci, kapitalizmin finansallaşma sürecini ortaya çıkarmıştır denebilir. Bu değişim iktisadi faaliyetlerin eksenini üretimden ziyade finansa kaydırmıştır. (Oktar ve d., 2013: 21)

3.3.6. AK Parti yaklaşımı ve YİD uygulamaları

Türkiye’de finansal küreselleşme ve neoliberal uygulama süreçlerinin AK Parti hükümetleri ile birlikte hızlandığı görülmektedir. AK Parti ekonomik liberalizmi benimsemiştir. Parti, Parti Programının üçüncü bölümünde kendisinin, tüm kurum ve

kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yana olduğunu belirtmiştir. (AK Parti, Parti Programı⁹²) Programda bununla paralel şu ifadeler yer almaktadır:

“Partimiz, Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser.

Özelleştirme daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemlidir. Özelleştirme, ekonomide verimi arttırmayı, devleti tam rekabet ortamını bozabilecek faaliyetlerden çıkarmayı sağlayacak bir uygulamadır.

Uluslararası bilgi birikimi ve tecrübenin transferinde önemli rol oynayan yabancı sermayenin, Türk ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunacağına inanır.

AB, DB, IMF ve diğer uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerimizin, ekonomimizin ihtiyaçları ve ulusal çıkarlarımız doğrultusunda sürdürülmesi gerektiğine inanır.” (AK Parti, Parti Programı⁹³)

Parti ayrıca tekelleşmeye izin vermeme ve bölgesel dengesizlikleri azaltma konusunda görüş bildirmektedir. Ekonomik istikrarın büyüme ile büyümenin de yatırımlarla sağlanacağına inandığını belirten AK Parti bu nedenle istihdamı artıracak yatırımları destekleyeceğini de eklemektedir.

Program finans konusunda da “Finans sektörünün üretimi destekleyecek biçimde yapılanmasını ve yeni finansal tekniklerin geliştirilmesini temin edecektir.” şeklindeki ifadeye yer vermiştir.

Partinin programında yer alan bu hedeflere genel anlamda ulaşıldığı görülmektedir. AK Parti, devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini kabullenmiş ve bunu özelleştirmelerle önemli ölçüde sağlamıştır.

⁹² AK Parti, “Parti Programı”, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>, Erişim Tarihi: 22 Kasım 2017.

⁹³ AK Parti, “Parti Programı”, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>, Erişim Tarihi: 22 Kasım 2017.

Ekonomide AK Parti yaklaşımını destekler düşüncedeki Zürcher, Türkiye'nin gizil gücünün ortaya çıkarılmasını, özelleştirmelerin artırılmasının ve devlet mekanizmalarının küçültülmesinin "kaçınılmaz" gerekliliğine bağlamaktadır. (Zürcher, 2016: 479) Oysa özelleştirmeler ve küçülmeler hanehalklarına refah getirmemekte, aksine devlet mekanizmasının sürekli olarak küresel sermayeyi besleyen bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır. Üstelik sözkonusu durum, devletleri ve hanehalklarını bankalara bağımlı hale getiren ve bankalara rağmen herhangi bir faaliyetin yapılamayacağı bir ekonomik sistem yaratmaktadır.

Mevcut demokrasi anlayışı doğrultusunda yurt çapında propaganda yapma zorunluluğu, siyasal iktidarlar için sermaye gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla siyasal iktidarların ve bu iktidarların kararlarının, küresel sermaye etkilerinden bağımsız düşünülmesi mümkün görünmemektedir.

Devletler en temel tanımıyla toplumların bizatihi kendi varlıkları için yarattığı tüzel kişilerdir. Günümüz demokrasilerinde toplumların kendilerini seçimler vasıtasıyla yönettikleri varsayılmaktadır. Oysa toplumsal bir hizmet yaratıcı olması beklenen günümüz devletlerinin hedeflerinin toplumsal refaktan ziyade ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Görülen o ki ekseni üretimden finansa kaymış olan iktisadi faaliyetler ile siyasetin sermaye bağımlılığı birbirini destekler mahiyette olup devletlerin hanehalkları nezdindeki kurumsal amaçlarını saptırmaktadır.

AK Parti yetkilileri, Türk bankacılık sektörünün çok güçlü olduğunu vurgulayarak övünmekte (Şimşek, 2009⁹⁴) ve "faiz lobisi"ni ise sürekli olarak suçlamaktadırlar. (haberturk.com, 09.12.2016⁹⁵) Faiz lobisi diye nitelendirilen grubun sermaye sahipleri ve bankalar olması ve bunların nemalandırılmasının bizzat hükümet eliyle sağlanması ayrıca tartışma konusudur.

Bu noktada AK Parti'nin son derecede güçlü propaganda araçlarıyla, IMF'ye olan 22 Milyar TL borcun bitmesini, Türkiye'nin prangalarından kurtulması olarak göstermesi de incelenmesi gereken bir başka noktadır. IMF borçları, Türkiye'nin

⁹⁴ Maliye Eski Bakanı M. Şimşek'in 18-20 Ekim 2009 tarihli konuşmasından alınmıştır.

⁹⁵ ..., (09.12.2016) "Erdoğan Faiz Lobisine Seslendi: Geçen Yıl Ne Kazandınız, Bu Yıl Ne Kazandınız?", <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1334495-cumhurbaskani-erdogan-sorulari-yanitliyor/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

toplam borç tutarının görece küçük bir kısmını ifade etmektedir. Zira yalnızca 2016 yılında ödenen faiz tutarı dahi 50,2 Milyar TL olarak bütçe gerçekleştirmelerinde yer almıştır. (T.C. Maliye Bakanlığı, 2016⁹⁶)

AK Parti, Parti Programında; AB, DB, IMF ve diğer uluslararası kuruluşlara olan bağlılığını da belirtmektedir. Bu şekilde küresel sermaye merkezli bir ekonomi politikası ortaya koyan Parti, küresel sermaye ile uyumlu çalışacağının garantisini vermektedir. YİD modeli de bu iradenin önemli bir politika unsuru konumundadır. Bu konuda T.C. Kalkınma Bakanlığı Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü'nün “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu” önemli bilgiler içermektedir.

Raporun henüz giriş bölümünde sürekli tekrarlanan; nüfusa bağlı kamusal hizmet ihtiyaçları artışından ve kısıtlı kamu kaynağı öğretisinden hareketle kamu hizmetlerinde özel sektör katılımının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Aynı bölümde Kamu-Özel İşbirliği/Ortaklığı⁹⁷; “bir sözleşmeye dayalı olarak yatırım ve hizmetlerin, projeye yönelik maliyet, risk ve getirilerinin kamu ve özel sektör arasında dengeli bir şekilde paylaşılması yoluyla gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017⁹⁸) Bununla beraber uygulamalarda mevzuat gereği yüklenici ve finansçı tarafların kazançlarının garanti altına alındığı görülmektedir.

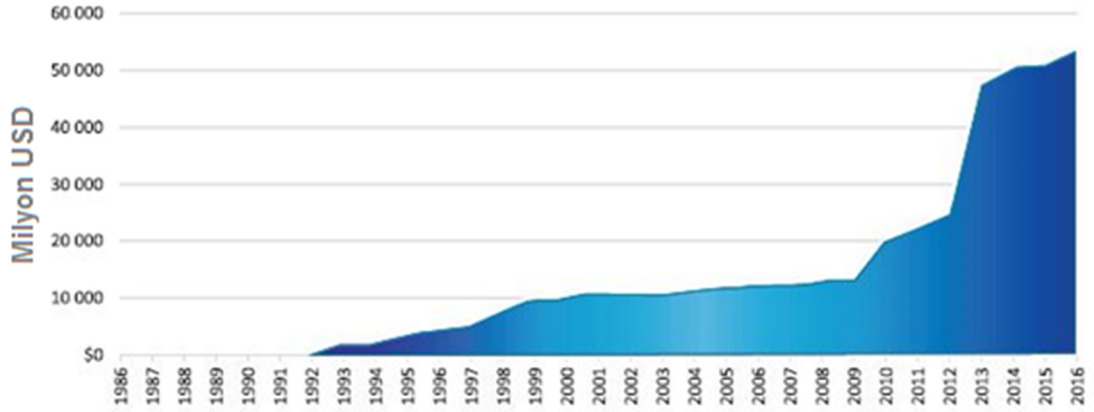
Türkiye’de yıllara göre KÖO proje yatırım tutarlarının kümülatif değeri Milyon ABD Doları bazında Şekil 3.15’teki grafikte verilmiştir.

⁹⁶ T.C. Maliye Bakanlığı (2016) “Yıllık Ekonomik Rapor 2016”, <http://www.gep.gov.tr/Tablo/Download2.aspx?prmts=1602/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

⁹⁷ Çalışmada KÖO kısaltması kullanılacaktır.

⁹⁸ T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzelIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

Şekil 3.15 Yıllara Göre KÖO Proje Yatırım Tutarlarının Kümülatif Değeri

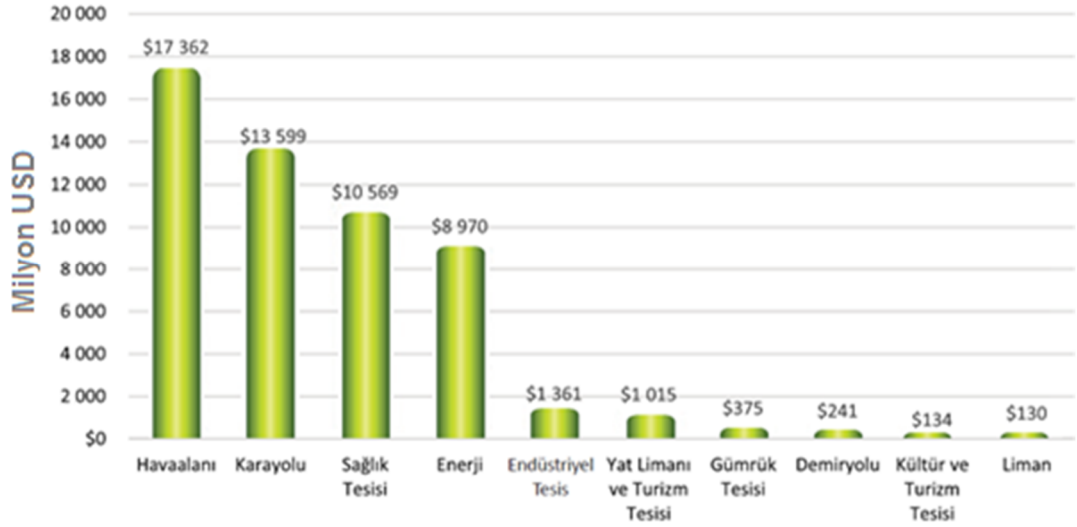

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzellIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

Grafikteki verilere dayanarak mevzuatın gelişimine paralel bir uygulama artışından bahsedilebilir. Ancak grafiğin en belirgin özelliği 2008 küresel krizi sonrasındaki artış olarak göze çarpmaktadır. Görünen o ki küresel kriz, ekonomik büyüme verilerini tetikleyeceği düşünülen KÖO uygulamalarını içeren bir siyasal refleks üretmiştir. Bu durum KÖO uygulamalarının büyüme açısından kısa vadede sonuç veren bir yöntem olduğu konusundaki görüşleri (Bkz. Alagöz ve Yokuş, 2017) desteklemektedir.

Türkiye’de KÖO projelerinin sektörel dağılımı, yatırım tutarına göre 1986-2016 yılları arasında Şekil 3.16’daki gibi gerçekleşmiştir.

Şekil 3.16 KÖO Projelerinin Sektörel Dağılımı

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzellIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

KÖO projelerinin son yıllarda havayolları başta olmak üzere karayolları ve sağlık sektörlerine kaydığı görülmektedir. Kalkınma Bakanlığı Raporu’na göre işletmede olan KÖO uygulamaları kapsamında devlete ödenecek olan net parasal miktar 31,5 Milyar TL olarak öngörülmüştür. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017: 24) Aynı rapora göre yapım aşamasındaki projelerin net parasal getirisi ise 7,8 Milyar TL olarak öngörülmektedir. (s.25) Bu verilerde dikkat çeken husus sektörel bazda getiriler arasındaki farklılıklardır. Örneğin işletmedeki projelerin getirilerinde havaalanı projeleri⁹⁹ en yüksek getiriyi sağlarken karayolları projeleri¹⁰⁰ görece düşük getiri sağlamaktadır. Bununla beraber işletmedeki sağlık tesisi projelerinin devleti 1,7 Milyar TL borçlandıracağı ve enerji tesisleri ile liman projelerinin 18,7 Milyar TL alacaklandıracağı öngörülmüştür. (s.24) Yapım aşamasındaki projelerde ise havaalanı projeleri kapsamında 36,3 Milyar TL’lik getiri ile sağlık sektörü kapsamında 28,5 Milyar TL’lik götürü öngörülmektedir. Karayolları başta olmak üzere diğer

⁹⁹ 13,8 Milyar TL

¹⁰⁰ 22,0 Milyon TL

sektörlerde getiri beklentileri belirtilmemiştir. (s.25) Bu anlamda YİD gibi aynı yöntemin tercih edildiği uygulamalarda sektörel bazda önemli getiri farklılıkları göze çarpmaktadır. Bir tespit olarak bahsi geçen getiri ve götürü hesaplarının yolcu sayıları türünden tahminler içerdiği ve bu durumun risk ibresini hazine aleyhine çevirdiği söylenebilir.

YİD modeli KÖO bünyesinde önemli bir alanı işgal etmektedir. 1986-2016 yılları arasında uygulama sözleşmesi imzalanan 211 KÖO projesinin %48'inde (101 projede) YİD modeli tercih edilmiştir. YİD modelini %41 (87 proje) ile devletin mevcut bir tesisinin işletme hakkının belirli bir süre özel sektöre devrini içeren İHD modeli tercih edilmiştir. (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017: 14, 18)

KÖO projeleri sözleşme büyüklüğü başlığında incelendiğinde en büyük payın 77,6 Milyar USD ile yine YİD modeli projelerine ait olduğu görülmektedir. Uygulama sözleşmesi imzalanan YİD modelinde ise en büyük payın 30 proje ile karayolları sektöründe olduğu görülmektedir.

Model pek çok açıdan eleştirilere konu olmaktadır. CHP milletvekili Aykut Erdoğan YİD modeli ile gerçekleştirilen İstanbul Yeni Havalimanı'nı "ekolojik, teknik, hukuki ve ekonomik açıdan bir mega felaket" olarak tanımlamaktadır. Erdoğan, riskin önemli bölümünü kamu kesiminin üstlendiğinden hareketle; (3,5 Milyar Avro'su kamu bankaları ve 1,1 Milyar Avro'su özel bankalardan olmak üzere) 4,6 Milyar Avro finansman ve 6,5 Milyar Avro talep garantisi olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 11,1 Milyar Avro olan finansman garantörlüğünü eleştirmektedir. Erdoğan devamla projenin; Kuzey Ormanlarının yok olmasından hareketle ekolojik, uçuş tehlikesi yaratan hava koşullarından ve kuşların göç yolu üzerinde olmasından hareketle teknik, iddia edilen yolsuzluk ve kanunsuzluklardan hareketle hukuki açıdan felaket olduğunu belirtmektedir. (odatv.com, 17.10.2015¹⁰¹)

Buna karşın hükümet tarafından Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan; 2025'te yalnızca konu havalimanından 25 Milyar Dolar'lık bir katma değer oluşturma, 2020'lerde yaklaşık 200 bin istihdam sağlama, 2018'in ilk yarısında

¹⁰¹ ..., (17.10.2015) "Mega Felaket", <http://odatv.com/mega-felakat-1710151200.html>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2017.

90 Milyon yolcuya hizmet edecek olan ilk etabı açma ve son olarak 200 Milyon yolcuya ulaşma hedeflerini sıralamaktadır. (DHMI, 2017^{102, 103}) Arslan, projenin Türkiye ekonomisine katkısının, 2025 yılı için milli gelirin %4,9'u büyüklüğünde olacağı öngörüsünü belirtmiştir.¹⁰⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan projenin çevre konusunda dünya çapında örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Cumhurbaşkanı aynı zamanda 10,2 Milyar Avro yatırım maliyeti ve yaklaşık 22,1 Milyar Avro artı KDV kira bedeliyle toplamda yaklaşık 32,3 Milyar Avro'ya tekabül eden yatırımın büyüklüğüne, havalimanının getireceği ekonomik hareketlenmeye ve istihdam gibi diğer avantajlara vurgu yapmaktadır. (DHMI, 2015¹⁰⁵) Havalimanında havacılık tıp merkezi ve ticaret merkezlerinin yer alacağı belirtilmektedir.¹⁰⁶ Havalimanı aşağıdaki resimde işaretlemeye gerek duyulmayacak şekilde uzaydan görülebilmektedir.

Resim 3.3 İstanbul Yeni Havalimanı'nın Uzaydan Görüntüsü

Kaynak: Algedik, Ö. (2017) "İstanbul Uyuz Mu Olmuş?", <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/09/istanbul-uyuz-mu-olmus/>, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2017.

Bahsi geçen görüşler siyasi hedeflerle şekillendirildiğinden verilen bilgiler eksiklikler içermektedir. Bu açıdan yanlı olmaları doğal karşılanabilir. Ancak şu açıkça görülmektedir ki siyasal iktidar kanadı projenin gösterge ekonomisi ve istihdam

¹⁰² DHMI (2017) "Udh Bakanı Ahmet Arslan'dan, İstanbul Yeni Havalimanı İnşaatıyla İlgili Değerlendirmeler...", <http://www.dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=2983#.WegJ-1u0PIU/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

¹⁰³ Ek bilgi için bkz. İGA, "İstanbul Yeni Havalimanı Ekonomik Etki Analizi", <http://www.igairport.com/bilgi-merkezi/iga-dokumanlari/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

¹⁰⁴ ..., (06.01.2017) "Bakan Arslan Açıkladı: 3. Havalimanı...", <http://www.aksam.com.tr/guncel/bakan-arslan-acikladi-3-havalimani/haber-583669/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

¹⁰⁵ DHMI (2015) "İstanbul Yeni Havalimanı Kredi Sözleşmesi İmzalandı", <http://www.dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=2610#.WegKA1u0PIU/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

¹⁰⁶ Çalışkan, U. (2014) "9 Soruda Üçüncü Havalimanı Projesi" <http://www.diken.com.tr/9-soruda-ucuncu-havalimani-projesi/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

gibi yan kazanımlarıyla ilgilenirken muhalefet kanadı ise uygulama aşamalarında gösterilen usulsüzlükler¹⁰⁷ ve çevresel olumsuzluklarını vurgulamaktadır. Havalimanı ihalesini kazanan Kalyon, Cengiz, Limak, Mapa ve Kolin İnşaat Ortaklığının çok sayıdaki kamu ihalesini kazanması da ayrıca eleştirmektedir. (Çalışkan, 2014¹⁰⁸)

YİD modeli ile gerçekleştirilen karayolları projelerinde ise ekonomik eleştirilerin daha yoğun olduğu görülmektedir. Son dönemde Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Osmangazi Köprüsü ve Avrasya Tüneli YİD modeli çerçevesinde yaptırılmıştır. YİD modeliyle hizmete sunulan tünel ve köprü geçiş ücretlerinin, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü geçiş ücretlerine göre belirgin farklarla yüksek olduğu görülmektedir. Veriler aşağıdaki tabloda izlenebilir.

Tablo 3.16 Bazı Köprü ve Tünellerdeki Ücret Tarifeleri

Sınıf ¹⁰⁹	15 Temmuz Şehitler ve Fatih Sultan Mehmet Köprüleri	Yavuz Sultan Selim Köprüsü	Osmangazi Köprüsü	Avrasya Tüneli
1	7	12,2	65,65	16,6
2	9	16,2	105,05	24,9
3	22,25	30,15	124,7	-
4	44,5	76,5	165,4	-
5	59,25	95,15	208,75	-

Kaynak: Avrasya Tüneli, <https://www.avrasyatuneli.com/>, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2017.; KGM, <http://www.kgm.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2017.

Özellikle Osmangazi Köprüsü geçiş ücretleriyle ilgili eleştiriler gündem yaratmaktadır. Zira geçiş ücretinin yüksekliği neden gösterilerek köprünün tercih edilmediği vurgulanmaktadır. Bundan dolayı sözleşmede 35 USD + KDV olan

¹⁰⁷ Konuyla ilgili ekonomik süreçler hakkında şu makale incelenebilir: Özyıldız, H. (2015) “3. Havaalanının Tüm Finansman Risklerini Hazine Üstlenmiştir”, <http://www.hakanozyildiz.com/2015/10/3-havaalannn-tum-finansman-risklerini.html>, Erişim Tarihi: 21 Kasım 2017.

¹⁰⁸ Çalışkan, U. (2014) “9 Soruda Üçüncü Havalimanı Projesi” <http://www.diken.com.tr/9-soruda-ucuncu-havalimani-projesi/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

¹⁰⁹ Sınıf açılımları şu şekildedir: Sınıf 1: Aks aralığı 3.20 m’den küçük iki akslı araçlar, Sınıf 2: Aks aralığı 3.20 m ve 3.20 m’den büyük iki akslı araçlar, Sınıf 3: 3 akslı her türlü araçlar, Sınıf 4: 4 ve 5 akslı her türlü araçlar, Sınıf 5: 6 ve yukarı akslı araçlar

(kabaca 41,30 USD) geçiş ücreti KDV dahil 65,65 TL olarak uygulanmaktadır. Bu durum güncel kurda¹¹⁰ 17,89 USD'ye tekabül etmektedir. Dolayısıyla geçiş sayısının belirlenen sayıya ulaşması durumunda bile 23,41 USD'lik (85,91 TL'lik) farkın devlet tarafından işletmeciye ödenmesi durumu sözkonusudur. Bu konuda açıklamalarda bulunan Ulaştırma Bakanı Arslan, günlük araç garantisinin 40 000 olarak belirlendiği köprüdeki geçiş sayılarının Temmuz 2017 itibarıyla yaklaşık 20 000 araca ulaştığını belirtmiştir. Bakana göre fizibilite çalışmalarında belirlenen rakamlara ulaşılabileceği öngörülmektedir.¹¹¹

Yukarıdaki veriler ele alındığında hizmetin türüne, tercih edilirliğine, çevresel etkilerine ve ekonomik yansımalarına çeşitli açılardan yaklaşılabilecek olsa da fayda-zarar analizi oldukça karmaşıktır. Bununla beraber modelin normal koşullar altında ekonomik açıdan yüklenicilere kâr sağladığı teorik bir gerçekliktir. Özellikle karayolu projelerinde araç geçiş sayıları eleştiri konusu olsa da devletin; ağır taşıtları Yavuz Sultan Selim Köprüsü'ne zorunlu yönlendirme veya İstanbul'da nüfusun sağlıksız artışının önüne geçmektense hem yeni şehirler kurma hem de Avrasya Tüneli gibi projelerle neredeyse zorunlu yönlendirme politikalarıyla hazine garantileri uygulamalarından mümkün oldukça kaçındığı gözlenmektedir. Ancak işleticilere yapılan ödemelerin, hizmetten zorunlu olarak faydalananlar veya hazine tarafından yapılıyor olması, Başbakan Yıldırım ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ifadeleriyle "devletin cebinden bir kuruş çıkmadığı"¹¹² anlamına gelmemektedir. Zira devlet, milletin yarattığı bir tüzel kişilik olmakla birlikte esasen ödemeyi yapan gerçek kişilerden oluşmaktadır.

Siyasal iktidar genelde KÖO ve özelde YİD modelini tercih ederek neoliberal yaklaşımlı bir siyasal program ortaya koymaktadır. Bu durum siyasal iktidarın -bir nevi yerel ve küresel ölçekte verdikleri sözler olarak nitelendirilebilecek- parti programıyla uyum içinde görünmektedir. Dolayısıyla konu politika ve uygulamalar

¹¹⁰ 1 USD = 3,67 TL olarak kabul edilmiştir.

¹¹¹ Zeyrek, D. (2017) "İşte Köprü Gerçekleri", <http://www.hurriyet.com.tr/iste-kopru-gercekleri-40507240/>, Erişim Tarihi: 22 Kasım 2017.

¹¹² Mutlu, S. (2017) "Başbakan Yıldırım 3. Havalimanı İnşaatını İnceledi", <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-3-havalimani-insaatini-inceledi/857288/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.; ..., (2014) "Başbakan Erdoğan: Hatalı Sollama Öldürür Hatalı Oylama Süründürür" <http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-erdogan-hatali-sollama-oldurur-hatali-oylama-surundurur-1176919/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

hakkında, iddia edilen hukuki uygunsuzluklar haricindeki diğer konularda ancak siyasal denetimden bahsedilebilir. Haliyle konu YİD projelerinin risklerinin büyük ölçüde hazine tarafından üstlenilmesi ve hatta projelerin ekonomik açıdan son derecede olumsuz bir tablo ortaya koyması varsayımı dahi sözkonusu olsa bunun karşılığı siyasal sorumluluk olarak görünmektedir.

Siyasal iktidar bahsi geçtiği üzere konu projenin gösterge ekonomisi yansımaları ve istihdam gibi yan kazanımlarıyla ilgilenmektedir. Bu noktada aşağıdaki veriler modelin tercih edilmesindeki gerekçeleri destekler niteliktedir.

Tablo 3.17 Sektörel Bazda GSYH Verileri (2016)

Sektörler	Tutar (Milyar TL)
1. Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	158,03
2. Sanayi	510,89
İmalat Sanayi	431,94
İmalat Hariç Sanayi	78,95
3. Hizmetler	1 613,04
İnşaat	227,45
Ticaret, Ulaştırma ve Konaklama	548,42
Bilgi ve İletişim	63,71
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	84,32
Gayrimenkul Faaliyetleri	201,56
Mesleki, İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri	137,60
Kamu Yönetimi, Eğitim, İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetler	300,35
Diğer Hizmet Faaliyetleri	49,62
4. Sektörler Toplamı (1+2+3)	2 281,97
5. Vergi-Sübvansiyonlar	308,55
6. Alıcı Fiyatlarıyla GSYH (4+5)	2 590,52

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler,

<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist/>, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2017.

İnşaat, finans ve sigorta, gayrimenkul, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetlerinin ekonomide işgal ettiği alanın büyüklüğü tabloda görülmektedir. Bu bağlamda neoliberal yaklaşımlı kamu hizmeti modellerinin yukarıda sayılanlar başta olmak üzere pek çok kalemi destekler nitelikleri, ekonomik büyümeye doğrudan veya dolaylı katkılar olarak yansımaktadır.

YİD modelinin gösterge ekonomisini pozitif yönde etkileyen özelliği kredi yaratma mekanizmalarını harekete geçirmesiyle doğrudan ilintilidir. Bununla ilgili aşağıdaki tablo incelenebilir.

Tablo 3.18 Bazı YİD Projelerinin Maliyet ve Finansman Ayrıntıları

Proje	Maliyet	Dış Finansman Tutarı	Dış Finansman Oranı
İstanbul Yeni Havalimanı	10,25 Mr Avro	4,60 Mr Avro	%44,9
Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu ¹¹³	6,31 Mr USD	4,96 Mr USD	%78,6
Kuzey Marmara Otoyolu ¹¹⁴	3,46 Mr USD	2,73 Mr USD	%78,9
Avrasya Tüneli	1,24 Mr USD	960 Mn USD	%77,4

Kaynak: DHMİ (2015) “İstanbul Yeni Havalimanı Kredi Sözleşmesi İmzalandı”, <http://www.dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=2610#.WegKA1u0PIU/>, Erişim Tarihi: 22 Kasım 2017.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, “Kamu Borç Yönetimi Raporu 2017” <https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Rapor-Sunum-Sayfasi?mid=614&cid=22&nm=40/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

Tabloda, yatırımların banka finansman oranlarının projeden projeye değişim gösterdiği gözlenmekte olduğu, bununla beraber bu oranların genellikle yatırım tutarlarının büyük bölümünü karşıladıkları görülmektedir. Belirtilen kaynaklarda ayrıca banka finansmanlarının neredeyse tamamının Türkiye’de yerleşik kamu ve özel

¹¹³ Projeye İzmit-Körfez geçişi ve bağlantı yolları dahildir.

¹¹⁴ Projeye 3. Boğaz Köprüsü dahildir.

bankalarının yurtdışı şubelerince üstlenildiği görülmektedir. Yine aynı kaynaklarda finansmanın önemli bölümünün kamu bankalarınca üstlenildiği görülmüştür.

Bu noktada tercih edilen modellerle ilgili tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Finansmanın büyük kısmı (konu bankalardan yalnızca T.C. Ziraat Bankası'nın sermayesinin %100'ü devlete ait olsa da) kamu bankalarınca yapılabiliyorsa, projelerin neden emanet usulüyle yapılmadığı türünden sorular akıllara gelmektedir. Bununla ilgili Bakan Arslan "...Eğer kamu finansmanı ile yapsaydık, bu kadar projeyi aynı anda yapmaktan vazgeçmek zorunda kalırdık. Ülkenin hayati projelerini hep geleceğe bırakırdık..."¹¹⁵ yorumunda bulunmuştur. Dolayısıyla Hükümetin hedefinin, en kısa sürede "hayati" derecede kıymet verdiği konu projeleri hayata geçirmek olduğu görülmektedir.

Girişilen projelerle elde edilen veya edilmesi umulan getiriler, yatırımların çevresel koşullarla birlikte ürettiği karmaşık ekonomik denklemler nedeniyle net şekilde hesaplanamamaktadır. Bu durum bakanın ifadelerine de yansımaktadır. Bakan, konuşmalarında "projenin oluşturduğu toplam katma değer", "doğrudan ve dolaylı katma değer" ve "etki analizi" gibi kavramları kullanmıştır.¹¹⁶

Bununla beraber, konu projelerin hayati olma durumu tartışmaya açıktır. Projelerin genelinin Marmara Bölgesi hatta İstanbul merkezli gerçekleştiriliyor olması toplumsal refah düzeyi açısından olumsuzluk içermektedir. AK Parti halihazırda yerleşik nüfusu 14,8 Milyon'un¹¹⁷ üzerinde olan İstanbul özelinde pek çok proje üretmekte ve bu projelerle İstanbul'un çekim merkezi olma özelliğini perçinlemektedir. Hükümetin İstanbul'da yeni şehirler yaratma politikası her geçen gün nüfusu ve doğal olarak trafiği artırmaktadır. Trafik arttıkça da yeni ulaşım altyapısı ihtiyaçları yaratılmaktadır. İstanbul'un bu durumu koca bir şehirleşme karadeliği yaratmaktadır. Anadolu illerindeki işsizlik nedeniyle nüfus adeta İstanbul'a göç etmek zorunda bırakılmaktadır. İstanbul'un doğası hızla tüketilmektedir.

¹¹⁵ Zeyrek, D. (2017) "İşte Köprü Gerçekleri", <http://www.hurriyet.com.tr/iste-kopru-gercekleri-40507240/>, Erişim Tarihi: 22 Kasım 2017.

¹¹⁶ Zeyrek, 2017.

¹¹⁷ TÜİK (2017) "İllerin aldığı, verdiği göç, net göç ve net göç hızı, 1980-2016", <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist/>, Erişim Tarihi: 24 Kasım 2017.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Hanehalkları, devlet ve sermaye kesimi arasında var olan ve araştırmada ortaya konmaya çalışılan denklem aşağıdaki gibi özetlenebilir.

4.1. Genel Değerlendirme

Hanehalkları, devlet ve sermaye kesimi arasında toplumsal refah açısından önemli bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki geniş anlamda “zabıta” görevi üstlenmiş siyasal iktidarlar ve parasal güç unsurlarını ellerinde bulunduran kişi ve kurumlar tarafından, dönemsel olarak Klasik ve Keynesyen iktisadi öğretilerinden faydalanılarak sürdürülmüştür. Konu öğretilerden -ekseriyetle hanehalkı aleyhine ve devlet-sermaye kesimi ortaklığı lehine olmak üzere- faydalanılmış ve küresel ölçekte sermaye kesimine çalışan bir ekonomik mekanizma kurgulanmıştır. Bu kurgu, ulusal ölçekte izdüşümler yaratmıştır.

Ulusal düzeyde siyasetin ciddi ekonomik kaynaklar gerektirmesi, sermaye kesimi ile siyaset arasında iyi ilişkilerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Sermaye kesiminin desteği, iktidar veya iktidar ortağı olmayı hedefleyen ve dolayısıyla ulusal ölçekte siyasal kampanya yürütmek isteyen siyasi partiler için adeta bir zorunluluk hali oluşturmaktadır.

Sermaye kesimi-siyaset ilişkisinin “zorunlu” birlikteliği siyasal kişi ve karar alıcılarının toplumsal refah hedeflemelerinde doğal olarak sapmalar yaratmaktadır. Böylece siyasal yönlendirme devreye girmekte ve toplumsal refahın doğrudan göstergesi olmayan makroekonomik veriler siyasal söylemlerdeki yerlerini almaktadır.

Siyasal çevrelerin, toplumsal refahın gerçeklerini yansıtmakta yetersiz kalan gösterge ekonomisi söylemleri, bankacılık sisteminin ekonomideki ayrıcalıklı konumu

ve küreselleşmeyle birlikte karmaşıklaşan finansal süreçler bağlamında, güncel ekopolitik anlayış -2008 Küresel Krizindeki gibi- kendi yarattığı krizleri kendi yöntemleriyle halletmekte, borç tavanları sürekli olarak yükseltilmektedir.

Sermaye kesiminin diğer toplumsal kurumlara göre erken kurumsallaşması da bu sonuçların oluşmasında etkili olmuştur. Merkez bankacılığının 1668 yılına kadar uzanan tarihçesi¹¹⁸ durumu açıklamaktadır. Ulus devletlerin çoğunun geçilen yüzyılda kurulma ve kurumsallaşmaları, durumu açıklayan bir diğer ayrıntıdır. 1923'te kurulan ülkemizde de kurumsallaşma sürecinin henüz başında ve çok partili düzene dahi geçmeden önce, 1930 yılında “özerk” Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur.

Son yüzyılda iletişimde önemli bir eşik geçilmiştir. İletişim teknolojilerinin en etkin ürünü olan internetin yaygınlaşmasıyla “küreselleşme” hızlanmıştır. Küresel ve ulusal ölçekte ekonomi kişi ve kurumları bu süreci kendi adlarına iyi değerlendirmiş ve internet altyapısından son derecede faydalanmışlardır. Bu bağlamda merkez bankacılığı, DB, IMF ve nispeten yerel özellikli bankacılık kesimi; küresel ve ulusal ölçekli ekonomik yönetimlerinde önemli kolaylıklar, yöntemler ve hareket kabiliyetleri kazanmışlardır. İnternet çağının bir sonucu olarak paranın sanallaşması, piyasalardaki finansal geçirgenliği artmıştır.

Bunun dışında, sermaye kesimi ve devlet arasındaki “ortaklık” olarak nitelenecek ilişki, mevzuatla sıkı şekilde kenetlenmiştir. (Bkz. 1211 Sayılı Kanun) Kamu kurumları arasında ilişkili kurumlar olarak adlandırılan TCMB özerk statüsünün, kamu hizmeti üretimine yönelik menfi etkileri görülmektedir. Zira devlet kendi parasıyla, kurulu sistematikte sermaye kesimini oluşturan bankacılık sektörünü nemalandırmadıkça; her türden toplumsal ihtiyaçları giderecek kamu harcamalarını, kendi insan kaynakları ve kendi doğal kaynaklarını kullansa da yapamamaktadır.

Ülkemizde önemli ölçüde Kemal Derviş'in öncülüğünde, 2001 Krizi sonrasında kurumsallaşmaları şekillendirilen “bağımsız” kurumların, küresel sermaye sistematığının yayılmacı unsurları olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Zira konu

¹¹⁸ Turna, F. (2014) “Geçmişten Günümüze Merkez Bankaları ve Modern Merkez Bankacılığının Bir Örneği: Avrupa Merkez Bankası”, Journal of Life Economics, 1/2014.

kurumların küresel ve yerel ölçekte sermaye kesimi lehine ve de hanehalkı aleyhine sistematik çıktıları koruyan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle kamu hizmeti üretme konusunda devlet mekanizmasının işlevini yitirmesini sağlamaktadır.

Bu noktada şu önerme ileri sürülebilir: TCMB'nin piyasa üzerindeki kimliğine -Adalet ve Kalkınma Partisi'nin her anlamda vesayeti tek elde toplamasından yıllar evvel, 2001'de- küresel sistematığı destekler nitelikte bakış açısı kazandırılması, 24 Ocak 1980 kararları ile başlatılan ekonomik liberalizasyon sürecinin bel kemiğini oluşturmuş ve AK Parti hükümetlerinin kamu hizmeti özelinde toplumsal refah yaklaşımlarını şekillendirmiştir.

Bu bağlamda, YİD modeli, belirtilen ekonomik liberalizasyon sürecinin en büyük ölçekli çıktılarından biridir. Devletin YİD modelini uygulama konusunda son derecede ısrarcı bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Modelde devlet; alım taahhüdü, müşteri talep garantisi, ödeme garantisi, hammadde garantisi gibi hazine garantileri, çeşitli teşvik ve vergi istisnaları uygulamaktadır. Devlet model kapsamında, bankaları ve konsorsiyumları bir araya getirmekte ve sürecin neredeyse her noktasına öncülük etmektedir. Dolayısıyla konsorsiyumlar neredeyse finansman aramak gibi bir yükümlülüğe girmemekte ve devlet, adeta belirlenmiş bir yaklaşık maliyet planını uygulayacak konsorsiyumu seçmektedir. Sermaye kesimi olan finans kuruluşlarını modele dahil etmek adına hazine garantileri devreye girmekte ve YİD faaliyetinin hem yükleniciler hem de finansçılar açısından zarar olasılığı neredeyse sıfırlanmaktadır.

TCMB, bankalar ve hazine üçgeninde borçlanma ilişkileri, bankaların kredilendirme sistematığı, elektronik para ekonomisine geçişle paranın bankalarca kontrolü ve bankacılık sektörünün ekonomide işgal ettiği alan düşünüldüğünde, sektörün piyasadaki ayrıcalıklı konumu rahatlıkla tespit edilebilir. YİD modeliyle çok büyük ölçekli projeler, çok büyük krediler yaratılarak üretilmektedir. Yaratılan kredilerin uygulamalardaki büyüklüğü ve koşulları göz önünde bulundurulduğunda bankacılık kârının ne denli garantili ve büyük olduğu anlaşılmaktadır. Metinde de belirtildiği gibi bankalar ekonomik faaliyetlerin kârlarına ortak olurken zararlarına ortak olmamaktadırlar. Dolayısıyla bankalar halihazırda devletin yardım ve

gözetiminde yoktan var ettikleri para ile kaybetmesi imkansız bir ticaret sürdürmektedirler.

4.2. Sonuç

Devletin toplumsal refaha yaklaşımı ve YİD modeli ile ilgili nihai tespitler aşağıdaki gibi yapılabilir:

- YİD modeli toplumsal refahla alakalı doğrudan faydalar üretmemektedir.
- Toplam refahın adil paylaşılmadığı Türkiye’de, devletin borçlarının sistematik olarak azaltılırken, özel kesim ve hanehalklarının borçlanmalarını kolaylaştırıcı bir piyasa ortamının yaratılması ve toplumsal refahla alakalı doğrudan fayda üretmeyen YİD projelerinin karşılıksız fazla yaratan sermaye kesimi ve yükleniciler lehine sürekli üretilmesi sosyal devlet anlayışıyla bağdaşmamaktadır.
- Gündemler ve siyasal iklimler neticesinde değişen siyasal iktidarların kendilerinden sonra gelecek olan (örneğin 49 yıl için düşünüldüğünde) çok fazla sayıda hükümetlerin kararlarını bağlayıcı nitelikte kararlar almaları demokratik görünmemektedir.
- YİD projeleri önemli ölçüde karayolu taşımacılığının önünü açmaktadır. Kredilendirmelerle taşıtların satın alınması, bunların regülasyon harçları, zorunlu sigorta ödemeleri, yakıt harcamaları, tüm bu kalemlerde ayrı ayrı ödenen yüksek vergiler ve yine bu kalemlerde dijital kartlar aracılığıyla elektronik paranın kullanımı, servetin hanehalklarından, sermaye ve kamu kesimine akışını ve dolayısıyla YİD modelinin tercih nedenini büyük ölçüde açıklamaktadır.
- YİD modeli ve özelleştirmeler türünden uygulamalarla büyütülen gösterge ekonomisi verileri toplumsal refahı yansıtmadığı gibi siyasal hesap verme mekanizmalarını felce uğratmaktadır.

- Sözkonusu dönemde Türkiye’de, refahın adil dağıtımının sağlanamamasının temel nedeni; AK Parti’nin kurumsal bir toplumsal refah yaklaşımı/hedeflemesinin bulunmaması ve bununla paralel Parti’nin, sermaye kesiminin ekonomideki ayrıcalıklı konumunu destekler nitelikteki uygulamalarıdır. Buradan hareketle YİD modelinin, esasen bir kamu hizmeti görme usulü olmaktan çok bir gösterge ekonomisi ve neoliberalizm uygulaması olduğu sonucuna varılmaktadır.

4.3. Geliştirilen Öneriler

Çalışma sonucunda getirilebilecek öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Mevcut koşullar içinde, İstanbul veya diğer büyük şehirler yerine Anadolu illerinde yüksek istihdam hedefine uygun üretim işletmelerinin aynı YİD modelinde olduğu gibi devletin etkin yönlendirmesiyle tesis edilmesi sağlanabilir. Böylece hem ekonomik iyileşme sağlamada hem de büyük şehirlerdeki göç sarmalını engelleme konusunda yol alınabilir. Ancak bu önerme mevcut koşullar altında gerçekleştirileceğinden köklü bir değişim ortaya koymayacak, yalnızca bir iyileşme yaratacaktır.
2. Toplumsal refah düzeyi konusunda hanehalklarının bilinçlenmesi adına sivil toplum örgüt ve hareketlerine önemli görevler düşmektedir. Bu konuda sendikal faaliyetlerin, siyasi partilerin ideolojik çizgilerinden uzak, kaliteli çalışmaları önem arz etmektedir.
3. İdarenin, güncel ekonomik değersayım gereği, içinde bulunulan borçlanma karadeliği konusunda bilinçlendirilmesi konusunda akademik çevrelere önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda senyoraaj konusunun gündeme getirilmesi ve kamu hizmetleri dahil tüm ekonomik işlerde sermaye kesimi veya başka kesimler lehine karşılıksız fazlalar yaratan bankacılık uygulamalarından uzaklaşılmasında fayda görülmektedir.

KAYNAKLAR

Akıllı, H. (2013) “Kamu Hizmeti İmtiyazından Yap İşlet Devret Yöntemine: Yasal Serüven”, *Sayıştay Dergisi*, S.89, Ankara.

Akıllı, H. S. (2010) *Neoliberalizm ve Neoliberal Popülizmin Yükselişi: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE), Doktora Tezi (DT), Antalya. (Danışman: Doç. Dr. Faruk Ataay)

Alagöz, M. ve Yokuş, T (2017) “Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Yatırımları ve Ekonomik İllüzyon Etkisi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* Y.19, S.32, s.115-122,

http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/files/14_%20M_%20Alag%C3%B6z,%20T_%20Yoku%C5%9F.pdf, Erişim Tarihi: 16 Kasım 2017.

Avşar, T. (2012) *Sivil Havacılık Sektöründe Yap-İşlet-Devret Modeli Uygulamalarının Mali Açısından İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Metin Taş)

BDDK, “Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2017”, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/TBSSGG/16208tbs_temel_gostergeler_raporu_haziran_2017.pdf, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2017.

Bozkurt, C. ve Karatay Göğül, P. (2010) “Para ve Maliye Politikalarının Koordinasyonları”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C.2, S.2, <http://kisi.deu.edu.tr//asuman.altay/para%20ve%20maliye%20politikalar%c4%b1n%c4%b1n%20koordinasyonu.pdf>, Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2017.

Canbey Özgüler, V. (2014) *Gelir, Servet ve Yoksulluk*, Cinius Yayınları, İstanbul.

Çal, S. (2007) *Kamu Hizmetlerinin Özel Sektör Tarafından Finansmanı ve İşletilmesi Bağlamında İmtiyaz ve Kamu Hizmeti Kavramlarının 1999 Yılı Anayasa*

Değişiklikleri Çerçevesindeki Değişimi ve Dönüşümü, Ankara Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Metin Günday)

Çal, S. (2010) “Ekonomik Düzenleme (Regülasyon), Özelleştirme, İdare Hukuku ve Uluslararası Tahkim Matrisinde Değerlendirmeler”, *Sosyoekonomi Temmuz-Aralık*, 2010-2, s.59-80.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sosyoekonomi/article/view/5000080581/>, Erişim Tarihi: 05 Ekim 2017.

Çam, Ç. A. (Derleyen: Uyan Semerci, P.) (2015) *Yerel Demokrasi Sorunsalı – Büyükşehir Belediye Meclisleri Yapısı ve İşleyişi*, “Yerinden Yönetim ve Kentsel Siyaset: Avrupa Yerel Yönetim Sistemlerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çerçi, A. (2011). “Kamu Özel İşbirlikleri (Public Private Partnership-PPP) Modeller, Riskler ve Finansman” *Kalkınma Dergisi* S.59, s.10-28.
http://www.kalkinma.com.tr/data/file/kalkinma_dergisi/59_dergi.pdf, Erişim Tarihi: 04 Eylül 2017.

De Brunhoff, S. (Çev: Akalın, U. S.) (2009) *Marx'ın Para Teorisi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Duran, L. (1991) “Yap-İşlet-Devret”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Y.1991, C.46, S.1. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000099145/5000092392>, Erişim Tarihi: 05 Ekim 2017.

Durucasu, H. ve Acar, E. (2015) “Yap İşlet Devret (YİD) Modeli, Tarafları, Önemli Sözleşme Unsurları ve Belirsizlikleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.3, S. 12, s.296-313.
http://www.asosjournal.com/Makaleler/1269522320_640%20Elif%20Acar.pdf, Erişim Tarihi: 04 Eylül 2017.

Eisenstein, C. (Çev: Gül, S.) (2012) *Kutsal Ekonomi; Geçiş Çağında Para, Armağan ve Toplum*, Okuyan Us Yayın, İstanbul.

Erekmekci, S. (2012) Türk Özel Hukuku'nda Yap-İşlet-Devret (YİD) Modeli Çerçevesinde Üst Hakkı, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (FBE), Yüksek Lisans Tezi (YLT), Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Şebnem Akipek Öcal)

Ergün, Ç. E. (2010) Elektrik Piyasalarında Kamu Hizmeti Kavramı ve Hukuki Rejimi, Ankara Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Metin Günday)

Erlər, Ö. (2007) "Yeni Muhafazakarlık, Akp ve "Muhafazakar Demokrat" Kimliği", Stratejik Araştırmalar Dergisi, S.10, s.126-132, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/yeni_muhafazakarlik_akp_ve_muhafazakar_demokrat_kimligi_1cbb6bcd-df57-45be-acc0-acf7d7ac72a8.pdf, Erişim Tarihi: 11 Kasım 2017.

Eryılmaz, B. (2012) *Kamu Yönetimi*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Eryılmaz, B., Çevik, H. H., Sözen, S. ve Moğol, T. (Editör: Sözen, S.) (2010) *Kamu Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Evren, Ç. C. (2007) "Bir Danıştay Kararı Üzerine Kamu Hizmetinde Bedel Sorunu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XI, S.1-2, Ankara.

Ferguson, N. (Çev: Pala, B.). (2011) *Paranın Yükselişi - Dünyanın Finansal Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Fındıkçı, H. (1999) *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Gençoğlu, Ş. (2008) Türk İdare Hukukunda Yap-İşlet-Devret Modeli, Gazi Üniversitesi, SBE, YLT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Bahtiyar Akyılmaz)

Göküş, M. (2010) "Küreselleşme Sürecinin Kamu Hizmetine Yansıması", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, S.20, s.193-218, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289114>, Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2017.

Gönen, Y. (2011) Türkiye'de Elektrik Kamu Hizmetinin Yürütülmesi ve Lisans Usulü, Gazi Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Bahtiyar Akyılmaz)

Günaydın, Y. E. (2015) Türkiye’de YİD (Yap-İşlet-Devret) Modeliyle Otoyol Projelerinin Yapılması, Beykent Üniversitesi, FBE, YLT, İstanbul. (Danışmanlar: Doç. Dr. Rıfat Akbıyıklı ve Doç. Dr. Ümit Işıkdag)

Gündoğan, M. (2017) *Narkoz*, Destek Yayınları, İstanbul.

Gürdal T. ve Yavuz H. (2015) “Türkiye’de İç Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2012 Dönemi Analizi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, Y.11, S.1, s.118-120, <http://iibfdergi.ibu.edu.tr/index.php/ijesr/article/download/696/1002>, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2017.

Hartoka, O. (2012) İmtiyazlı Yap-İşlet-Devret Projeleri ve Sukuk Finansman Yöntemi, İstanbul Üniversitesi, SBE, YLT, İstanbul. (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Kala)

Işıklar, C. (2008) Kamu Hizmeti ve İdari İşlem Alanı Olarak Askerlik, Gazi Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Doç. Dr. E. Ethem ATAY)

İGA (2016) “İstanbul Yeni Havalimanı Ekonomik Etki Analizi”, <http://www.igairport.com/bilgi-merkezi/iga-dokumanlari/>, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2017.

İnaltong C. (2012) “Vergi Yüğü: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Y.31, S.369, s.16-30.

Karahanogulları, O. (2015) *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Keskin, B. (2006) Kamu Hizmetinin Görülmesine İlişkin Sözleşmeler ve Bu Sözleşmelerden Doğan Uyuşmazlıkların Tahkim Yoluyla Çözümü, Ankara Üniversitesi, SBE, DT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Metin Günday)

Kestane, D. (2002) “Kamu Kesiminde İdari Kuruluşların Genel Görünümü ve İdari Yapıda Yeni Organizasyonlar Olarak Bağımsız İdari Otoriteler (Üst Kurullar)”, *Maliye Dergisi*, S.139. https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/md139/kestane.pdf, Erişim Tarihi: 18 Eylül 2017.

Koçer, M. (2008) İnşaat Sektöründe YİD (Yap-İşlet-Devret) Modeli Sözleşmeler ile Yapım İşleri Sözleşmelerinin Karşılaştırılması: DHMİ, DLH ve TCK Uygulama Örnek Sözleşmeleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, FBE, YLT, Eskişehir. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman Aytekin)

Krugman, P. (Çev: Domaniç, N.) (2008) *Politika Taşeronları; Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler ve Önemsizleşen Refah*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Odyakmaz, Z. (1998) “Genel Olarak İdarenin Sözleşmeleri”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.2, S.1-2, s.141-195.

Oktar, S., Tokucu, E. ve Kaya, Z. (2013) *Finansal Küreselleşme Sürecinde Merkez Bankacılığı ve Para Politikaları*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Ongun, F. G. (2009) Türkiye Kara Sınır Kapılarının Yap İşlet Devret Modeli İle Modernizasyonu, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, YLT, Kırıkkale. (Danışman: Doç. Dr. Tülin Durukan)

Orwell, G. (Çev: Üster, C.) (2014) *1984*, Can Yayınları, İstanbul.

Özkan, C. (2014) Türkiye’de Kredi Kartı Kullanıcı Profili ve Davranışı Analizi, TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Öztekin, A. (2012) *Yönetim Bilimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Öztekin, A. (2014) *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Parlak, B. ve Caner, C. (2013) *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetimsel Yapılar*, Orion Kitabevi, Ankara.

Polatkan, V. (1997) *Yap İşlet Devret*, Yaklaşım Yayınları, Ankara.

QNB Finans Bank A.Ş. (2017) “Faaliyet Raporu 2016”, <https://www.qnbfinansbank.com/>, Erişim Tarihi: 03 Ekim 2017.

Rosanvallon, P. (Çev: Şahinli, B.) (2004) *Refah Devletinin Krizi*, Dost Kitabevi, Ankara.

Saltaş Sakça, S. (2013) Türkiye Karayollarında Yap-İşlet-Devret (YİD) Modelinin İncelenmesi, Gazi Üniversitesi, FBE, YLT, Ankara. (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ebru Arıkan Öztürk)

Saraçoğlu, İ. A. (2014) *Bitkisel Sağlık Rehberi*, Saraçoğlu Yayınları, İstanbul.

Talashı, İ. A. (2012) Türkiye’de Bankacılık Sistemi Zorunlu Karşılık Yönetimi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

TBMM (2015) “Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı (1/318) ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu”, Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 1, Sıra Sayısı: 11, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss11.pdf>, Erişim Tarihi: 24.04.2017.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2017) “Kamu Borç Yönetimi Raporu 2017”, <https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Rapor-Sunum-Sayfasi?mid=614&cid=22&nm=40/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2017) “2016 Yılı Faaliyet Raporu”, <http://www.oib.gov.tr/dokuman/faaliyet-raporlari/2016-yili-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2017.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Faaliyet Raporu”, https://www.csqb.gov.tr/media/4792/2016_faaliyetraporu.pdf, Erişim Tarihi: 11 Ekim 2017.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017) “Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu 2016”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KamuOzellIsbirligiYayinlar.aspx>, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2017.

T.C. Maliye Bakanlığı (2016) “2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, <http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

T.C. Maliye Bakanlığı (2017) “2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, <http://www.bumko.gov.tr/TR,913/genel-faaliyet-raporlari.html>, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2017.

T.C. Maliye Bakanlığı (2016) “Yıllık Ekonomik Rapor 2016”, <http://www.gep.gov.tr/Tablo/Download2.aspx?prmts=1602/>, Erişim Tarihi: 23 Kasım 2017.

T.C. Resmi Gazete. Gelir Vergisi Kanunu. 06 Ocak 1961. Sayı: 10700, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu. 26 Ocak 1970. Sayı: 13409, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 09 Kasım 1982. Sayı: 17863, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun. 19 Aralık 1984. Sayı: 18610, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu (Otoyol) Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun. 02 Haziran 1988. Sayı: 19830, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun. 13 Haziran 1994. Sayı: 21959, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında 3996 sayılı Kanunun Uygulama Usul ve Esaslarına İlişkin Karar. 01 Ekim 1994. Sayı: 22068, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Anayasa Mahkemesi Kararı. 24 Ocak 1995. Sayı: 22181, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Anayasa Mahkemesi Kararı. 20 Mart 1996. Sayı: 22586, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun. 19 Temmuz 1997. Sayı: 23054, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Yönetmelik. 29 Ağustos 1997. Sayı: 23095, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 05 Mayıs 2001. Sayı: 24393, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Anayasa Mahkemesi Kararı. 28 Haziran 2001. Sayı: 24446, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar. 19 Haziran 2012. Sayı: 28328, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Anayasa Mahkemesi Kararı. 24 Ocak 2014. Sayı: 28892, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Resmi Gazete. Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 01 Ocak 2016. Sayı: 29580, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

T.C. Ziraat Bankası (2017) “2016 Faaliyet Raporu”, <http://www.ziraat.com.tr/tr/index.html>, Erişim Tarihi: 03 Ekim 2017.

Toprak, Z. (2014) *Yerel Yönetimler*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Turna, F. (2014) “Geçmişten Günümüze Merkez Bankaları ve Modern Merkez Bankacılığının Bir Örneği: Avrupa Merkez Bankası”, *Journal of Life Economics*, 1/2014.

TÜİK (2017) “TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları, 2016”, S.24579, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24579>, Erişim Tarihi: 30 Eylül 2017.

Türkiye Bankalar Birliği (2017) 15.03.2017 Tarihli Yayını, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7436/TBB_BD_150317.pdf, Erişim Tarihi: 13 Ekim 2017.

Türkiye İş Bankası A.Ş. (2017) “Türkiye’nin Bankası 2016 Faaliyet Raporu”, <https://www.isbank.com.tr/>, Erişim Tarihi: 03 Ekim 2017.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, “Ağustos 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı Araştırması”, <http://www.turkis.org.tr/AGUSTOS-2017-ACLİK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d10574/>, Erişim Tarihi: 14 Eylül 2017.

UNDP (2016) “Human Development Report 2016”, hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf, Erişim Tarihi: 09 Eylül 2017.

Wahl, A. (Çev: Ünal, H. ve Öztürk, B.) (2015) *Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü*, H2O Yayıncılık, İstanbul.

Werner, R. A. (2015) “A Lost Century in Economics: Three Theories Of Banking And The Conclusive Evidence”, <https://professorwerner.org/pubtype/journal-paper-academic-journal/>, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2017.

Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (2017) “Faaliyet Raporu 2016”, <https://www.yapikredi.com.tr/>, Erişim Tarihi: 03 Ekim 2017.

Yazıcı, M. (1999) *Faiz*, Yayılım Yayıncılık, İstanbul.

Yayla, Y. (2010) *İdare Hukuku*, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Yolcuoğlu, İ. G. (2012) *Türkiye’de Sosyal Refah Devletine Geçiş Süreci*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Yurdakul, F. (1999) “İç Kamusal Borçların Fiyatlar Üzerine Etkileri”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 3/99, s.9-24.

Yüzer, M. (2007) Enerji Sektöründe Yap İşlet Devret Modelinin Diğer Finans Modelleri ile Karşılaştırılması, Gazi Üniversitesi, SBE, YLT, Ankara. (Danışman: Prof. Dr. Ahmet Aksoy)

Zürcher, E. J. (2016) *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

İstanbul (1991) doğumlu Murat Karabaş'ın, refahın adil bölüşümüne dayanan parasal ve siyasal sistemler konularında ilgisi ve çalışmaları bulunmaktadır. Karabaş aynı zamanda, alternatif enerji üreteç ve santrâlleri üzerinde çalışmaktadır. Öğrenim ve iletişim bilgileri aşağıda verilmiştir.

Öğrenim Bilgileri:

Lise : Türk Eğitim Vakfı İnanç Türkes Özel Lisesi

Lisans : Elektrik Mühendisliği, Kocaeli Üniversitesi

Y. Lisans : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İstanbul Gedik Üniversitesi

İletişim Bilgileri:

Eposta : kmurat910@gmail.com